

МИРМУҲСИН

ЧОДРАЛИ АЁЛ

АФҒОН ҶИССАСИ

Тошкент

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1980

ББК 84Ўз
М 55

Мирмуҳсин.

Чодрали аёл: Афғон қиссаси.— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.—120 б.

1978 йил 27 апрелда маҳаллий феодаллардан, мустамлакачилардан кўп озор чеккан заҳматкаш афғон халқи инқилоб қилди.

Ёзувчи Мирмуҳсин мазкур қиссасида ана шу воқеани илҳом ва эҳтирос билан тараннум қилади.

Мирмуҳсин. Женщина в чадре. Афганская повесть.

ББК 84Ўз

М 70303—127
М352 (04)—80 Доп—80 4702057020

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980 й.

МУАЛЛИФДАН

Афғонистонда 27 апрель Инқилобидан (Инқилоби Савр) ўн ой ўтгач, 1979 йил, март ойида СССР Ёзувчилар союзининг секретари ЮРИЙ ВЕРЧЕНКО раҳбарлигидаги совет ёзувчиларининг дастлабки делегацияси сафида бу қўшни мамлакатга сафар қилдик. Ўтмишда феодаллардан, мустамлакачилардан қўп зулм чеккан, заҳматкаш ва қаҳрамон афғон халқига, озодлик инқилобига бўлган бениҳоя ҳурмат ушбу қиссани ёзишга даъват этди. Қиссадаги баъзи маълумотлар Савр Инқилоби ҳужжатларидан олинди, баъзан саёҳат натижасида тўпланди. Муаллифнинг бадий тўқималари ҳам кўп. Сидқий ва Мадина образида инқилоб қаҳрамонлари образини умумлаштирдим.

Шу делегация аъзоси сифатида Афғонистонга йўллагани учун жонажон партия ва ҳукуратимизга ҳамда СССР Ёзувчилар союзи, унинг биринчи секретари ГЕОРГИЙ МАРКОВГА, раисимиз ҚОМИЛ ЯШИНГА ташаккур айтаман.

УЙҒОНИШ

Қош қорайишини мўлжаллаб кўчага чиққан Муҳаммад Азиз Сидқий «Лаби дарё»¹ бозорини ёқалаб юриб, Боғи Умум, Жаддаи Майванд² чорраҳасини кесиб ўтди-да, ичкари, айланма тор кўчаларга кириб кетди. У бир оз ўзига келиб, қадамини тезлатди. Ҳар замон-ҳар замон симёғочларда хирагина ёниб турган чироқ остида қўлидаги соатига қараб қўярди. Кўча четидаги харсанг тошлар ётқизилган йўлкада илдам борар, оқшом намозини ўқиб чиқиб, остонада чўққайиб ўтирган чолларга салом берар, чопиб ўйнаб юрган болаларга туртиниб кетмаслик учун ўзини четга оларди. Шошиб, кишилар диққатини тортиш ёки у ёқ-бу ёққа аланглаб, ўзига нисбатан шубҳа туғдирмасликка ҳаракат қиларди. У, Чордеҳи³ маҳалласига ҳар ойда бир— чоршанба, хуфтон маҳалида келарди. Бу гал душанба кун, одатдагидан икки соат барвақт келди.

Муҳаммад Азиз Сидқий — ўттиз ёшларга борган, қорамағиз, хипча йигит. Бошқа афгон йигитларидек ўзига ярашган текис чақмоқ мўйлаби бор, ҳиндиларга ўхшаб кўзлари ёниб туради. У кўп вақт «офцери кўчек»⁴лар кийимида юради. Ҳозир эса — ҳамма афгонлар киядиган ҳалпиллаган шим, устига поту⁵ ёпиниб, бошинга

¹ Лаби дарё — Қобулдаги катта бозор.

² Боғи Умум, Жаддаи Майванд — майдон ва кўча номи.

³ Чордеҳи — Қобул четидаги маҳалла.

⁴ Кичик офицер.

⁵ Поту — аёлга ўхшаган мато.

малларанг лунгий¹ ўраб олган. У бугун Устоз билан учрашиши керак, шунинг учун ҳаяжонланиб, йўлида давом этарди. Муҳаммад Азиз хизматдан келиб, бир муддат уйда чақалоқ боласини олиб, эркалаб, хона ичидаги беланчакка солиб тебратди. Мадина олиб кирган овқатни бирга ейишди. У, овқатни тез еган одам ишни ҳам тез қилади, деган сўзни такрорларди. Бу гал ҳам одатини тарк қилмади. Ора-чора билагидagi соатига кўз ташлаб, вақтнинг яқинлашаётганини кузатарди.

Мана, у катта кўчалардан ўтиб, қадимий маҳаллага кирди. Ҳозир у яширин иш олиб бораётган ўз партияси раҳбари билан учрашади... Йиллар ўтиши билан Муҳаммад Азиз Сидқий эҳтиёткорликка ўзини ўзи ўргатган— у гўё бепарво, бамайлихотир юриш машқини олди. Аммо сирти сокин, жимирлаб оқаётган дарёлар тагида кучли буралишлар, айланмалар, шиддатли оқимлар бўлгандек, унинг юрагида ҳам ҳаяжон туғён урарди. Бу— Устоз билан суҳбат, унга берилажак ахборот, ниҳоятда махфий ишларининг янги режасини тузиш билан бирга сувилондек кўз илғамас, кутилмаган жойда пайдо бўлиб қоладиган айғоқчилардан эҳтиёт бўлиш ҳаёли эди. Хунрез айғоқчилар Камак Қайёнийдек ханжари бурро, ҳамма ерда ол арвоҳдек ҳозир у нозир эканликларини Муҳаммад Азиз Сидқий яхши биларди. Улар «Виш залмиён»² яширин ташкилотининг кизига тушган эдилар. Шу сабабли ҳам Устоз ҳар доим хавфсизлик вазирлиги генерали Тоҳер айғоқчиларидан эҳтиёт бўлишга қақирарди. Муҳаммад Азиз Сидқий Чордехи маҳалласига кириб келди. Бу маҳаллада ғариб-ғураболар, мешкобчию синган дўкандорлар яшарди. Кобул дарёсининг нариги томони, ер етишмаганидан шаҳар атрофидаги бир неча етим тоғларга уй солиниб юқорига кўтарилиб кетган эди. Узоқдан арининг инига ўхшайди. Сидқий кўримсизгина эшик ёнига келгач, кўзидаги қора кўзойнагини олиб, ёнига солди. Атрофига қаради, кўчада бир-икки боладан бўлак ҳеч ким кўринмаганини сезгач, эшикни тақирлатиб ўтирмай ҳовлига кирди. Худди шу соатларда Муҳаммад Азиз Сидқийни кутиб ўтирган Устоз айвондан унга пешвоз юрди. Хонтахта устидаги ўқиётган китобини ёниб, ўрнидан туриб келиб Муҳаммад Азиз билан омонлашди.

¹ Лунгий — малларанг салла.

² «Виш залмиён» — Уйғонаётган ёшлар союзи.

Улар одатдагидек ичкари хонага кириб кетишди. Бирон соатлардан кейин Муҳаммад Азиз Устоз билан ташқарига чиқди. Суҳбат негадир жуда қисқа бўлди. У бир муддат тор кўчада юриб, чорраҳадан бошқа кўчага бурилди — келган йўлига қайтмай, Хатак, ундан кейин кенг ва гўзал Нодиршоҳ кўчасига чиқди. Ҳаммаёқ чароғон. Қобул дарёсининг ўнг томонидаги Бозори Шаб одатдагидек ғоятда гавжум эди. У ўзига таниш ҳинд баққолидан икки юмалоқ чой, бир банка қаҳва сотиб олиб, уйига равона бўлди. Ҳар гал «Виш залмиён» аъзолари Устоз ёнида тўпланиб, суҳбатдан кейин тарқалишда ёлғиз-ёлғиз кетар, иложи бўлса йўлни ўзгартириб, Бозори Шабга киришар эдилар. Ташкилотнинг энг кичик ва айна вақтда энг фаол аъзоси Бабрак бунини ўйлаб, Устозга айтганида у зот бу тадбирни маъқуллаб, Бабракнинг елкасига қоққанини бошқалар ҳам кўрган эди. Муҳаммад Азиз уйга қайтиб келиб, хотини Мадина билан анча вақтгача гаплашиб ўтирди. Беланчакда пишиллаб ухлаб ётган чақалоққа тикилди. Олиб келган чой ва қаҳвадан ташқари қоғозга ўроғлиқ ҳолвани Мадинага шшора қилиб кўрсатди. Хотини шу ёнғоқ, мағиз қўшилган самарқандий ҳолвани яхши кўрарди. Устоз билан учрашгани, у одам афгон халқининг асил фарзанди эканини Мадинага гапирарди-ю, олган топшириқларини яширарди. Кейинги пайтларда Мадинанинг уруғларидан бири Сидқийни кечки пайт, пастқам Чордеҳида кўриб қолган эди. Бу гап Мадина қулоғига етганидан сўнг у хотини кўнглида тушуниксиз нарсалар пайдо бўлмаслиги учун «мактабда таҳсил кўрган мўътабар муаллимини кўргани борлигини» унинг устози ва ҳурматли муаллимлари борлигини айтди. Киши катта бўлиб, қандай масъул мансабни эгалламасин, ёшликда билим берган ўз муаллимини унутмаслиги керак. Муаллим отадек азиз кимсасидир, деб ўз сўзига урғу берди Сидқий. Мадина кейинчалик эрининг гап-сўзларида бошқалардек юртнинг улуг зотлари, тез-тез айтилиб турадиган олий ҳазрат номига лоқайд қараш, ҳатто уларни эшитганда энсаси қотиб сўкиниб юбориш ҳолларини ҳам оз-моз сезиб қоларди. «Оффцери кўчек» — ҳарбий кишининг бундай феъли унга галати туюлди. Илгари уни «пахмоқ қиз», «кўзи очилмаган мушук бола...» деб камситишарди. Отаси билан бирга шаҳарга кўчиб келшгани, кейинчалик Руҳилло чангалидан қутулиб, у ҳам одам саналганидан кейин

дунёвий гаплар билан ҳам қизиқиб, эрининг гапларига қулоқ соларди. Оқу қорани ажрата бошлади. Зеҳнининг ўткирлиги, қозонда қовуриб олгандай пишиқлиги Мадинанинг тезда ўз-ўзини таниб олишга, инсоний ғурурини унутмасликка сабаб бўлди. Муҳаммад Азиз Сидқий ҳам Мадинани қоронғиликдан тортиб олгани учунгина эмас, унинг зеҳни ўткирлиги, барқ уриб ўсаётганидан ҳам фахрланарди. Мадина бўлса эрининг яхши инсонлигини юракдан ҳис қилар, унга тегиб бахтли бўлганидан мамнуну масрур эди. Мутавалли Руҳилло хонадонндаги ўша бебахт қушлари ёдига тушса юраги орқага тортиб кетарди. Бу даҳшатли номни асло эсламасликка ҳаракат қиларди. Эрининг ҳазил-мutoйиба гапларини эслар, Муҳаммад Азиз Сидқий Мулла Насриддин латифаларидан бирини кўп вақт такрорлаб юрарди: Афанди хотинига ош дамлатибди. Очиқиб келган афанди овқатни тезда суз, еймиз, деб шоширибди. Хотини «худо хоҳласа денг», деб эрини бир нафас тўхтатибди. Лекин бетоқат афанди, худо хоҳласа ҳам ейман, худо хоҳламаса ҳам ейман, дебди. Аммо шу лаҳза ош сузилаётганида эшик тақиллаб, ясовуллар афандининг оёғини ерга теккизмай олиб чиқиб кетишибди. (Афтидан, ош ейишдан кўра ҳам зарурроқ иш бўлса керак.) Ярим тунда қайтиб келган афанди зўр-базўр дарвозани тақиллатибди. Ичкаридан хотини: «Қимсиз?»— деб сўраган экан: «Худо хоҳласа эрингман...» деган экан. Бу латифани эшитган Мадина қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборган эди. Эрининг бундай латифаларга қон эканини биладиган Мадина Муҳаммад Азиз кайфи чоғ пайтларида латифа айтишини истарди. Бугун уйга хурсанд кириб келган Муҳаммад Азиз латифа айтмад-ю, аммо Чордеҳи маҳалласига борганини, муҳтарам Устозни зиёрат қилганини хотинидан яширмади. Чунки «борлиқ дунёси, энг азизу мўътабари, ишонган кишиен, суянган тоғи шу эри» эканлигини биладиган хотинига Муҳаммад Азиз ишонарди. Баъзан хурсандчилик ҳаяжонини ёки юрагини чангаллаган ташвишини ҳам Мадинага очик айтарди. Устоз ҳовлисида ажойиб кишилар билан ҳам танишганини, улар ўзини «жаноб» эмас, «рафиқ» деб аташни Муҳаммад Азизга ўқтирганини, улар Устознинг ишончини қозонган кишилар эканини ҳам пайқаганини Мадинага гапириб берди.

Муҳаммад Азиз Сидқий Устоз билан учрашганидан жуда мамнун эди— унинг ёнидан чиқар экан, тегирмон

тошидек оғир доимо елкасидан эзиб турадиган кадар йўқолиб, енгил тортарди. Лабида табассум, ўйчан, дилдаги гапни тезда сезиб оладиган Устоз билан мулоқот, унинг жамолини кўриш руҳини кўтариб, олдиндаги қоронғи йўллари ёритиб юборгандай бўларди. Устоз бу гал Муҳаммад Азизга «Банго мусофирий» китобини ҳам туҳфа этди. Муҳаммад Азиз китобни бағрига босиб, уйда уни Мадинага кўрсатди. Китоб хат-саводи йўқ Мадина кўзига тўтиё бўлди— у қўлига олиб уч бор ўпиб, уч бор пешонасига теккизди. «Худойи таоло у зотнинг доимо тан-жонларини саломат қилсин, биздек кишиларнинг бахтига саломат бўлсинлар, кўп яшасинлар, бола-чақасининг бахтини кўрсинлар...»

— Сенинг дуойинг ижобат бўлади,— деди Муҳаммад Азиз хотинига,— чунки сен норасида боладек беғуборсан, поксан. Сен афғон онасисан...

Бу гапни эшитиб турган гўзал Мадинанинг қора чарос кўзлари ёшга тўлиб, бир-икки томчи юзига оқиб тушди. «Беғубору поксан...» деган сўз агар эрининг дилидан чиққан бўлса, Мадина учун бундан бошқа ҳеч нарса керак эмас эди. Чунки у кобуллик Руҳиллонинг учинчи хотини бўлгани, «Руҳилло» номи айтилса юраги орқага тортиб кетишини Муҳаммад Азиз ҳам яхши биларди. (Мадинанинг қисмати ҳақида кейинроқ ҳикоя қиламиз.) Лекин Сидқий Ҳабибулло деган бир ошнасининг бошига тушган мусибатни билар, у ёдига тушганида жуда ҳам эзилиб кетарди. Ҳабибулло ёш хотини билан автобусга ўтириб, Кобулга келишган. Қишлоқдаги мактабнинг бошланғич синфларига лицейни тугатган хотини Зайнабни муаллима қилиб киритиш учун маориф департаментига йўлланма қоғози олиш учун кирадилар. Иккинчи қаватдаги йўлакда департамент нозир қабул қилишини кутиб анча вақт ўтирадилар. Тушга яқин мўйловли бир йигит Зайнабни чақириб, ичкарига олиб кириб кетади. Эри алавақтгача кутиб ўтиради. Кўнглига васваса тушади-ю, лекин ичкарига киришга юраги дов бермайди. Икки соатлардан кейин хотини қизариб-бўзариб чиқади. У ўзини нечоғлиқ тартибга солганига қарамай, эзғиланганлиги, лаблари бўртиб кетганини яшира олмас эди. У жуда ҳам руҳи тушиб, боши эгик, эрининг қош-қовоғига қарайди. Эри титроқ бир овозда сўрайди:

— Соҳиб нима деди? Мактабга йўлланма бердимми?

— Ҳа.

— Қогоз қани?

Зайнаб букланган бир қоғозни эрига узатди. Шундан сўнг улар олдинма-кейин пастга тушиб, хусусий автобуслар тўхтайдиган бекатга келишди. Оч-наҳор қишлоққа жўнашди. Ҳабибулло бўлган воқеани тахминан фаҳмлаган эди. Кейинчалик Ҳабибулло руҳан сўниб, бош кўтариб юролмади. Яқинда у сувга чўкиб ўлганини эшитишди. У сувга чўкдими ёки ўзини ўзи гарқ этиб ўлдирдими, бунни билиб бўлмас эди. Яхши онларда баъзан кишига қайғули воқеалар хира пашшадек ёпишади. Бўлмаса бу он Муҳаммад Азиз асло ҳасратли нарсаларни эсламаслиги керак эди. Устознинг ширин суҳбатини офтобдек жамоли бундай рутубатларни куйдириб юборишга қодир. Садр аъзам ҳазратларининг департаментларидаги жирканч ишлар кишилар газабини аланга олдиrhoқда. Лекин кишани зиндон, ғаддор Тоҳер сувилонларининг ҳамма ерда ҳозир у нозирлиги, туҳмат билан арзимаган сўз учун Пули-Чархи¹га кетишдан қўрқардилар. Бола-чақани етим қилиб, қамoққа жўнаш кимга керак! Бўлмаса ўша, департамент нозирини пичoқлаб, қоринини ёриб ташлаш ҳеч гап эмас эди. Ҳабибулло бу жирканч ишини— хотинини ўз кабинетида зўрлаган вазирни кейинроқ пайқади. Бу воқеа Муҳаммад Азиз Сидқий юрагида қаттиқ из қолдирган эди.

Киши очликка чидаса ҳам, хўрликка чидолмайди.

Ушанда, кунлардан бир кун, эрта билан Сидқий маориф департаментига, тўппа-тўғри нозир кабинетига кىриб келди. Қабулхонадаги йигит ҳам ҳеч нимага тўнуммай индамади. Юқорида виқор билан ўтириб, телефонда ким биландир гаплашаётган нозир уни танигандек бош ирғади. Гапини тугатгач, турубкани қўйди ва ўрнидан қўзғалиб, қўл бериб омонлашмоқчи бўлган эди, Сидқий «безовта бўлманг, жойингизда ўлтира беринг» дегандек имo қилди. Маориф нозирини жиндек ўсал бўлиб жойига чўкди. Сидқий нозир қўзига тикилганча, стол устига қўлидаги букланган газетани қўйди-да, уни очди. Газетанида яланғoч, чархланган учлик бир пичoқ ярқираб турарди. Сидқий аввал пичoққа, кейин мансабдорнинг қўзига тикилди. Бу нима гап, деб ҳайратланиб турган мансабдор тугмачани босиб, қабулхонадаги йигитни

¹ Пули-Чархи — Кобул четидаги турма.

чақирмоқчи бўлди. Бундай ўралган қогозлар ичида кўп вақт пул бўларди.

— Агар бировнинг хотинига кўз олайтирсангиз, хўкиздек сўйиб кетаман! Номард!

Нозирнинг ранги оқариб кетди.

— Сиз иш сўраб келганларни у, бу... деб, мансабингиздан фойдаланиб, йўлдан урасиз. Лақиллатмоқчи бўласиз. Сиз менинг ошнамнинг хотинини зўрладингиз... У, номусга чидолмай ўлди. Лекин сенинг ўз хотинингнинг генерал Тоҳер боплаб юрибди... Сен бундан хабаринг бўлса ҳам индамайсан. Ифлос! Тўнкага ўхшаган одам! Мени тутолмайсан, сени албатта сўйиб кетаман. Бу аниқ!

Сидқий пичоғини яна газетага ўраб, чиқиб кетди. Креслосида мансабдор бир замбил бўлиб, чўкиб қолди. У лом-лим деёлмади, бақрайганича ўтираверди. Телефон қилиб, прокурорга ҳам айтолмади, полиция ҳам чақира олмади. Унда ҳам, бунда ҳам сир очилиб, шарманда бўлиши аниқ. Шарманда бўлиш-ку, ҳолва, бу хипчадан келган йигит пичоқ тиқиб, ўлдириб кетишидан қўрқди. Кабинети орқасидаги хонада босқинчилик қилгани, эҳтимол шунинг хотишмикан... У кечгача кабинетидан ташқарига чиқолмай ўтирди. Кечга яқин икки оғайниси нҳотасида уйига кетди. Сулаймон — «Наполеонча» каби чўнтагида тўппонча олиб юрадиган бўлди. Мўйловли, хипча, кўзлари ёниб турадиган йигитларга рўпара келиб қолса юраги орқасига тортиб, кўзига Сидқий кўринар ва аъзойи бадани жимирлашиб кетарди.

* * *

«Виш залмиён» кейинчалик таъқибга учраб, тарқатиб юборилгач, шу махфий ташкилот заминида «Халқ» партияси ташкил этилди. Ишчилар, ҳарбийлар, деҳқонлар орасида ишчи синфи ғояларини ўрганиш, марксизм-ленинизм асарларига қизиқиш афғон меҳнаткашлари орасида кучая бошлади.

«Мозийда, фиръавнлардан бири ўз вазирига мурожаат этиб, нима қилсам одамлар мени худо атаркин, дебди. Агар сен халқни саводсизликда тутсанг, у сени худо атайди, дебди вазир. Биз афгонлар қоронғиликда қолганимиз, халқимизнинг кўпчилиги саводсиз,— деган Устоз.— Агар биз хат таниганимизда, газета ўқиб, ўз фикримизни ёза олганимизда, дунёда бўлаётган ишлардан хабардор бўлганимизда ҳозирги кунда худолик

даъво қилаётганларнинг асли кимлигини яхши билардик. Лекин минг афсуски, биз қоронғилик ичида қолганмиз. Бизнинг мамлакатимиз ер остидаги улкан бир чиллахонага ўхшайди: биз қоронғилик ичида оч-наҳор ётибмиз. Ҳа, менинг отам Ғазнадаги ҳазрат Санойӣ мақбаралари остидаги чиллахонада неча бор худойи таолога сизғиниб ётганлар. Мен ҳам шу чиллахонада бўлганман. Биз Ҳиндиқуш, Саланг тоғлари тепасига чиқиб, атрофга қарашимиз керак! Биз, афғонлар ҳам чиллахонадан чиқиб ёруғ жаҳонни кўришимиз керак! Жаҳонда гап кўп. Юрагимизда нолаю афғон, биз қачонгача ҳақир яшаймиз!»

Устознинг бу гапи ҳамманинг ёдида. Бу гапни Халқ партиясининг бошқа аъзолари ҳам такрор айтардилар. Сидқий ҳам одамлар билан учрашганида бу мисолни тез-тез тилга олиб турарди.

Хўжа— Равош қишлоғида бўлган тўй анжуманида Сидқий Устоз гапини айтиб, одамлар диққатини ўзига тортди. «Халқ» газетасида ёзилаётган мақолалар мазмунини билан ҳам таништирди. Ўзи ҳарбийда кичик офицер бўлиб хизмат қилса ҳам, асли ёш зиёли, мухбир ва шоирлик қилиб юришини кўплар билишарди. Қариндош-уруғлари бизлардан ҳам Раҳмонбобо, Хушхолхон Хатак чиққан... деб ҳазил аралаш кулиб ҳам қўйишарди.

Тўй анжуманида, ҳовли этакроғида ўтирган бу чақмоқ мўйловли, бошида лунгий, потуга ўралган ориққина йиғитнинг киришимлик, сўзамол эканини, лицейда ўқигани, баъзан газеталарга мақолалар ҳам ёзиб туришини биладиганлар бор эди. Тўй эгаси Аҳмадхон Раҳбоний ўз қудаси Алихон Мўттимодийга: «Тўй анжуманига ҳар хил қаланғи-қасанғиларни эмас, казо-казоларни айтинг, чунки Шафей жаноблари келадилар. Уруғимизда баъзи нобоплар юзимизни ерга қаратиб қўймасин, деб тайинлаган эди. Лекин шартта сўз Муҳаммад Азиз Сидқийнинг нима бўлиб ҳам тўйга келгани уларга ёқмади. Бунинг устига гапдан гап чиқиб, саводсизлик ҳақидаги сўзи Раҳбонийни ғазаблантирди: «Зиёлилар ғаламис бўлади, бировнинг тўйида шундоқ аччиқ, тагдор гапларни айтиш нимага керак! Бу ғаламислиқ!»— деди Раҳбоний. Мезбоннинг дарғазаб турганини сезган қирра бурун, қорақўл қалпоқ кийиб, зангори кўзойнак тақиб юрадиган Алихон одатдагидек узук тақилган ўнг қўлини ўйнатиб, Сидқийга мурожаат этди:

— Сидқий жаноблари! Ўликлар айтармишкн, тириклар ҳалво еяпти деб... Дарҳақиқат, биз ҳалво еяётганимиз йўқ, лекин бандаси шу даражада ношукурки, у нариги дунёда ҳам тинчимайди. Бу бизнинг қонимизда бор— эҳтимол шундай норозилик ҳам керакдир. Бу ҳам яратган оллонинг иши... Сизнинг бемаъни гапингиздан мен шуни фаҳмладим.

Раҳбонийга жон кирди. Аҳли тижорат ота-боболарига ўхшаб дўкондор бўлмай зиёли бўлиб кетган Муҳаммад Азизга урилган тиг унга жуда ёқди. Кўп ҳолларда зиёлилардан калтак еб юрадиган Раҳбоний Мўттимодийга кўз қисиб, илжайди: «Таъзирини бердингиз, офарин!»— дегандек қилди. Алихон бўлса шу ўзининг «ханжар ургани» билан гапни мухтасар қилмоқчи бўлиб, хизмат қилиб юрган йигитчаларга қаҳва олиб келишни буюрди. Чақчайиб, лол бўлиб кўринган Сидқийни чалғитгандай бўлди.

— «Бемаъни гап»дан шунча нарсa фаҳмлаган бўлсангиз, сиз ҳам оқу қорани ажратадиган бўлибсиз. Бу — ютуқ! Мен атай сизнинг ёпингизда гапирдим. «Бемаъни» деб аталган гапим нишонга тегибди, биродар Алихон! Сизнинг жириллаганингизга мен хафа бўлмайман, бу менга маълум. Шояд вақти соати етиб, сиз ҳам одамлар қаторига кириб, авом халқ ёпини олиб сўз айтарсиз,— деди саросимага тушмай Сидқий. У, Алихон томонидан бундай гап бўлишини биларди.— Мен бу гапни сизга эмас, бу ердаги одамларга айтдим («одамлар» сўзига урғу берди). Улар мендан сўз айтишни илтимос қилишди. Халқ мендан ҳозирги сиёсат ҳақида бир нима денг, деб сўради. Мен бу илтимосни бажармай қололмайман.

II боб

СЕРШОВҚИН КОБУЛ

Тонг отиши билан Кобулнинг энг гавжум ери — «Спинзар» меҳмонхонаси атрофи Боғи Умум майдоши атрофидаги қатор дўконлар, баққолу базозликлар олдида харидор чақириш шовқини авж олади:

— Бору бегиир!

— Бефармо бегиир!

— Бефармоид! Бору бегиир!

— Келиб қолинг, инглиш мато! Коко коло! Жапан! Имриқо — женси!..

— Келиб қолинг!

Болаларнинг ингичка, ўткир овози, давангир йиғитларнинг дуриллаган товуши, баъзан кексаларнинг жонсиз, ғарғара овозда харидор чақириғи қулоқни батанг келтиради. Бир хил товуш чиқариб, қичқира бергандан баъзи болалар овози ўткирлашиб, қулоқни тешиб юборгудай бўларди. Ҳар ерда ҳар хил одат — харидор чақириш шовқини Қобулнинг ўзига сепкилдай ярашиб турибди. Шарқ бозорларининг алвон тусдаги жилваси, шовқини, атторликлардаги заржаваю шамшод тароқларининг хушбўй ҳиди, юк тортган ҳўкизлар умбаси, коппоцлардаги партав, югуриш-елиш, нима қилса ҳам бай очиб, савдо қилиш бу ернинг ўз хусусиятидирки, бу Афғонистон жамолини кўрсатиб турибди. Бунда ҳамма нарсаси қозонда қовуриб олингандек, иссиқ жизғинак... Лекин Қобулни ўраган баланд Ҳиндиқуш, Асмон, Шердарбоза тоғларида қор ялтирайди. Халқ: «Қобул зарсиз бўлса ҳам, қорсиз бўлмасин», дейди. Тоғлардан оқиб тушган тезоқар сойлар тошдан-тошга урилиб, шаҳарга югуради. Қобулнинг суви ширин. Мирзо Бобир Қобулни обод этиб, Афғонистоннинг дастлабки давлатини тузишида ҳикмат бор — Қобул денгиз сатҳидан бир минг саккиз юз метр баландликдаги баҳаво шаҳар.

Баъзан шанба, баъзан жума кунлари бу «Жаддан Майванд» ва «Муҳаммадхон» кўчаларидан, тепасига «Аттороц», «Акбар Pharmacy», «Aziz Hotel» ...турли-туман, катта-кичик лавҳалар ёзиб қўйилган дўконлар, магазину меҳмонхоналар, сершовқин кўчадан чодра ёпинган аёллар ҳам ўтади. Улар юзининггина эмас, ҳатто қўлларигача бекитадилар. Шу чодралли хотинлар орасида Мадина ҳам бўларди. У дўкондорлар ёнига бориб, керак нарсаларни харид қилар, қаллиғи учун рўмолча, эрталабки нонуштага ширинликлар сотиб оларди. Бу юриш унинг учун озодлик, имом Рухилло хонадонида эканида Мадинанинг умуман кўчага чиқиши қатъиян тақиқланган эди. Баъзан у: «Зоҳиршоҳ замонасида уйдан эшикка чиқмадик. Довуд замонасида баъзан чодра ёпиниб бозорга бориш мумкин бўлмоқда...» деб кулиб қўярди. Муҳаммад Азиз хотинига тикилиб туриб, гап қотарди: «Афғон хотин-қизлари ўқиб билим олишни керак. Бу — бир! Мамлакат иш-

ларида фаол иштирок этиши керак. Бу — икки! Вадвар¹, яъни оталар ўз қизларини сотмаслиги керак! Бу — уч!.. Мана шундай замон келади, азизам. Бу, Устознинг сўзлари. Шундагина афгон аёллари озодлик йўлига тушади десак бўлади. Ҳозир оналар, хотин-қизлар чўри! Хабарим бор, мен, Шўъравий мамлакатига бордим, жуда кўп нарсаларни кўрдим. Илгари эшитиб ҳам юрардим. Хотин-қизлар унда тамоман озод. Улар эркаклар билан баробар давлатни бошқарадилар. Сен бу гапларга тушунмайсан, мен сени ўқитиб, хат-саводли қилмоқчиман. Ундан кейин кўп нарсаларга ақлинг етади. Биз, афгонлар, анча қоронғиликда қолганмиз. Катта мулкдорлар, дин пешволари, Довуднинг ўзи халқни қоронғиликда тутиб, бойлик орттирмоқда. Афғонистонни фақат чет эл моллари сотиладиган бир бозорга айлантириб қўйишди... — Муҳаммад Азиз гапириб туриб кулимсирарди. — Мен, тарғиботчиман, Мадина. Мен, Устознинг содиқ шоғирдлари сифатида ўзимизнинг Халқ партиямиз гоёларини тарғиб қиламан. Сенинг сиймонгда, мен тамоман барча афгон хотин-қизларини кўриб турибман. Мен уларга Устоз сўзларини айтиб, кўзларини очгим келади. Биз фақат ҳарбийлар ичида эмас, барча ерли табақалар ичида ҳам ҳақиқатни тарғиб қилишимиз керак».

Мадина эрининг жуда ҳам муҳим гапларни ўз сафдоши сифатида, тенг кўриб гапираётганидан ниҳоятда мамнун эди. Чумоли ҳам камситилишни сезади. Инсон ҳамма нарсага чидайди, аммо камситилишга асло чидаб қолмайди. Мадина имом Руҳилло хонадонидан чиқиб кетиб, ўзини тамоман бахтга эришгандай сезарди. Бундан ортиқ ҳам бахт бўладими, деб ўйларди. Аслида у эндигина биринчи қадамини қўйган эди. Руҳилло хонадонидан у чўриликдан қўли бўшамас, уни зоти паст деб турткилашар, фақат ёшлиги, зеболиги қариб қолган имом Руҳиллонинг дилхушлиги учун керак эди.

Мадина бозорни айланиб, эри берган юз афғонийни харажат қилди. Уйига келиб, унинг учун дунёда энг муътабар киши — Муҳаммад Азиз Сидқий либосяни ювиб, ҳовлидаги арқонга осди. Учокқа олов ёқиб юборди.

Гаф шу ерга етганда, биз ушбу саҳифаларни ўқиб турган ҳурматли китобхонга Афғонистон тарихи ҳақида икки оғиз маълумот беришни лозим топдик.

¹ Вадвар — хотин олиш учун пул тўплаш.

Кобул — Ҳиндиқуш тоғлари этагида, атрофини Кўҳи Вобо, Асмон ва бошқа тизма тоғлар ўраган, Ҳинд дарёсининг бир шохобчаси — Қубулидарё, Логар, Панжшир сувлари ўраган, қадимдан савдо марказидир. Купгина афғон ва чет эл банклари, ҳунармандчилик ҳамда тўқимачилик фабрикалари, ёғ ва тери ишлаш, цемент заводлари бор. Пойтахтда «Машинхона» — ҳарбий завод, боемаҳона, радиостанция ва ҳарбий билим юртлири, университет ҳамда фанлар академияси бор. Дарё Кобулни иккига бўлиб туради — Жанубдаги пастқам уйлар, гор кўчалар... Санитария жиҳатидан унча тоза бўлмаган маҳаллаларда асосан оддий фуқаро яшайди. Дарёнинг шимолий томонида Арк, подшо саройи, давлат муассасалари, маъмурий ташкилотлар, чет эл элчихоналари, афғон аъёнларининг гўзал ҳовлилари жойлашган. Тоғ тепаликлари устидан шаҳар айланаси бўйлаб урилган қўрғонга тарихий ёдгорлик деб қаралади. Бу, Ҳисор баландлиги, истеҳком жуда қадимийдир. Қобул тарихан бой, XVI асрдан бошлаб у теурийлар салтанатиға киради. Мирзо Бобир бу ерда давлат ташкил этади. Ун еттинчи аср ўрталарига бориб, Аҳмадшоҳ Дурроний давлат тепасига келди. У 1748 йилларда Кашмир, Панжоб, Синд, Сирхинд ва Белужистонларни, гарбда Сейстон ва Хуросон, кейинчалик Жайхунлик юқори томондаги ўзбек ва тожик ерларини ҳам босиб олиб Афғонистонни анча кенгайтирди. Кейинчалик Маҳмудшоҳ, Замоншоҳлар даврида Дурроний империяси таназзулга юз тутди. Кенгайтирилган давлатдан барча бекликлар ажралиб кетишди. XVIII асрга келиб Афғонистон тўрт бекликдан иборат бўлиб қолди. Ҳирот, Қандаҳор, Қобул ва Пешовар бекликлари 1826 йилга келиб Дўстмуҳаммадхон «амир» унвонини олиб, Афғонистонни бирлаштира бошлади. 1879 йили Ёқубхон Афғонистон учун жуда ҳам камситиш бўлган Гандамак шартномасига имзо чекиб, муҳим ва қулай ерларни инглизлар ихтиёрига бериб юборди. Бу давр Афғонистон учун оғир йиллар ҳисобланади.

Бу йилларда афғон халқи инглиз ҳукмдорларига қарши икки бор қўзғалди. Лекин минг афсуски, Амир Абдулраҳмон (1880—1901) ҳар қандай халқ қўзғололарини бостириб, Афғонистонда чет эл савдо-сотиғини кучайтиради. Ҳабибуллохон (1909—19) даврида биринчи газета чиқади. Афғонистон мустақиллигини кўзловчи

«ёш афгонлар» ҳаракати бошланади. Ҳабибуллохон уларни қаттиқ таъқибга олди. Доктор Абдулгани, Саид Бухорий, Насафали ва бошқалар зиндонга ташланади. Бу— Дўстмуҳаммадхон, Шералихонлар даврида Ҳайбар довзонда инглиз қўшинларини тор-мор келтиришдек афгон тарихида жуда муҳим воқеа эди. 1919 йил 21 февралда Жалолободда шикор қилиб юрган Ҳабибуллохон ўлдирилгач, тезликда Қобулда, унинг ўғилларидан бири Омонуллохон тахтга чиқади. У ёш афгонлар ҳаракатига яқинлиги сабабли халқ ичида ном чиқаради. 1919 йил апрелда у Афғонистоннинг мустақиллигини эълон этади. Совет Иттифоқига элчи юборади. В. И. Ленинга хат ёзади. Афғонистон мустақиллигини биринчи бўлиб СССР танийди. 1921 йилда Совет Иттифоқи ва Афғонистон дўстлиги шартномаси имзоланади. 1926 йил 31 августда Омонуллохоннинг Қобул яқинидаги Пагман қароргоҳида Совет— Афғон дўстлик ва бир-бирига қарши уруш очмаслик ҳақида янги шартнома имзоланди. Шу йили Омонулло подшоҳ деган номни олади. 1927 йили у СССРга сафар қилди, 1928 йил кузида афғон шарқи-жануб томонида Бачасақов бошчилигида Омонуллога қарши исён кўтарилади, улар Қобулгача етиб келишади. Олий уламо фатвоси билан Омонуллохон пасайтирилади. 1929 йил январида ҳукумат қўшинидаги мангал уруғи ҳам исёнчилар томонига ўтади. Улар Бачасақовга пойтахтга ўтишга йўл очиб берадилар. Омонуллохон тахтдан тушади. Унинг ўрнига Бачасақов амир этиб тайинланади. Бачасақовнинг таянчи асосан кўҳистонлик заминдорлар, қочган босмачи унсурлар эди. 1929 йил 6 октябрда Нодиршоҳнинг 12 минглик қўшини Қобулни эгаллайди. У подшоҳ деб эълон қилинади. Бачасақов асир тушади ҳамда шериклари билан қатл этилади. Шу йилдан бошлаб, Афғон — Совет муносабатлари яна яхшилана бошлайди. Нодиршоҳ омонуллочиларни қамайди, ўлдиради. 1933 йили Омонуллохон тарафдорлари томонидан Нодиршоҳ ўлдирилади. Унинг ўрнига тахтга ўғли Зоҳиршоҳ чиқади. Давлат ишларини вазири аъзам сифатида укаси Муҳаммад Ҳокимхон бажаради. Ҳозирги кунда унинг номига жаллод сўзини қўшиб айтишади. У давлат тепасидан сурилгач, амакиси Маҳмудхон вазири аъзам бўлди. Иккинчи амакиси Муҳаммад Довуд Зоҳиршоҳнинг чет элга саёҳатга бориши

муносабати билан давлат тўнтариши қилиб ҳокимиятни қулга олди...

Муҳаммад Азиз Сидқий бу ҳукмдорлар ўзгариши тарихини Мадинага айтиб берган эди. Баъзан кимнингдир китобидан Афғонистон тарихига доир гапларни ўқиб олар, тушунса-тушунмаса бари бир хотинига гапириб берарди. Уни сафдоши, ўртоқ санаб, бу ўта мураккаб гапларни айтиб бериши Мадинага ёқарди. У хат-саводсиз аёл бўлгани билан айтилган гапни эслаб қоларди. Бу «тарих»ни Муҳаммад Азиз ўзи китобдан ўқиб ўрганганидан қатъий назар, Устоз ўргатяпти, деб тушунарди. Устозни кўриш, у зотининг кимлигини билиш аёл кишига мумкин эмас. Номаҳрам киши билан қизиқиш— гуноҳ! Шариат бунга йўл бермайди. Аммо ўз хонадонидан эри Устозни кўп тилга олганидан, у— ё авлиё, ё пайғамбаримиз даражасидаги азиз одам деб ўйларди.

Кобулда туғилиб, Кобулни билмайдиган, кўчаларида алашиб қоладиган аёллар кўп. Мадина ҳам ўшаларнинг бири. Лекин у ҳозир ўз шаҳрини танияпти. Наники танисин, қарама-қаршиликларга тўлган афғон элининг қонли тарихида баъзан лавҳалар ҳам қулоғига кирмоқда.

Мадина учун асло эслашнинг ҳожати йўқ, лекин ўқувчи билиш зарур, жаҳолатнинг совуқ башарасини кўрсатувчи бир воқеани ёзишни лозим топдим.

III боб

БУ ТУШМИ Ё УНГ? ЭСЛАБ БЎЛМАЙДИГАН КЕЧМИШ

Шанба куни ҳаво жуда ҳам қизиқ кетди. Ҳассасини тўқиллатиб ҳовлига кирган Руҳилло одатдагидек биринчи галда ҳовли этагидаги товуқхонага бориб, кўз ташлади. Тезда семириб кетиши мўлжалланган қул-қул товуқлар сўррайишиб турарди. Ерда емак учун ҳеч вақо йўқ. Ундан сўнг, хонаки товуқларига қаради, биронтаси тухум туғмабди. Ичкарида, қоронғиликда бир чипор товуқ ўлиб ётибди. Руҳилло дарғазаб бўлганича дарҳол товуқхонага кирди-да, қақиллаб қочган товуқларини санади. Бир чеккада ўлиб ётган чипорни оёғидан ушлаб, ташқарига олиб чиқди:

— Ҳой, ким бор?! Лаънатилар, қаёқдасанлар?!

— Мен буёқдаман,— айвонда хаста ётган катта хо-

тин— ориқ кампир ёстиқдан бош кўтарди. Унинг кўзлари ичига тушиб кетган, рамақта жон эди. Олдида чегаланган пиёла. У қўрқа-писа овоз чиқарди:— Ҳазратим, мен буёқдаман.

— Сен эмас, анави иккита ярамас қани?!

— Мадина ўз хонасида ухляпти, Нафиса сигирнинг тагини тозалаяпти...

— Нега ухлайди?! Товуқларга нега қарамадиларинг?! Лаънатилар!

— Мадина менга айтганда касал ҳолимга қарамай ўзим дон ташлаган бўлардим...

— Ҳей! Уйдан бу ёққа чиқ! Худодан қўрқмадингми?!

Наридан-бери бошига рўмолини ташлаб, кўзларини уқалаб, Мадина ташқарига чиқди. У, айвонда чўзилиб ётган кампирнинг невараси тенги эди. Катта хотинларнинг кўйлагини кийиб, рўдапо бўлиб турган ерида дағдағ титрай бошлади. Чол қўлида осилиб турган чипор товуқнинг ўлигига кўзи тушиб, қўрқувдан ранги оқариб кетди.

— Худо урган, ярамас! Нега товуқларга қарамадинг?!

Мадина ерга қараганча яна дағ-дағ титрай бошлади. Ҳозироқ бошига ҳасса тушишини кутиб турарди. Бундан икки ойча аввал катта ўғлини ҳасса билан урган эди. Катта хотинини ҳам илгари ҳужрага олиб кириб дўн-послаб урар экан. Охири бечора хаста бўлиб ётиб қолди.

— Гапир?!

Мадина турган жойида оқариб тураверди.

— Мана бу ўлган! Тухум йўқ! Қул-қул товуқлар оч, семирмиш уёқда турсин, ўлиб қолай деяпти. Улар ҳам ҳаром ўлса мен нима қиламан?! Гапир, безбет! Хонумонимни кўйдирыпсанлар-ку, текинхўр ярамаслар! Қани, гапир?!

Мадина индамай тураверди.

— Уч талоқ қўйдим сени! Ярамас! Ота-оналаринг ҳам таги паст одамлар эди! Қирқ минг афғоний берган эдим! Минг афсус!

Чол ҳассасини тўкиллатганча товуқни кўтариб ҳовли орқасидаги майдонга чиқиб кетди. Сигирга қараётган иккинчи хотиннинг ишини кўздан кечириши керак. Улган товуқни ҳам бирон ерга кўмишни мўлжаллади. Нафиса чолнинг ҳовлида бақираётганини эшитиб, гаплашиб ўтирган қўшни хотинни наридан-бери чиқариб юбориб, белкурак билан сигир тагини тозалай кетди.

— Нега безрайиб турибсан! Уйингга кир!— деди касал ётган бош хотин Мадинага ўшқириб.— Сени уч талоқ қўйдилар, тушундингми?

Мадина индамади.

— Сен энди Руҳилло ҳазратнинг хотини эмассан! Бор, уйингга кир! Ҳазратга башарангни кўрсатма! Никоҳ бузилди!

Мадина орқасига ўгирилиб, яна хона ичига кириб кетди. Чолнинг дағдаға билан уришаётганини билиб турарди-ю, «уч талоқ» нималигини тушунмасди. Бу ҳовлига келганига олти ой бўлиб қолди — у фақат товуқ боқиш, ҳовли супуришдан бошқа нарсани билмасди. Икки-уч ҳафтада бир марта кечаси шу чол унинг ёнига кирар, бир-икки оғиз яхши гапиргандек бўларди-да, кейин бароқ мушук талагандек уни эзгилаб, бурдалар, бирон иш қўлидан келмагач, хўрсиниб ухлаб қоларди. Унинг оғзи ниҳоятда сассиқ, қўланса бир ҳид Мадинани қустирар даражада қийнарди. Чолнинг оғзи сассиқлигини бошқа хотинлари ҳам билишар, у билан узоқроқ туриб гаплашишар эди. Шу ҳолига оғзига анча-мунча тилло тиш қўйдириб, бармоғига забаржад кўзли узук тақиб юрарди. Ўртанча хотин сал-пал тили шаддод бўлганлиги учун, баъзан Мадинага қараб туриб, «уйланганига ҳайронман. Ўлик одам-ку, нега сенинг умрингни ўтказаётган экан? Мен, эр нима эканини билмай ўтиб кетяпман. Бош оғриги дардига мубтало бўлганман. Сени нега олди экан? Ҳеч ақлим етмайди...»— дер эди.

Кобул дарёсининг шимол томонида, подшоҳ саройидан унча узоқ бўлмаган Гурроний кўчасидаги ҳовлилардан бирида наслу насаби эшон ўтган, лекин кексаликда жоме масжидида мутаваллилик қилаётган имом Руҳилло яшайди. У йигитликда Бачасақов исёнига қатнашганлиги, асли Бадахшон томонидан экани маҳалла аҳлига маълум. Бухородан қочиб келган амир Олимхон ҳам бир неча бор унинг ҳовлисида меҳмон бўлган экан. Мутавалли воқиф ерлардан келган даромадни ўзлаштириб юборганлиги фош бўлиб, масжиддан ҳайдалган. У саксонлардан ошган, қариганига карамай мол йиғарди. Кейинги пайтларда ҳар хил темир-терсақларни йигиб келар, уйига Ургун, Гардез томонлардан апельсин, банан олиб келган саводогарларнинг молини ижарага қўйиб, пул ишларди. Ҳовлисининг бир четида товуқ боқиб, семиртириб сотарди. Қул-қул товуққа гармдори қўшилган

хамир едирса тезда тирсиллаб семириб кетишини эшитган чол учала хотинига бу ишни буюрди. Катта хотин қари, касалманд бўлганлиги учун, кўп вақт айвонда чўзилиб ётарди. Уртанча хотини билан кичик Мадина молга қараш, терт қориндан ташқари қул-қул товуқларга хамир тайёрлашарди.

Мадина хона ичига кириб шу ётганча уч кун ётди. Уртанча хотин унинг ҳолидан хабар олиб, хўрак олиб кириб берарди. Катта хотиндан икки ўғил, ўртанча хотиндан уч ўғил, бир қиз бўлганлиги сабабли мерос масаласида иккала хотин ҳам Мадина «уч талоқ» бўлганидан мамнун эдилар. Орадан бир ҳафта ўтгач, Мадинанинг ғариб онаси келиб, қизини олиб кетишга тайёргарлик кўраётган эди, ҳовлида юрган чол кўзини ола-кула қилди.

— Сабр қилинг! Мен қирқ минг афғонийга кўйиб қолавераманми? Хотин бўлмаса, чўри бўлиб ишлаб берсин. Едирганман, ичирганман!

— Вой, мен сизлар билан қуда бўлмай ўлай. Отаси раҳматлик шунчалик ҳам янглишадиларми! Сизни имом, мўмин-мусулмонларнинг ғамхўри, деб пирга қўл бергандек, сиз, ҳазратга ишонган эдилар...

Кампирнинг чирқирашида жон бор эди. Мадинанинг отаси оғир касал ётганида Руҳиллони бошлаб олиб келишиб, куф-суф қилдириб ўқитишган. Ота ёстиқдан бошини кўтариб тузалиб кетгач, ҳазратга қўй етаклаб боришган эди. Пулдор Руҳилло Мадинани ҳам куф-суф қилиб ўқиган. Бу бежирим қиз ёқиб қолган, но-чор, кун кўролмай қолган отасига нақд қирқ минг афғоний бериб, ғарибнинг қизини «бир лаган ош» билан никоҳ қилиб олган эди. Мана, олти ойдан буён Мадина бечорани бароқ мушукдек талар эди-ю, эркакликка яралмагач хўрсиниб, ухлаб қоларди. Мадина ичиди «отам мени эрга эмас, бароқ мушукка талатиш учун сотдилар...» деб куюнарди. Шариат қонуни шу даражада ғаддор эдики, унинг чизигидан ташқарига чиқиш асло мумкин эмас! Бу мамлакатни Афғонистон дейдилар! Ўлиш осон, лекин дини ислом пешволари йўригидан чиқиш жуда ҳам мушкул!

— У ҳозирча бунда туради!— деди Руҳилло Мадинанинг онасига буйруқнамо гапириб. Шундан сўнг ҳассасини тўқиллатиб, ҳовли четидаги товуқхона томон борди. Қул-қул товуқларини кўздан кечириб, кўчага чиқиб кетди.

Она Мадинага панд-насиҳатлар қилиб, уйига жўнади. «Уч талоқ» Мадинага жуда ҳам ёққан эди. У энди бу зиндондан чиқаман деб ўйлаган, золим ҳазрат уни қўйган бўлса ҳам оёғидаги кишанин ечиб юбормади.

Шу ҳафта ичи, кечқурун қош қорайганда Мадина хонаси эшиги олдидаги кавуш, ечиладиган даҳлизда икки киши пайдо бўлиб, чўққайиб ўтиришди. Эшикни чертишди. Бугун кундузи битта-битта қадам босиб Мадина ёнига бемор катта хотин кириб, «бир муддатдан кейин бунга маҳалла имоми Муҳаммад Алишоҳ киради. У бир кишига сени никоҳ қилади. Эрта билан у номаълум одам ҳам сени «уч талоқ» қўйиб чиқиб кетади. Шундан сўнг Алишоҳ сени қайтадан ўз эринг имом Руҳиллога никоҳ қилади. Ана ундан сўнг, яна эру хотини бўла берасизлар», деган эди. Буни «ҳалола» дейилади, деб тушунтирган эди кампир.

Мадина данг қотиб қолди. Бу яна нима гап? Яна қандай шармандалик! У кун бўйи йиғлаб ўтирди. Ёшликларини, наврўз байрамини, кўчада югуриб ўйнаб юрган кезларини эслади. Энди бир бошига шунча фитнаю ташвиш! У ўзини одам эмас, имом Руҳиллога ўхшаш чолларнинг кўнгил хуши учун худо яратган бир махлуққа ўхшатди. Катакдаги товуқ нимаю Мадина нима!

Мадина турадиган эшик яна чертилди.

— Эшикни очинг.

Мадина бошига чодрасини ёпиниб, ўзини тамоман бекитиб, эшик очди. Олдинда маҳалла имоми Муҳаммад Алишоҳ, ундан кейин ҳарбий кийимдаги бир йигит ичкарига кириб, хона этагида чўққайиб ўтиришди.

— Мадина Абдулқайюм қизи! Мен худойи таолонинг иродаси ила сени мана бу Муҳаммад Азиз Сидқий ўғлига никоҳ қиламан. Бисмиллоҳи раҳмонир раҳим. Ло-о илоҳа... Муҳаммад Азиз Сидқий, сиз Мадина Абдулқайюм қизини никоҳингизга олдингизми? (Шинеллик йигит бош қимирлатиб, «ҳа» деди). Мадина Абдулқайюм қизи, сен бу Муҳаммад Азиз Сидқийни хоҳлайсанми? (Жимлик.) Омин, оллоҳу акбар!

Маҳалла имоми Муҳаммад Алишоҳ ўрнидан туриб, даҳлиздан ковушини топиб кийди-да, ҳовлини кесиб ўтиб, кўчага чиқиб кетди!

Ҳовлида ҳеч ким йўқ эди.

Муҳаммад Азиз Сидқий хона ичида қолди...

Бу шармандаликнинг бошланиши ҳақида икки оғиз тафсилот берамиз.

Руҳилло «хотини» Мадинани жаҳл устида «уч талоқ» қўйиб, бирон ҳафталардан кейин уни қўлдан чиқариб юборишни истамай қолди. Шариат бўйича «уч талоқ» қўйилган хотинга қараш мумкин эмас. У ўйлаб, маҳалла имоми (имом Руҳилло олдида улар хашаки имомлар ҳисобланарди) Муҳаммад Алишоҳга бу ишни тўғрилашни, бирон тили мустаҳкамроқ, оғзидан гулла-майдиган одам топиб, никоҳ ўқиб, «ҳалола» қилишни илтимос қилди. Унга икки юз афғоний бериб, бу иш жуда махфий бўлсин, деди. Одамни ҳам ўзи топишни, иложи бўлса, юз-юзга тушмайдиган, келгинди, бирон мардикорга ўхшаган кимса топиб, ўшанга ҳалола қилишни тайинлади. Маҳалла имомига жон кириб, Довуд сурати тушган иккита шалдироқ юз афғонийлик қоғозни эҳтиётлик билан бўклаб ёнига солди. Унинг ўз тили билан айтганда омад келаман деса бирдан қўшалок бўлиб келар экан: икки юз афғоний ва мардикор бозорига ҳам бориб ўтиргани йўқ, қидирган одами шундоқ оёқ остида чиқди—ҳарбийга қатнаб юрган шу маҳаллалик Муҳаммад Азиз Сидқийни бир чеккага тортиб қулоғига шивирлади: «Ҳей, йигит, гапимга уна! Бир кеча ётиб, маза қилсан... Эрта тонг отмасданоқ, «уч талоқ қўйдим», деб чиқиб кетасан. Йигитсан, уйланганинг йўқ, ҳи-ҳи-ҳи-ҳи... Сўзимни англадингми?» Хомуш турган Муҳаммад Азиз аввал газабланди, бу жирканч ишлар имом руҳиллолардан чиқади, деди ўзига ўзи. Бу чолни яхши биларди. Лекин шаҳвоний ҳирс уни йўлдан оздирди. У рози бўлди. У зотнинг учинчи хотини жуда ёш эканлигини эшитган эди. Икки кунга рухсат олиб келгани-ю, тезда яна ҳарбий қисмга жўнаб кетадиган одам бўлгани сабабли рози бўлди. У ҳали хотин деган нарса нималигини ҳам билмасди. Бир ғариб одамнинг ўғли, уйлашишга кучи етмаганидан, мана, ўттизга борган бўлса ҳам бўйдоқ юрарди. «Рози бўлдингми, тойлоғим? Рози бўлавер! Дунёга янги келгандек бўласан. У зотнинг учинчи хотини жуда ҳам «ўҳ»лик деб эшитганмиз. Имомнинг дуосини олиб, унга йўл очиб бер. Шариат шундай адолатли, ўғлим. Бахтинг бор экан, сени топдим. Бўлмаса мардикор бозорига бормоқчи эдим. Агар рози бўлмасанг бари бир мардикор бозорига бораман...» Бу гап Муҳаммад Азизнинг яна ҳам ҳирсини қўзғади.

Шундай қилиб, қоронғи тушганда Рухилло ҳовлиси-га кириб, даҳлизда ўқиган ҳалола никоҳи Муҳаммад Азиз билан Мадинани бир-бирларига қамти қилди. Аввал бошидан чодрасини элмай турган Мадина Муҳаммад Азизга яқин келиб чодрасини олди. Улар бир-бирини кўриб, кутилмаганда бошларидан ҳушлари учиб, данг қотиб қолишди.

— Сен, Мадина эмасмисан?— бир дамдан сўнг сўра-ди Муҳаммад Азиз Сидқий.

Мадина ерга қаради.

— Яқинда сени узатишибди, деб эшитган эдим. Бир заминдорга тегибсан, Ғазнага олиб кетибди, деб эшитган эдим. Сени имомга беришганмиди?

— Ҳа.

У илгариги Мадина эмас, озиб кетган, негадир овози ҳам чиқмас, гапирмас, продаси ҳам сўниб кетган эди. У бош қимирлатиб, Муҳаммад Азиз сўзларини тасдиқлар-ди-ю, аммо гапирмасди.

Аслида улар бир маҳаллада ўсишган, Мадина Муҳаммад Азиз ўқиб, лицейни битиргани, ундан сўнг газета-ларга мақола ёзиб юриши, кейинчалик ҳарбийга олиниб, узоққа кетганини ҳам эшитган эди. Бундан уч-тўрт йил илгари янги йил— наврўз байрамида ўз оила аъзолари билан тоққа чиқишгани, бу ердаги ўйин-кулгиларда яй-рашиб, бир-бирларига ширинликлар туҳфа этишгани, ясан-тусан бўлиб, ёшлар ўз либосларини таманно этган-ликлари ёдига тушди.

— Бу тушми, ё ўнг?— Муҳаммад Азиз Сидқий Ма-дина рўпарасида данг қотди. Шишаси қорайиб кет-ган чироқ хирагини ёниб турарди. У нима қилишини билмай қолди. Уй тўрида ўрин солиғлиқ, тўшак ва ёстиқ...

— Бу, ўнг!— деди Мадина қайтадан ўрнидан туриб Муҳаммад Азизга тикилиб, бу гапни дадил айтди,— бу, ўнгингиз...

— Сени менга никоҳ қилишди. Сен гўё ҳозир менинг хотинимсан. Бу, улар учун қонуний. Лекин ўғирликка ўхшайди... Жуда ҳам шармандалик. Мен бу ҳалолага оз-моз тушунаман. Тасодифни қарагинки, у каламуш Муҳаммад Алишоҳга мен учрабман. Бўлмаса у бирон ҳаммолни бошлаб олиб келарди. Мен бунда қолиб, эрта билан сени «уч талоқ» қўйиб кетишим керак. Менга сен жуда ёқар эдинг, сени тўй қилиб олишга отамнинг кучи

етмади. Олло бизга шафқат қилдими, мен сенинг яна юзингни кўрдим. Шунинг ўзи катта бахт! Менга бир пиёла чой тут, уни ичиб, бу разолат ҳовлидан чиқиб кетаман. «Ҳалола»нинг қондасича, ҳозир анави эшик тагида имом Руҳилло чўққайиб, пойлаб ўтирибди. Мен сен билан ажралишни истамайман, сен доимо менинг никоҳимдасан!

Мадина Муҳаммад Азизга бир пиёла чой тутди. У ичди. Шундан сўнг ўрнидан турди-да, Мадинага мурожаат этди. Бу гапни эшик орқасида турган имом Руҳилло шундоқ эшитиб турарди:

— Мадина, мен сени бу ҳовлидан олиб чиқиб кетаман. Сен менинг хотинимсан. Хайр!— Муҳаммад Азиз эшикни очиб, даҳлизга тушди.

— Уч талоқ қўй уни!— имом Руҳилло Муҳаммад Азиз Сидқий ёқасига ёпишди,— қирқ минг афғонийга куйиб қолавераманми?

— Мадина Абдулқайюм қизи менинг хотиним!— у Руҳилло қўлини силтаб олиб ташлаб, башарасига ўқрайиб қаради.

— Мен сени сўйдириб юбораман! Уч талоқ қўй уни!— деди Руҳилло.

— Йўқ!— Муҳаммад Азиз ҳовлини кесиб ўтиб, кўчага чиқиб кетди.

Руҳилло бақрайганча даҳлизда қолди. Чол кириб қолмасин, деб Мадина юзини бекитди. Очилиб қолган эшикни ёпиб қўйди.

Дарғазаб имом ҳассасини тўқиллатиб ҳовлига тушди. Мадина ёнига киришга журъат эта олмади— биричидан, у «бароқ мушук»ни кўриб бақариши мумкин эди. Иккинчидан, ичкарига киришдан мақсад нима? Унинг ўзи бир пўкак нарса бўлса... ортиқча ҳаракатнинг ҳожати йўқ. У дарғазаб, тунда ҳассасини тўқиллатиб юрганини иккала хотин деразаларидан кузатишиб туришарди.

Газетада яқинда бир мақола босилиб, у асосан баддий ашъор бўлса ҳам, Афғонистондаги тараққийпарвар, халқ манфаатларини ҳимоя қилувчи ёшларни кўролмай-диган жаҳолат кишиларига найза урарди. Гарчи Руҳилло номи очиқ айтилмаган бўлса ҳам, унга қаратилган, унинг ғаламис одамлиги шундоқ очиб ташланган эди. Бу баддий ашъорни Сидқий дўстларидан бири ёзган эди.

Сидқий ўз никоҳини бузмай, Руҳилло юзига жирканч назар ташлаб чиқиб кетгач, эртасига эрта билан имом Муҳаммад Алишоҳ ҳузурига борди. У кечаги воқеани айтиб, фиғон бўлди:

— Топиб келган одамингиз кўп бемаъни экан! Бир лаҳза ўтиб, чиқиб кетди. Уч талоқ қўймади! Нима, сиз бир ҳезалакни бошлаб олиб келганмидингиз?! Тайёр ўринлар солиб қўйилган эди. Мардикор бозорига борганингизда ўлармидингиз! Унда айғирлар кўп эди. Икки юз афғоний пулимни қайтариб беринг!

— Э, пулингизни ишлатиб юборганман, ҳазрат!

— Нима, мен куйиб қолавераманми?

— Мен қаёқдан билай у йигитнинг уятчанлигини! Э, нодон, мендек одамни бебурд қилибди-я! Ингирма беш ёшимда бўлганимда бу хизматингизни ўзим бажо келтирардим.

— Алжиманг!

— Бозорга бориб, бошқасини топиб келайми?

— Унисиям «уч талоқсан» деб никоҳни бузмаса-чи? Ҳозир...

— Бир кун сабр қилинг, ҳазрат, йўл топамиз. Шарриятнинг йўллари кўп. Маслаҳатлашайлик, йўли топилмайдиган иш йўқ.

Руҳилло билан Муҳаммад Алишоҳ «шарриятдан йўл» қидиришиб юрган кунларнинг бирида имом Руҳилло тўсатдан қазо қилди. Ишлардан хабардор катта ўғил, унинг онаси, ўртанча хотин бир бўлишиб, жаноза куниде Мадинани ўйдан ҳайдаб юборишди. «Сен ҳазратнинг никоҳида йўқсан! Молу мулк ҳам талаб қилолмайсан! Яхшиликча ўз онанг ёнига жўна!»— дейишди. Бу гап Мадинага жуда ҳам ёқиб тушди. Кўз олайтириб туришган кундошларига жилмайиб, ташаккур айтди. Бу аза эмас — тўй, деди ўзига-ўзи. Ишқилиб, Руҳиллонинг қазо қилгани рост бўлсин, деб хурсанд, чодрасини бошига ёпинди-да, бўҳчасини кўтариб уйига жўнади. Кўчаларда кетатуриб ўзига ўзи ишонмас, дўкондорлар, оту аравалар, физиллаб кетаётган машиналар, ҳаракат қилаётган ҳамма нарса кўзига яхши кўриниб кетди. Худди наврўзи олам эди. Худди рўпарасидан Муҳаммад Азиз Сидқий чиқиб қолаётгандай одамларга меҳрибонлик билан боқарди. У қушдай енгил, туғилиб ўсган маҳалласи томон югурарди.

Мадина уйга эсон-омон етиб келгач, онаси, укалари бағрида яйради. Ҳақоратлар унинг суяк-суягига етиб борган эди— қорнимга эмас, қадримга йиғлайман деганларидек, оч бўлса ҳам, киши камситилмаслиги керак. Ғариб бўлса ҳам, ўз уйида жони ором олди.

Орадан яна бир ҳафта ўтгач, у укалари орқали Муҳаммад Азиз Сидқийни қидиртирди. Сидқий ҳамма гапдан хабардор, фақат Мадина уни эслашини кўтиб ётган эди. Тан олинини, эсланини керак эди. Бу нарсани сезгач, Мадиналар ҳовлисига одам юбориб, бошқатдан ниқоҳ ўқитиб, кичик тўй қилиб олди. Бу тўйда маҳалла имоми Муҳаммад Алишоҳ ҳам иштирок этди. У иккинчи марта Мадинанинг туғилиб ўсган уйида ниқоҳ ўқиди.

Мадина билан Сидқий бир-бирларининг висолларига тўйиб, эру хотин бўлишди. Улар дунёга келиб, эр нимаю хотин нима деганининг асл маъносига етишди.

Аксар афғон хотин-қизларининг қисмати шундай. Гап бир ҳовуч водагонлар хонадони ҳақида эмас, Қобулу Ғазнадан Ҳиротгача, Мозори Шарифдан то Қандаҳоргача бу муаззам тупроқда яшайдиган оналарнинг ҳаммасини ҳам инсоний ҳуқуқи ўзида, яхши яшаётгани деб бўлмайди.

Мадина жамолини унинг қадрдон ота-онаси, сингил-оғасию эри Муҳаммад Азиз Сидқийдан бошқа ҳеч ким кўрмаган. Хазон рангидаги ипак чодра доим қуёш юзини қоплаган қора булутдек унинг юзини беркитиб туради. Бу чодра ҳарир ишакдан тўқилган бўлишига қарамай, қамоқхоналарнинг темир дарвозасидек оғиру мустаҳкам. Уни бузиб, йиртиб ташлайдиган куч йўқ Афғонистонда! Мадина жамоли бошқа афғон оналарига ўхшаш, лекин унинг қисмати жуда ҳам мураккаб. Дунё кўрган одамлар фақат биргина Мадина эмас, бутун Афғонистон чодра ичида эканлигини ҳам пайқамай иложлари йўқ. Мадина ҳақида сўз айтмоқ— афғон аёллари ҳақида сўз айтмоққа ҳам ўхшаб кетади. Лекин Мадина ҳам хору ҳақир бенаво бир хонадон қизи эмас, унинг отаси Абдулқайюм ҳунарвон— босмахона ишчиси бўлиб, мазут билан ҳаракатланидиган каттагон бир «джин» машинасида ишларди. У эрталабдан кечгача ишлаб, юзи, қўли қорамой бўлиб, терлаб газета босарди...

«БОҒИ БОЛО»ДАГИ ЗИЁФАТ

1977 йил, март, Кобулда баҳор одатдагидан кўра совуқроқ келди. Дўкондорлар ўртага манқалдон қўйиб, қўлига куҳ-куҳлаб ўтиришар, маҳкамаларда мансабдорлар столи ёнида электр печлари қизариб турарди. Потуга ўралган ғариб-ғурабо кўчаларда совқотиб, титраб қадам ташлашарди.

Ойнинг ўрталарида юқори мартабали Jems R. Stenly жаноблари Афғонистонга меҳмон бўлиб келгани, уни Садр аъзам кутиб олгани ҳақида газеталарда ахборот берилди. Орадан икки кун ўтгач, Жемс Р. Стенли жаноблари шарафига пойтахт марказида, баланд довон устига Шарқ услубида қурилган «Боғи боло» гўмбазлари остидаги улкан нақшин хоналарда зиёфат берилди. Юқори мартабали жанобнинг «Интерконтинентал» меҳмонхонасидан то «Боғи боло» қароргоҳига келгунгача кўчанинг икки томонида автомат ушлаган солдатлар кузатиб турдилар. Зиёфат соат олтига белгиланганлиги сабабли, бу ерга беш-ўн дақиқа аввал сипоҳсолар¹— ҳарбий министр сардор Ғулом Ҳайдар Расулий, генераллар Муҳаммад Юсуф, Абдул Азизлар келиб туришган эди. Соат олтида Садр аъзамнинг тентак ўғли Сулаймон икки ёнида қуроли соқчилар, елкасида плаш, бошида Наполеонникига ўхшаш қалпоқ, сонига сириб шим кийиб, шаҳдам қадамлар ташлаб катта залга кирди. Унинг қовоқ солиб ўткир қарашлари, сукути, хатти-ҳаракатларини Бонапарт Наполеонга ўхшатардилар. Баъзан ёнламаси туриб, ўзини ўта доно кўрсатарди. Бир чеккада турган икки генерал бир-бирларига қараб, пиқ этиб кулиб қўйишди. «Демак, Сулаймон келдими, отаси ҳам келади». Бу ҳамманинг хаёлидан ўтди. Стенлини вазирлар эмас, Садр аъзам ҳам кутар экан. Дарҳақиқат, ўн минут ўтар-ўтмас Муҳаммад Довуд билан Жеймс Стенли жаноблари қанчалаб махфий полиция ихотасида «Боғи боло»га етиб келишди. Яширин полиция сардори генерал Тоҳер ва бошқалар Довудни ўраб, унга хўшомад қилиб келишарди. Одамлар диққатини тортиб, у ёқдан-бу ёққа юриб турган, чегараланмаган ҳуқуққа

¹ Сипоҳсолар — ҳарбий қўмондон.

эга Сулаймон, тошбақа тухумига тикилгандек зиёфатга йиғилган одамлар олдида туриб, отасига сўрайиб тикилиб турарди. От калла, тақир бош Муҳаммад Довуд ўғлига жилмайиб қараб: «Ҳа, сен ҳам шу ердамсан?»— деди. Бу илжайиш Сулаймонга жуда керак эди, у мана, мен шунақаман, дегандек, атрофидаги одамларга ўқрайиб қараб, ниҳоятда ўзини тадбиркор саркарда, давлатни ушлаб турган таянчи қилиб кўрсатарди. Зиёфатга келган аъёнлар, министрлар, департамент бошлиқлари, ҳарбийлар, журналистларнинг кўзи икки нуқтада: элликлардан ошган, новча, қўнғирсоч Жеймс Стенли ва «Наполеон» бўлиб юрган Садр аъзамнинг ўғли, ҳаммага маълум тентак Сулаймонда эди. Салга жаҳли чиқиб, сал нарсага хохолаб кулиб юборадиган Сулаймон мана шундай катта зиёфатларни яхши кўрарди. Икки бор хотин олиб, тезда ажралишган — хотин ёқтирмас, дарду фикри қандайдир бўлғуси «жангларда...», саркардалик қилиш. Ҳайбар довоидаги жангни такрорлаш эди. Қайси бир шоир афгон ерини мақтаб, Сулаймонга ўргатиб қўйган бўлса керак, у жаннат ҳақидаги қадимги бир афсонани Афғонистонга боғлаб гапириб юарди: «Баҳри муҳитда гарқ бўлган кемадаги ҳомиладор бир аёл тахта пора устида кўзи ёрибди. Бу чақалоқ ёғочлар орасида қолибди-ю, она сувга чўкиб кетибди. Худо унинг жонини олибди. Лекин чақалоқни кимдир қутқариб, катта қилибди. У ўсиб, Фиръавн бўлиб, номи Шаддод бўлибди. Ҳукмдорлик вақтида ўзига бир боғ қурдирибди. Боғни жаннатдан ҳам афзал бўлсин дебди. Боғ битиб, остонага қадам қўйганида, қоқилиб, боши ёрилиб ўлибди. Худойи таоло боғини кўришини буюрмабди. Шу боғ етти жаннатнинг ёнига саккизинчи бўлиб қўшилди. «Ҳашт беҳишт» бўлибди. Бу беҳишт — Афғонистондир», деб юарди жуда ҳам ақлли гаи айтдим деб Сулаймон. Аждоди Нодиршоҳ бўлиб, Дўстмуҳаммадхону Омонуллохонларга қарши бўлишига қарамай, тарихан Афғонистон Омонуллохон даврига қайтиши керак, дерди. Бачасақовни ёмонларди. У ғаддор, мунофиқ уламоларни ўз атрофига тўплаб Омонуллохонни енгди, дерди. Сулаймон Кобул дорилфунунининг тарих факультетида ўқиган (номига битирди деб диплом берилган. Аслида ўқиш у ёқда турсин, ҳамма вақт қилиб келган қилиғини қилиб юрган эди), бундан уч-тўрт йил аввал Зоҳиршоҳ болалари ўз амакиваччаларини камситиб, устидан кулишга-

нида, «истибдодга қарши партия тузаман» деб қилич яланғочлаб юрган вақтлари ҳам бўлган. Мамлакатда «Халқ» ва «Парчам» партиялари мавжудлигини эшитгач, уларга ўз партиямни қўшаман, деб юрди. Дадаси бу гапни эшитиб, уришиб бергач, жим бўлиб қолди. Зоҳир-шоҳ истибдоди бекор бўлиб, давлат тепасига отаси келгач, «жумҳурият» тузилгач, Сулаймонга жон кириб, Наполеон бўлиш истаги авжга кирди. Отаси бир-икки тартибга чақирган эди, онаси эътироз билдирди. «Уни ранжитманг, эҳтимол худойи таоло шу бандасининг илтижосини қабул қилгандир... Ўғлимнинг ноласи худого ёққандир...» деди. Шундан сўнг, Муҳаммад Довуд «билган ишининг қилабер» деб тентак ўғли раъйини қайтармади. Лекин ҳар қалай ёмон одамларга қўшилиб кетмасин, деб генерал Тоҳерга уни эҳтиёт қилишни топшириб қўйди.

Пешовар билан Жалолобод ўртасидаги Сулаймон тоғини оралаб ўтишда Ҳайбар довони бор, бу довон йўли Кобулга олиб келади. Тоғ тепасида деворлари икки газ қалинлигида харсанг тошлардан қурилган Атток қалъаси афғон тупроғига ўтиш йўлида собит туради. Панжоб махоражи Ранжит, ўтмишда енгилган Наполеон қўшинидан қочган генералларни бу ерга чақириб, ўз қўшинини ҳарбий жиҳатдан тажрибасини оширган. Генерал Вентури, Лурье ва бошқалар Панжобга келишади. Афғонистоннинг икки катта уруғи — «саддозай» ва «баракзай»лар орасидаги чиқишмовчиликдан фойдаланади. Афғон ҳокими Дўстмуҳаммадхондан қочиб юрган Шуджаҳон қўлидаги «Кўҳинур» номли дунёга машҳур олмосни ҳам Ранджит тортиб олади... Бу тарихни биладиган Сулаймон Шуджанинг лапашанглигидан газабланирди. У кўпроқ эшитган ривоятлари бўйича Дўстмуҳаммадхонга ўхшаб кийинарди. Тарихчиларнинг айтишича, Сулаймон Дўстмуҳаммадхонга жуда ўхшаб кетар экан. Сулаймон ҳам ўттиз бешларда, новча, пишиқ— пайдор, қиррабурун, кенг пешона (лекин афсус бу кенг пешона замирида ақл оз эди), қўй кўз. Кўзлари маймунникидек бир-бирига жуда яқин. Қизил ҳиротий ипак кўйлак кийиб, ёнида ўн икки ўқ отадиган «Smit and wessen» тўппончаси юрарди. Устидан кенг плаш кийиб, дам Наполеон ва унинг машҳур генерали Вентури, дам Ҳамлетга ўхшаб кийинарди. (У Францияда ўқиб юрганида Париж театрида «Ҳамлет»ни кўп бор кўрган). Отаси ёнига кир-

ганида шими чўнтагидаги тўппончани қолдиришни илтимос қилиб, генерал Тоҳер айтганида ҳам Сулаймон бунга қулоқ солмаган. Отаси Довуднинг ундан бизга нисбатан ёмонлик чиқмайди, майли, унинг асабини бузманглар, деганидан кейин бу «Наполеонча»га тегишмади. Билган ишини қилиб юраверди. «Биз жумҳурият тузганмиз, ўғлим, сен ҳадеб Нодиршоҳ, Дўстмуҳаммадхон, Омонуллохонларнинг номини айтиб юрма!»— деб эрта-лабки нонушта вақтида давангир ўғлига насиҳат қилди. «Сиз, падари бузруквор, ўтмишдаги Афғонистон подшоҳларининг ҳаммасидан ҳам улуғ тождорисиз. Буни бутун дунё айтяпти!» деди ярқираб Сулаймон. Кал тароқни яхши кўрганидек, бу хомкалла баҳсу мунозарани яхши кўрарди. Унга савол бериб, фикрини сўраган одамга жуда ҳам меҳру муҳаббат билан қарарди. Мана шу «сифатлари»ни яхши ўрганган яширин Халқ партиясининг аъзолари генерал Ватанжор ва бошқа эътиборли кишилар Сулаймон — «Наполеонча»ни бизга худо юборди, ундан яхшигина фойдаланишимиз керак, дейишган эди.

Зиёфат авжга миниб, Довуд ҳам, Стенли ҳам бир-бирига саломатлик, мамлакатларнинг дўст бўлиши, савдо-сотиқнинг яна ҳам ривож топиши ва бошқа гапларни айтиб, бир-бирлари шарафига қадаҳ кўтариб ўзларининг «ўзлаш санъатларини намоён қилиб бўлишгач, бу ерга келган машҳур созандаю ҳофизларга гал етди. Ҳазин афғон мусиқаси янгради. Тўрда ёнма-ён ўтирган Довуд ва Стенли ўринларидан туриб, бир-икки қадам юришиб, сал ҳордиқ олиш учун одамлардан нарироқдаги чиройли креслоларга ўтиришди. (Стенли чекди, кейин Довудга қараб, ёнида турган ўз таржимонига ишора қилди. Стенли бир муҳим гапни айтмоқчи бўлса ўзи билан бирга олиб келган таржимонини ишга соларди.) Унинг ҳукумати Эрон армиясини янгидан қуrollантириб, бу мамлакатга катта ёрдам бераётганини ва бошқа гапларни гапирди. Бу ишдан Эрон шаҳаншоҳи Паҳлавий ютаётгани, дўстлари кўпаяётганини такрорлади. «Эроннинг СЕНТОга аъзо бўлгани жуда мақбул» деди у қирилган, сўпоқ бошини эгиб турган Муҳаммад Довудга тикилиб. Довуднинг бу лаҳзадаги кўриниши янги афғон пулидаги суратига жуда яқин эди. Юз афғоний—қизғиш шалдироқ пулда унинг откалла боши, сарой шоир Халилий шеъри билан айтганда, «Ҳукмдор боши—элнинг қусни...» бўлиб,

жамоли ярқираб турарди. Жеймс Стенли Афғонистон президентининг кайфи чоғлигини пайқади.

— Жаноб президент, бизга етиб келган маълумотларга қараганда «Халқ», «Парчам» партиялари ҳукуматингизга зид, хавфли ишлар қилаётган эмиш...— деди Жеймс Стенли ярим овозда,—бу даражада эркин ҳаракат қилиш, бизнинг ҳукуматимиз шаънига ҳам гаплар айтиш — сурбетлик, мамлакат учун хавфли экани бизни ўйлатиб қўймоқда.

— Шундай партиялар бор, биламиз. Улар зиёлилар партияси,— деди Довуд кулимсираб,— лекин хорижий давлат саполотхонаси «Халқ» билан «Парчам» қилаётган ишлардан воқиф бўлиши уни ажаблантирди.— Бу партияларни тақиқлаш режамиз йўқ эмас. Ҳозирча кўзга ташланадиган кирдикорларини билмаймиз...

Жеймс Стенли елкасини қисиб, кулимсиради. Кейин яна сигарета чекди.

Бу лаҳза Довуднинг хаёлига бундан бир ой аввал Нью-Йоркдан чақириб олинган матбуот-атташеси келди. У Америкадаги кўпгина газета, журналлар мухбирига интервью бериб, Афғонистон халқининг қийналгани, демократия йўқлиги, заминдорлар бойиб, деҳқон оч-хароблигинча, саводсизлик ва ҳоказолар ҳақида фикр айтган Нурмуҳаммад Тараки эди. У чақириб олинадиган бўлди. Хизматдан бекор бўлгач, Европадаги баъзи давлатлар сиёсий бошпана берамиз, Афғонистонга бориш сиз учун хавфли, деганларига қарамай, у Қобулга учиб келди. Қобул аэропортидан тўғри Муҳаммад Довудга, саройга телефон қоқиб, у билан бир оғиз гаплашишни сўради. Сарой амалдори президент бандлигини, гаплаша олмаслигини айтиб, шиқ этиб турубкани илди. У яна телефон қилди. Бу гал олишга мажбур бўлди. Унинг гапи жуда қисқа бўлган эди: «Жаноб президент, мен Нурмуҳаммад Таракиман. Ҳозир Нью-Йоркдан учиб келиб турибман. Турмага бораёми, уйга бораёми?» Салом-алик йўқ, бир лаҳзалик жимликдан сўнг Довуднинг ҳам қисқа овози эшитилди: «Уйингизга бораверинг!» Чақириб олинган атташенинг бу бир оғиз гапида қанчалик жасорат борлиги Довудни ўйлатиб қўйган эди. «Банго мусофирий» асарининг муаллифи, таниқли адибнинг эл ичида эътибори кенглиги ҳукмдор қўлини ушлаган, бўлмаса яширин полиция унинг оёғини ерга теккизмай Пули-Чархи турмасига олиб кетарди. Жаноб Стенлининг кутилмаган

«маълумотларидан» сўнг Довуд кўз олдига хипча, кўзлари ёниб турадиган адиб ва жамоат арбоби Нурмуҳаммад Тараки келди.

Отасининг орқасида ғўдайиб туриб, қулоқлари динг, жаноб Стенлини кузатиб турган Сулаймон ҳам бу гапни фаҳмлади. У инглиз тилини биларди.

Зиёфатдан сўнг Довуд генерал Тоҳерни саройга чақирди. Улар одатда учрашадиган гўзал айвондаги кичик доира курси, юмшоқ чарм креслолар ҳозирланиб, кумуш патнис устида шифобахш сувлар, банан шарбати, қаҳва тайёр, тепада биллурий қандиллар ёниб турарди.

Генерал Тоҳер Довудга қаҳва қуйиб, узатди.

— Ҳамма ишлар жойиндами? Стенли меҳмонхонага бординми?

— Шундай, Садр аъзам ҳазрати олийлари.

— Атрофга одамлар қўйганмисиз?

— Ҳамма иш жойинда, пишиқ...

— «Пишиқ» бўлмаган иш ҳам чиқиб қолади. Таажжубдаман. Менга Стенли жаноблари бир гапни айтдилар. «Халқ» ва «Парчам» гуруҳлари давлатга қарши иш бошлаб юборган эмиш. Наҳотки биз билмасак? Наҳотки уларнинг одамлари ичимизда юриб, буни пайқаса-ю, биз билмасак! Менимча уларнинг саполотхоналари фаол ишляпти. Бу гапда жон бор. Фарбий Оврўпо жосуслари яхши ишлайди. Сиз билан бизникилар одам атодан қолган усулларда ишляшади. Ишляшадиган эмас, ландовурлар бекорга пул олишади. Ҳамма вақт итнинг кейинги оёғи бўлиб юрамиз!— Довуд тутқиди.

— Садр аъзам ҳазратлари, мен сизга бу ишлар ҳақида ахборот берган эдим. Ёзма шаклда. Ёдимдан чиқмаган бўлса, ўтган ойнинг уч ёки тўртинчи числolari... Дарҳақиқат, «Халқ» партияси фаол ишляпти.

Довуд қаҳва ҳўплаб, ўйламосираб қолди. Бир муддатдан сўнг генерал Тоҳерга худди ўз укасидек меҳрибонлик билан гап қотди:

— Олдини олиш керак.

— Ҳамма гапдан воқиғимиз. Чучварани хом санашиб юришибди! Ҳарбийлар ичида «Халқ» кишилари кўпроқ, бир-иккита йигитлар бор, «одам ўлдирди» деган айб қўйиб қамоққа олмоқчимиз.

— Ҳушёр бўлиш керак. Кескин чора кўриш лозим! Демак, жаноб Стенлининг гапида жон бор экан-да...

* * *

Шу кўни зиёфатдан Наполеон бўлиб чиққан Сулаймон ширакайф автомат ушлаган ўз соқчиси билан полковник машинасига ўтирди. Ҳушфеъл, Сулаймоннинг «саркардалик талантини» эътироф этадиган полковникни у яхши кўрарди. Полковникнинг ёши катта бўлса ҳам Сулаймонни «сиз»лар, унга атай хушомад кўрсатарди. Машинада ёнма-ён кета туриб, Сулаймон «ўз қадрдони» қулоғига шивирлади:

— Азизим, бир гапдан хабарингиз борми?

— Йўқ.

— Жеймс Стенли жаноблари отамнинг қулоғига, «Халқ» ва «Парчам» гуруҳлари давлатга қарши иш қилмоқда, бизнинг одамлар бундан хабардор, деди. Эҳтиёт бўлинг, полковник. Мен атай сизни ўз ёнимга олдим. Огам генерал Тоҳерни олиб кетдилар. Менимча, генерал бу гуруҳларнинг додини беради.

— Ҳа, ёмон одамларнинг додини бериш керак! Одамлар тинч юрса нима қиларкин, э худо! Худодан қўрқишмайди. Мен умр бўйи ватаним учун, Садр аъзам Муҳаммад Довуд ҳазрати олийлари учун хизмат қилиб ёлмоқдаман.

— Сизни биламиз, полковник, сиз асл одамсиз!

Шу кўни кечқурун Чордеҳи маҳалласида Устоз ҳовлисида дўстлар тўпланган эди. Махфий полиция, мансубдорлар ва ҳоказолар диққати соат олтида бошланган зиёфатда бўлганлиги, умуман, бугун қулай кун эканлигини ҳисобга олиб, Халқ партияси Марказий Комитетининг баъзи аъзолари партия ишларини муҳокама қилиш учун тўпланишган эди. Мажлисни Устоз олиб борди. Бу яширин йиғинда Муҳаммад Азиз Сидқий ҳам бор эди. Ҳарбий либосини ечиб, зиёли кийимида келган олий офицерлар ҳам иштирок этишарди...

Полковник ширакайф Сулаймонни сарой дарвозасигача элтиб қўйгач, ёлғиз тунда машинасини ҳайдаб Устоз ҳовлисига борди. Унинг ҳарбий либосда, кутилмаганда келиши бу ердагиларга ёқмади. «Муҳим гаплар

бор, уни телефонда айтолмас эдим», деди у кечирим сўраб. Бунинг устига бу гапни Марказий Комитетга шу бугун, шу лаҳза етказиш зарурлигини қўшиб қўйди. Шундан сўнг у тезда бу ердан чиқиб кетди. Уни маҳаллада деярли ҳеч ким сезмади.

Яширин мажлис полковник чиқиб кетгандан кейин узоқ давом этмади. Улар ҳар қалай Сулаймон — «Наполеонча»нинг борлигидан хурсанд бўлишди. Унинг ўзи бир куни хафа бўлиб: «Партия тузаман...» — деб юрганини эслашди. Партия тузиб нима қилади, ёнимизга келсин, биргалашиб ғаддор Довуд тузумини ағдариб, эркин жумҳурият барпо этамиз, деб кулишди. Яна кимдир «сопини ўзидан чиқариш керак», деди.

— Жеймс Стенли жаноблари Афғонистоннинг ички ишига аралашяпти,— деди Марказий Комитет аъзоларидан бири.

— Уларнинг иши азалдан шу,— деди Устоз,— шу йўл билан Довуднинг ишончига кириб, юртни шилишадди.

— Жаноб Стенли, сизларга машина керак бўлса биз сотамиз, завод қуришнинг ҳожати йўқ, ўзимиз қуриб берамиз, сизларга қуролни ҳам биз сотамиз, ўзинглар ясаманглар, демоқчи бўлади,— деди яна у.— Сизларга сувни ҳам биз берамиз, ширин кока-колани. Сизлар овора бўлиб юрманглар. Адабиётни ҳам биз берамиз, мана Қиплинг, мана Диккенс... демоқчи бўладилар. Бизларни камситганганини халқ унча тушунмаётир. Бозорларимизга тўкиб ташланган моллардан кўзи қамашган халқ унга маҳлиё бўлиб, ўзининг миллий ғурурини йўқотмоқда. Пўшту ва дарий қолиб, инглиз тилини биладиганлар доно бўлиб кўринмоқда! Довуд ҳукумати зиёфату манманлик, керилиш билан овора. Халқ яна қоронғиликда қолаверади. Бизни яна юз йиллар орқага тортишмоқчи...

Суҳбатдошнинг ҳиссиётга берилиб кетаётганлигини ҳазил билан уқтирди Устоз. Шундан кейин у анча пасайиб, бевосита иш ҳақида гапирди.

Бирон соатлардан кейин улар тарқалишди. Устоз телефонда партия Марказий Комитетининг бошқа аъзоларига ҳам қисқа ахборот берди. Ахборот асосан оби ҳаво, бугун негадир бод касали қўзғгани, доридармон... ҳақида эди.

СИДҚИЙНИНГ ПУЛИ-ЧАРХИ КАМОҚХОНАСИГА ТАШЛАНИШИ

13 март куни Сулаймон — «Наполеонча»нинг беш яшар ўғли Муҳаммад Довуд (унга бувасининг номи қўйилган) тўсатдан йўқолиб қолди. Бир ойдан сўнг Жалолободга кетишда, йўл ёқасидаги бир чалдивордан ўлиги топилди. Бу фожиа Довудлар хонадонини тамоман ларзага солди. Сулаймон — «Наполеонча»нинг кўзлари ола-кула бўлиб, ўзини қўярга жой тополмай қолди. Чўнтагидаги кичкина тўппончасини қўлга олиб саройини қўриқлаётган яширин полиция офицерларидан бирининг чаккасига тўғрилади.

— Президент хонадони хавфсизлигини сақлайдиганлар сенми?!— Офицер турган жойида қотиб, ранги оқариб кетди. Сулаймон дўқ урарди.— Гапир?! Текин-хўрлар! Сенлар беш яшар болани ҳам асролмайсанларми?! До-о-од, войдо-о-о-од!

— Қўй, ўғлим,— деди Довуд ўғли Сулаймоннинг тўппонча ушлаган қўлини пастга тушириб,— биз олдин текширайлик. Тафтиш ҳақиқатни кўрсатади. Буни отиб ўлдириш қочмайди. Бу ишнинг тагига етайлик. Қотиллар мен билан сенинг жонимизга қасд қилмай, нечун беш яшар, норасида неварамни ўлдиришди! Унинг пима гуноҳи бор эди?!— у кўзига ёш олиб, ўпкаси тўлиб йиғлади.— Сен (у полиция офицерига қўлини бигиз қилди), неварамни ўлдирган қотилни топиб берасан! Агар топиб бермасанг, осиласан! Мол-мулкингни талон қиламан! Хотинингни солдатлар ичига ташлайман!

Сулаймон офицер чаккасидан тўппончани олгач, ранги оқариб кетган полициячи бир оз ўзига келиб, имодан сўнг ташқарига чиқиб кетди.

Эртасигаёқ «Қобул таймс» ва бошқа газеталарда бу воқеа ёзилди. Сарой хизматкорлари, хавфсизлик ходимлари, мансабдорлар, ошхонадаги ошпазу, қоровулу ҳатто сарой сартарошигача таҳликага тушди. Қулоқлар динг, ҳамма бир-биридан сўради.

Шу куни, бир соатлар ўтар-ўтмас ҳукумат саройига министр генерал Тоҳер етиб келди. Ҳали қора кўйлак кийишга ҳам улгурмаган Довуд яқинида Жеймс Стенлининг «Боғи боло»даги шипшнштишидан сўнг сарой айво-

нидаги донра стол атрофига қўйилган икки чарм креслода ўтириб, бу «қулоққа айтилган» гапни муҳокама қилишган хонада учрашишди.

— Бандалик... Садр аъзам ҳазратлари, эшитиб жуда ачиндим. Қайғунгизга мен ҳам шерикман. Бениҳоя оғир мусибат,— деди титраб, ҳозироқ тиз чўкиб, йиғлашга тайёр турган генерал Тоҳер.

Довуд «оҳ-оҳ...» деганча бош ирғаб тебраниди. Хонада пайдо бўлиб, министрнинг гапларини эшитиб турган Сулаймон ўкириб йиғлаб юборди. У яна бирдан чақчайиб, отасидан кўз узмасди. Ўртага тушган сукунати бузиб, яна оҳ уриб бошини деворга ура бошлади. Ўгли тинмай қилиқ қилаётганини кўриб турган Довуд ишора билан министри ўтиришга таклиф этди.

— Гап бундоқ! Қандайдир газандалар ўз шерикларини қамоқдан озод этиш учун неварамни гаров қилмоқчи бўлишган эмас. Мана шу сарой атрофидан машинада олиб қочишган. Бизга ҳеч қандай талаб қўйилмади. Бу — муҳолифларимизнинг иши. Улар менга азоб бериш ниятида неварамни ўлдиришган. Эвоҳ, мен кимга азоб берибман! Мен кимнинг боласини ўлдирибман! Э, худо! Бу қандай ваҳшийлик!

Бу гапларни айтиб, оҳ уриб турган Муҳаммад Довуднинг бундан уч кун аввал ўлим жазосига ҳукм этилган олти кишини қатл этиш ҳақидаги қоғозга имзо чекгани ёдига тушди. Бу ҳукм ва унинг ижросидан Тоҳер хабардор эди.

Довуд рўнарасидаги нақшин токчада маймунларга ўхшаш бир қиёфада иттифоқо Азозил пайдо бўлиб, Довудга қараб қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. У қўлини Довудга бигиз қилиб, бошини сарак-сарак қила бошлади: «Ҳа, ёлғончи, сен олти кишини ўлимга ҳукм этдинг. Уларни эрта тонгда зиндоннинг зах хоналаридан олиб чиқишди. Уридан туролмаганини елкасидан тортиб, судраб олиб чиқишди. Улар шу кеча ухлашмай тонг отиришган эди. Уларни қамоқ ҳовлисида, девор ёнига қатор тизиб, отишди. Уларнинг мурдаси устидан керосин сепиб, ёқиб юборишди. Уларнинг ҳар бирини бир печа боласи, невараси бор эди. Ҳа, сен, ёлғончи! Сен худонг ҳам алдаяпсан! Ҳа—сен, ҳа-ҳа-ҳа-ҳа-ҳа-а! Сен ҳам шайтонсан!»

— Ҳайданглар! Ҳайданглар!— бирдан бақириб юбор-

ди Довуд кўзлари ола-кула бўлиб ўрнидан депсиниб туриб.

— Кимни?! Ота, кимни?!— Сулаймон саросима ичида қўлини чўнтагига тикиб, министр Тоҳерга ўқрайди. Тоҳер ҳайрон бўлиб, Довуддан кўз узмасди.

— Йўқ, йўқ, ўғлим, министр жанобларининг эмас! Мен ўзим.. бирдан ёмон бўлиб кетдим. Кўзимга неварам қотиллари кўриниб кетди,— у ёнидан рўмолчасини олиб, пешонасидаги терларни арта бошлади. Азозил аллақачон ғойиб бўлган эди. Унинг гапларини фақат Довуднинг ўзи эшитди.

Олти киши қатлига Садр аъзам имзо чекиши керак эди. Лекин бу фожиа халқ ғалаёнига сабабчи бўлишини ҳам биларди. Шундай бўлса ҳам, имзо чекди, чунки буни, биринчидан, ҳозирги мавқеи талаб қилар, иккинчидан, отасини шу одамлар ўлдирган, учинчидан эса, вазир томонидаги жуда кўп одамлар Халқ демократик партияси аъзоларига ўлим жазоси берилишини истарди. Феодал тузуми ниҳоятда мураккаб. Қобулдаги «Aziz Hotel»да бир бой ўз мухолифини зиёфатга чақириб ўлдиртирди. Хотинини алдаб машинада олиб қочиб келиб, шу меҳмонхонада зўрладилар. Ишрат, кайф суриш, пулдорлик... авж олди. Шу сабабли Садр аъзам олти киши қатлига имзо чекди. Эртага яширин бир гуруҳ унинг ҳам тагига сув қуйиши мумкин эди. Янги йил— наврўзи оламдан кейин, Азозил эслатганидек 3 март куни, Садр аъзам қатлга имзо чекди. 4 март куни эрта билан уларни қамоқда отиб ўлдиришди.

Довуд рўпарасида ўтирган Тоҳерга тикилди.

— Қотилни топиш керак!

— Қотил топилади. Мен уни топаман! Агар тополмасам, унда... Мен уни ўзим сўроқ қиламан! Ўзим...— у ўз панжаларига қарайди.

Шу пайт токчада яна Азозил пайдо-бўлиб, қаҳ-қаҳ уради... У Тоҳернинг қўлига ишора қилади. Довуд Тоҳер қўлига тикилади. Унинг қўли қип-қизил қон. Ҳатто стол устига ҳам қон томарди. Довуд кўзини Азозилдан олади. У кўз юмиб, сукутга кетади.

— Қачон топасиз?!— Довуд бирдан Тоҳерга тикилди.

— Ҳамма кучни ишга соламан! Бир ҳафта.

— Йўқ, уч кун!

— Хўп, у ярамасларни биламан!

Тоҳер ўрнидан туриб, сарой ҳовлисига чиқди. Ҳов-

лида турган зулукдек, узун «Форд» машинасига кириб, эшигини қарсса ёпди. Машина гув этиб автомат ушлаган навкарлар ёнидан ўтиб, шаҳарга чиқиб кетди.

Орадан роппа-роса уч кун ўтгач, тунда, Муҳаммад Азиз Сидқий эшиги ёнида уч машина тўхтади, ҳовлига полиция бостириб кирди. Кеча, олдинги кунлари ҳам шу эшик атрофида айғоқчилар ўралашиб юрган эди. Яширин полиция одамлари ҳатто электр симини текшириш баҳонаси билан Муҳаммад Азиз Сидқий уйига ҳам кириб чиқишган эди. Ҳовлига бостириб кирган полиция офицерлари нчида қора кўзойнак таққан, новча, Сулаймон «Наполеонча» ҳам турарди. Дарғазаб Сулаймон чап қўли чўнтагидаги гўппончани маҳкам ушлаган ҳолда, полициячилар орқасидан Муҳаммад Азизнинг уйи ичигача кирди. Унинг президент ўғли эканини икки офицердан бўлак ҳеч ким билмасди. Гарчи Довуднинг тентак ўғли «Наполеонча» бўлиб юришини эшитишган бўлса ҳам, бир қарашда буни сезиб бўлмасди. Айниқса бугун у Тоҳернинг маслаҳати билан ўзини яшириб, сирли тутарди. «Бир фожиа икки бўлмасин, муҳтарам жаноб, жуда ҳам илтимос қиламан, биз каллакесарлар уйига борямиз!»— деди министр Тоҳер. Бу гандан кейин ўғлимни ўлдирганлар шулар, деган фикр Сулаймоннинг миёсига қаттиқ ўрнашди. У тамоман ишониб, қотил уйига кирдим, деб юраги дук-дук уриб турарди. Унинг кўз олдидан беш яшар боласининг жасади сира кетмасди.

Негадир ухлолмай ётган Муҳаммад Азиз ҳовлига бостириб кирганларни сезиб, дик ўрнидан турди. У чироқни ёқмай, деразадан қаради. Дарҳол қозикқа илиқлиқ тўппончасини қинидан олаётиб, яна жойига қўйди. Ҳовлига кирганлар полиция одамлари эканини сизди. Ҳукумат кишилари билан ҳозирча қурол билан жанг қилмаслик кераклиги ҳақида Устознинг топишириғи бор. У ўз жойида жим турди. Ҳовлидаги оёқ товуши Мадина ҳам уйғотиб юборди. У ёстиқдан бош кўтарган эди, бағрида ётган чақалоғи ҳам уйғониб, она кўксини тимискилай бошлади. Эрининг ҳовлига тикилиб турганини кўрган Мадина бош кўтариб, дарҳол кўйлагини кийиб олди. Чақалоқ одатдагидек инғалади. Шу лаҳза хона эшиги оҳиста тиқирлади:

— Жаноб Сидқий, эшикни очинг! Биз полиция идорасидан!

Сидқий елкасига костюмини ташлади. Уч купдан буён электр ўчгани сабабли у гугурт қидириб, чироқни ёқмоқчи бўлаётган эди, полиция яна мурожаат этди.

— Эшикни очинг!

— Чироқни ёқай, ахир!

— Аввал очинг! Чироқни кейин ёқасиз! Ортиқча ҳаракат қилманг, ёнимизда автоматчилар!

Муҳаммад Азиз эшикни очди. Чақалоқ йиғларди. Шу лаҳза икки фонарнинг ўткир нурлари Муҳаммад Аминга, Мадинага, чақалоққа тушди. Саросимада қолган Мадина боласини қучоқлаганича жойида ўтириб қолди. Икки фонарь Муҳаммад Азизни юзига, қўлига тушиб турарди.

— Чироқ қаёқда?

— Ана, токчада.

— Қуролингиз қани?

— Қозиқда. Осиғлиқ. Ана!

Офицерлардан бири қозиқдаги тўппончани олди, иккинчиси чўнтагидан гугурт чиқариб, чироқни ёқди.

— Жаноб Муҳаммад Азиз Сидқий, сиз қамоққа олиндингиз! Мана ҳужжат...

— Нима сабабдан?

— Сабабини у ёқда гаплашамиз!

— Таажжуб! Бу, тамоман ноҳақлик!

— Ноҳақлик?! Қанақа ноҳақлик, аблаҳ?!— деб юборди орқароқда турган Сулаймон бирдан ўзини тугтолмай,—боламни ўлдирасану яна ноҳақликми?! Қотил!

— Жаноб, сиз жим туринг. Ҳамма гап у ёқда бўлади!— деди офицерлардан бири «Наполеонча»нинг қўлидан ушлаб. Унинг кўзлари ола-кула бўлиб кетган эди. У атай «қотил»ни яхшилаб кўриш учун кўзидаги қора кўзойнагини қўлига олиб, бир қўли билан тўппонча, бир қўли билан кўзойнаги, ҳассасини ушлаб турарди.

— Жинни бўлибсиз! Мен қотил эмасман! Сизлар адашиб юрибсизлар.

— Сен ўзинг жинни! Қотил— сен!— деди яна дагдага қилиб «Наполеонча». Икки офицер бир-бирига қараб қўйишди. Бу ишга унинг тумшук тикмаслигини илтимос қилишганда, министр, майли, бора қолсин, қотилни ўз кўзи билан кўрса, келиб отасига айтади. Бу бизнинг фойдамиз бўлади, деган эди. Лекин у, офицерларнинг тилида «тайёрланган ишга ўтириб қўйай дерди».

Муҳаммад Азиз Сидқий кейинги кунларда изига одам тушганини сал-пал пайқаган эди-ю, лекин бундай тез бостириб келишларини хаёлига келтирмаган эди. У «Наполеонча»ни таниди. «Унинг тентаклиги бизга ёрдам берапти», деган гап юрагига ханжардек санчилди. Демак, бизнинг партиямиз ичида ҳам хоин бор экан-да. Бу «Наполеонча» ҳақиқий жаллод-ку, деди ичида. Президентнинг ўғли яширин полиция ичида бир ғариб кишини уйига тунда бостириб келиши, «Жумҳурият тузган» Довуднинг «Жумҳурияти»ни кўрсатди. Демак, мамлакат «Наполеонча»га ўхшаганларнинг қўлида экан, деди Сидқий ўзига-ўзи.

— Айтинг, хотинингиз боласини олиб, анави айвонга чиқиб турсин,— деди офицер. Яна бир офицер жуда усталик билан шиқ этиб, Муҳаммад Азиз Сидқий қўлига кишан урди.

— Жаноблар! Муҳтарам жаноблар! Менинг эрим қотил эмас, сизлар янглишяпсизлар. Бошқа бир одамни қидириб юриб, бизникига киргансизлар,— деди ўтирган ерида Мадина.— Муҳаммад Азиз жаноблари сиз ўйлаган одам эмас. Янглишаётирсизлар. Бу туҳмат! Унга туҳмат қилманглар, худонинг қаҳри келади. Хоҳласангиз мен қасам ичиб гапираман, у қотил эмас!

— Юзингни бекит!— деди офицер зарда билан,— хотин ҳам шунақа безбет бўладими! Худони тилга олма, сен худони биласанми?

— Жаноблар! Жаноблар!..

— Мадина, ялинишнинг фойдаси йўқ,— деди Муҳаммад Азиз,— булар сен ўйлаган одамлардан эмас. Майли, айвонга чиқиб тур.

— Биз қанақа одаммиз?— офицер Муҳаммад Азизга ўқрайди. Кейин орқасидаги бир полициячига қайрилиб қаради.— Бу гапни ҳам қайд этиб қўй, у давлат кишиларини ҳақорат қиляпти! Бу ерда биздаи бошқа... ҳазрат ҳам бор... Тушундингми!

— Мен ҳақорат қилганим йўқ, сиз бешафқат, бераҳм қашқирларни ҳақорат қилишдан не фойда!— деди Муҳаммад Азиз.

— Оғзингни юм, ярамас!— офицер Муҳаммад Азизнинг даҳанига бир туширди,— яхшиликча сени қамоққа оламиз десак, ўз иззатингни билмайдиган кимса экансан!

— Мана сенга!— Муҳаммад Азиз тиззаси кўзи би-

лан офицернинг қорнига туширди. Тизза мўлжалидан саял пастроққа зарб билан урилган эканми, офицер орқаси билан ўтириб қолиб, войвойлади. У ўрнидан туролмай, эски гилам устида думалаб оҳ ура бошлади. Сулаймон чўнтагидан тўппончасини олиб, ҳозироқ Муҳаммад Азизни отиб ташламоқчи бўлаётган эди, иккинчи офицер қўрқиб кетиб, дарҳол «Наполеонча»ни ушлади. Мадинани сўкиб, айвонга чиқаришди. Унинг қўлидаги чақалоғи тинмай чинқирарди.

— Золимлар! Қароқчилар!— деди ташқарига чиқиб кетатуриб Мадина.

— Тинтув бошланглар!— офицер полиция ходимларига ишора қилди. Ерда човини ушлаб ётган офицерни елкасидан кўтариб, курсига ўтқазишди.

— Бу ёмон тепди. Вой, отиб ташлар эдим, лекин ва-зир, қочирмасдан, ўлдирмасдан, тирик олиб келинглар, деган!

Муҳаммад Азиз Сидқийни даҳлиз бурчагига турғизиб қўйиб, хона ичини титкилаша кетди. Юзини бекитиб, боласини ўрайдиган латтани олгани қайтиб кирган Мадина даҳлизда турган эрига тикилди. Муҳаммад Азиз кишанли қўлини кўтариб, чақалоқнинг кўйлагини тортиб, очилиб қолган қорнини бекитди: «Устоз ёнларига бор, бу гапни айт. Тезда айт. Янглишиб бошқа одам ёнига борма. Фақат Устоз ёнларига бор. У кишини тона олмасанг, ҳурматли Бабрак ёнларига бор».

— Гаплашма! Юзингни кўрсатмай чиқиб кет, эй хотин!— офицер унга дўқ урди.

Хонанинг димлигидан жирканиб, «Наполеонча» ҳовлига чиқиб кетган эди.

Мадина эрининг гапига тушунди. У овоз чиқармай, «хўп» ишорасини қилди-да, ерда ётган чақалоқнинг латтасини олиб, айвонга қайтиб чиқди. У дағ-дағ титраганча боласини қучоқлаб айвонда ўтирарди.

Хона ичини алғов-далғов қилган полициячилар бир соатлардан кейин негадир Муҳаммад Азиз Сидқийнинг бошини ўраб, қўлтиқлаб, уйдан олиб чиқиб кетишди. Тун бўлишига қарамай, эшик олдида машиналар пайдо бўлгани, полициячилар қоровуллик қилиб турганини сезган баъзи қўшнилари ташқарига чиқиб, эшик-эшикларидан мўралашарди.

— Менинг гуноҳим йўқ, улар мени қотил деб гумон қилишяпти, мен қотил эмасман! Ҳақиқат очилади, мен

тезда қайтиб келаман,— деди бошига ёпилган латтани кишанли қўллари билан очиб Муҳаммад Азиз Сидқий.

Мадина оҳ уриб йиғлади. Бу лаҳза кўксига ёпишган чақалоқ, иттифоқо, ота сўзини эшитаётгандай жим ётарди.

Худди шу кеча Доруломон кўчасидан Мирҳожии Ёкуб ўғли, бозор ичидан Абдумўмин деган кишиларнинг ҳам қўлига кишан урилиб, Пули-Чархи қамоқхонасига олиб кетишган эди.

Ўзбеклар Афғонистонда кўп. Улар асосан мамлакатнинг ғарбида ва шимолида. Шибирғон, Балх, Мозори Шариф, Тошқўрғон, Хонобод, Чорикор, Ҳирот ҳамда Ғазна, Қандаҳор, Кобулда ҳам кўп. Тўрт миллиондан ошиқ. Улар айниқса кейинги Нодиршоҳ даврида Бухоро яҳудийларидек ҳуқуқсиз эдилар. Афғонистон ўзбекларининг тарихи XV аср, темурийлар, Жайхун ва Чағанруд атрофидаги жуз, қутчи, найман, қўнғирот, чигатой уруғлари билан ҳам боғлиқ. Шимолий Афғонистонда пахта экадиганларнинг асосий қисмини ўзбеклар ташкил этади. Ўзбеклар ўз меҳнати билан Афғонистонга катта ёрдам кўрсатмоқдалар.

Тун. Қоронғи тун ғоятда сирли. Ғариблар маҳалласида, юпун бир хонадонда узоқ вақт хаста ётиб, бола-чақаларининг жонига тегиб, ёруғ дунё билан видолашаётганлар бор. Бу «ёруғ дунё» унга ёруғ дунё бўлдимми ёки зулмат дунё бўлдимми, сўрайдиган киши йўқ. Лекин, иссиқ жон, бари бир жон бериш азоби кексани қийнади. Бу лаҳза Кобул дарёсининг нарига томонидаги ҳашаматли биноларда, икки қаватли уйларда, данғиллама хоналарда айшу ишрат сураётганлар ҳам бор, ипак тўшаклар устида ширакайф нефтчи миллионер бой ўн тўққиз яшар қизни қийнади. У, ғариблар маҳалласидагилар каби энгак ташлаб жон бермас, балки жон оларди... Ҳаёт нақадар қарама-қаршиликлар билан тўла.

Тонг отар-отмас Сидқий ҳовлисига икки ён қўшни— Зайнаб биби билан Ҳамиди хоним ранги оқариб кириб келишди. Қовоқлари шишиб кетган Мадина ҳамма нарсаси сочилиб, алғов-далғов бўлган уй ўртасида ўтирарди.

— Болам, нима гап?

— У кишини қамоққа олиб кетишди.

— Вой-й...

— Э худо, золимнинг зулми ошиб кетди. Бандаларингга нажот бер. Мана шу гўдакнинг раҳмини қил...

Туни бўйи боласини қучиб, ёлғиз ўтирган Мадина ён қўшилари, икки кампирни кўриб, ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Йиғламанг, болам, йиғламанг! Худо нажот берсин. Бўхтон оралаганга ўхшайди. Муҳаммад Азиз Сидқий жаноблари унақа одам эмаслар, инсофли, яхши одам! У кишининг қўлидан қотиллик келмайди. Бу, туҳмат! Тафтиш қилиб, ҳақиқат очилади, йиғламанг, қизим. Худо хоҳласа, рафиқингиз келиб қолади.

VI боб

МАҲКАМАЛАРГА ЮГУРИБ, САРСОН-САРГАРДОН БЎЛГАН МАДИНА

Энди бахтимни топдим деганда, Мадинанинг суянган тоғини қулатиб, олиб кетдилар. У энди қайга боради? Рухилло хонадоннда чўрига айланган Мадинанинг бор ҳусни ҳам йўқолиб, исқирт бўлиб кетган эди. Ўша хонадонда ҳатто бир ёғлоғи сувни ҳам ортиқча кетказишмас, юз-қўлини атирсовун билан ювиб ололмас эди. Чол гугуртни ҳам «эҳтиёт қилиш, бўлар-бўлмасга ёқавермаслик»ни таъкидларди. Агар ўзига қараб, яхшилаб кийинса ҳинд кинофильмларидаги гўзаллардан юз чандон ортиқ бўлиб кетадиган Мадина кир-чир бўлиб юрарди. «Илоҳий қисмат» Муҳаммад Азиз Сидқий (бўлган тасодифни улар шундай аташарди) билан тақдирини қўшгач, зиёли йигит «қатламдаги бебаҳо жавоҳирни» топиб, эъзозлади, гўё йўқотган ҳусни қайтадан ўзига қайтиб келди. Тақдиридан хурсанд, юраги пок, қувнаб юрадиган бўлган Мадина кундан-кунга жамоли очила бошлади. Бундан ташқари, у чинакам эрни энди кўриши эди. Уни ойда бир бароқ мушукдек таламас, у эрта билан ўз эри бағридан чиқиб, пишиллаб мамнун ухлаб ётган йигит қошу лабларига тикилар, уни уйғотиб юбормаслик учун секин суғрилиб ўрнидан турарди-да, мўрчага кириб атирсовун билан яхшилаб чўмилар, сувни ҳам бошидан шариллатиб қуярди. «Икки ёғлоғидан ортиқ ишлатманг» деган ногаҳоний тўнбеҳлар йўқ. У ойнага қараб, сочларини тарар, ҳилол қошларига қалам теккизар, бўйнидаги икки шода марварид оппоқ кўксига тушиб турарди. У бошқа афғон қизлари каби тўққиз

ой, тўққиз, кун деганда Муҳаммад Азиз Сидқийга қўч-қордек ўғил туғиб берди. Улар эру хотин, энди биз дунёга келдик, деб фароғатли кун кечиришарди. Эрининг баъзан эзмаланиб, афгон халқи икки томонлама зулм чекмоқда, Довуд сиёсати халқни эзса, жаҳонгир давлатлар Афғонистон мустақиллигига таҳдид солмоқда, халқимиз саводсиз — қоронғиликда яшамоқда, деса Мадина кескин эътироз билдирарди: «Йўқ, муҳтарам оғажон, сиз билан мен қоронғиликда қолганимиз йўқ, сиз мени озод этдингиз. Сиз менга хат-савод ўргатяпсиз. Мен давог билан ўз исминини ёза оламан, мана, қаранг—

"**مدينه**" (у шоша-пиша ўз исминини қоғозга ёзиб эрига кўрсатади). Қорнимиз тўқ, уйимиз бор... яна нима керак сизга, оғажон! Худога минг қатла шукр, худо ўз паноҳида асрасин. Камлигимиз йўқ... Бошқа афгонлар ҳам шунақа. Худо бировни камбағал, бировни бой қилиб яратган. Подшоҳимиз ҳам худонинг бандаси, у олий ҳазратга худо инсоф берсин», дерди ҳаяжонланиб. Бу гапларни тўлқинланиб айтганида Муҳаммад Азиз кулиб қараб туриб, унинг сўзига кичик бир таҳрир киритган эди: «Сен, олий ҳазрат бекор бўлиб, ўрнини Муҳаммад Довуд эгаллаганидан хабаринг йўққа ўхшайди. Афғонистонда ҳозир подшоҳ истибдодни йўқолиб, жумҳурият тузилган. Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа... Бу ҳам ёмон эмас, аммо халқ озодлик олгани йўқ. Бу номига жумҳурият... Номимиз ўзгарди-ю, аммо ўша эски тос, эски ҳаммом... Эй, Мадина, Мадина, сен бу ишларга тушунмайсан».

Бу гапни эшитган Мадина хафа бўлгандек эрига эътироз билдирарди:

— Нега тушунмас эканман, сиз тушунтиринг, мен дарров тушунаман. Мен бир гапингизни ҳеч унутмайман. Дугоналарим менинг сеҳнимнинг ўткирлигини айтишарди. Лекин ўқий олмадим, бунга имконият ҳам бўлган эмас...

Мана шундай гаплар бўлиб ўтган эди.

Муҳаммад Азиз Сидқий қамалгандан кейин оғир алам Мадина юрагига чанг солди, тегирмон тошидек зил андуҳ унинг бошидан эзиб турарди. У энди ўзига қармай қўйди. Боласини эмизару дам онасига, дам қўшин хотинларига қолдириб, бошига чодрасини ташлаб маҳкамаларга қатнай бошлади. У яна илгаригидек кир-

чир, очин-тўқин юрадиган бўлди. Ғаму ташвиш киши жамолини сўндиради, ҳасратли дил нафосату гўзалликдан узилиб қолади. Унинг ҳолига ачинганлар ҳам, ўйлаб-нетмай «шумоёқ, икки эрни қулатди...» деганлар ҳам бўлди. Бу гаплар Мадинанинг ўлгани устига тепгандек туюларди.

Якшанба кунини у хўрак олиб, қамоқхонага борди. Бу гап ҳам туфанг ушлаган навкарлар «хўрак олинмайдиган кун» дейишди. Қандайдир ёш йигитлар кулишиб, гарчи у чодрага ўралган бўлса ҳам, ҳазил-мазах қилишди. Қамоқхонанинг гиштин баланд деворларига тикилди. Бу деворлар орқасида кўлларида кишан, унинг қадрдони Муҳаммад Азиз Сидқий хомуш ўтиргандай. У гўдагинини, Мадинани бир кўришга интизордек...

Бир муддатдан сўнг туфанг ушлаган навкарларнинг кексароғи қўли билан имлаб, қамоқхона дарвозасига тикилиб турган Мадинани чақирди. Мадина унга яқин бориб, эгилиб салом берди. Навкар тўрсайиб, унинг саломидан энсаси қотиб, ўшқирди: «Сен, хотин, ҳар кунини келасан, пима, жиннимисан! Жинни бўлсанг, жинни-хонага бор, бу ер қамоқхона! Бир ойда бир марта хўрак оламиз!» Бу гапни эшитган Мадина бўшашиб, яна узоқ йўлни ҳаллослаб босиб, шаҳарга кирди. Чақалогининг қорни очиб, тинмай йиғлагани дилидан ўтиб, уйга югурди. Эшикдан кириши билан кампир эпполмаётгани, бола тинмай йиғлаётганини кўрди. У хонага кира солиб, чақалогини қўлига олди. Очиқиб қолган бола она кўксига юзларини суркаб, қўлт-қўлт эма кетди. Шў лаҳза унинг йиғиси ҳам тинди. Мадина бошини сарак-сарак қилиб, эрига хўрак беролмагани, оининг ўрталарига кел, дейишганини айтди. Кўзига ёш олди. Муҳаммад Азиздан ном-нишон йўқлиги, ҳеч ким ҳеч нарса билмаслигини ҳам айтиб, кўздан дувва ёш тўкди.

Нохуш хабарни эшитган Мадинанинг онаси уч кун деганда тоғаси билан бирга Ғазнадан етиб келишди. Бошига иш тушиб, бундай қамалиш илгари Ғазнада ҳам содир бўлганини айтиб, тоғаси тезда адвокат ёллаш, иложи бўлса, пулни аямай бу ишга киришишни маслаҳат берди. Одам ўлдирган, деган айб қўйилгани ҳам жуда қаттиқ эканини айтди. «Муҳаммад Азиз бундай иш қилмаган, бу ақлга сиғмайди. Бу бўҳтон. У кишини олиб чиқиб кетишяётганда: «Уйимизга бостириб кирган полислар ичида Довуднинг ўғли бор», деган эдилар...» деди

йиглаб Мадина. «Ҳар қалай теэда адвокат олиш керак. Биз адлия ишларига тушунмаймиз», деди тоғаси.

Эртасига Мадина чакалоғини эмизиб, яна бир шиша идишга сутидан соғиб, ярим қилиб, онасига қолдирди-да, ўз тоғаси билан адвокатлар шўъбасига жўнади. Нодиршоҳ кўчасидаги адвокатлар шўъбаси доимо гавжум. Бурнини сиқиб турадиган кўзойнак тақиб, бошига қоракўл қалпоқ кийган, ориқ бир адвокат уларни қарши олиб, ишни сўради.

— Ҳеч нарса билмаймиз, бугунги кун билан тўрт кун бўлди куёвимизнинг қамалганига,— деди тоғаси.

— Тунда полислар келиб, у кишининг юзларини ўраб олиб чиқиб кетишди,— деди Мадина адвокатдан нажот тилагандай бир оҳангда,— эшигимизда уч машина пайдо бўлган. Гуноҳларини бизга айтишмади...

— Ҳозир иш терговда бўлиши керак,— деди адвокат йигит ўйланиб,— мен ёқалашган, муштлашган, савдо-сотикда жинойат қилганларнинг ишини оламан. Гапингиздан рафиқингизга қўйилган айб жиддийроққа ўхшайди. Юринглар, нариги хонага, у ерда бизнинг бошлиғимиз бор, маслаҳатлашамиз. Пулни аямайсизлар.

Адвокат йигит, тоға ва Мадина олдинма-кейин ичкари хонага киришди. Юқорида, курсида ўтирган семиз, бағбақадор одамга салом беришди. Дарҳол ҳамма гапни кўзойнакли адвокат тушунтирди.

— Рафиқингиз нима юмуш қилар эди?— бағбақадор адвокат ўтирган жойида Мадинадан сўради.

— Офцери кўчек... Ҳарбийда хизмат қилардилар.

— Ҳарбий кишилар келиб қамоққа олиб кетдимиз ёки полиция келдимиз? Шуни фарқига бора оласизми?

— Йўқ. Мен уларни танимайман. У кишининг тўлпончалари қозиқда илиғлиқ эди, уни ҳам олиб кетишди.

Бағбақадор адвокат ўйланиб қолди. У чекиб турган сигаретасини қулдонга эзгилаб, Мадинанинг кекса тоғасига қаради.

— Вақтни ўтказмай, куёвингизнинг хизмат қиладиган жойига бориб, сурштириш лозим. У офцери кўчек бўлса, нега уни қамадилар? Ундан сўнг адлия вазоратига бориш керак. У ердан сурштириш керак. Адлия вазорати Омонуллохон қасрига жойлашган. Такси олиб, топиб борсангиз бўлади. Иш албатта судда кўрылади, биз шундай деб ўйлаймиз, ана шундан кейин ишни билиб биз киришамиз, Тушундингларми?

— Ҳа, тушундик,— деди тоға.

Мадина чодра ичида овозини чиқариб, бағбақадор адвокатни дуо қилди: «Илоҳим болаларингизнинг мақсудига стинг...» Гўё адвокат эрини чиқариб бераётгандай унга қайта-қайта илтижо қиларди. Бу ерга келадиганларнинг ҳаммаси ялинчоқ, дуогўй бўлиб қолганликлари сабабли иккала адвокат ҳам бу «дуо»ларга парво қилишмади.

Адвокатнинг «Вақтни қўлдан берманглар» деган гапи тоға-жиянни Хўжа Равош томонга йўллади. Муҳаммад Азиз мана шу томондаги ҳарбий қисмда хизмат қиламан, деган гапи Мадина ёдига тушди. Улар такси олиб Хўжа Равош қишлоғига жўнашди. Ярим соатча йўл юрган такси Қобул четидаги бу қишлоққа етиб келди. Умрида биринчи бор бу ерни кўришлари эди. Улар одамлардан ҳарбий қисм қаердалигини сўрашди. Рўпара келган одам елкасини қисиб, билмаслигини таъкидларди. Тоға-жияннинг Қобулдан чиқиб, бунда соврилиб юришганини кузатиб турган дўкон ичидаги мисгар уларни имлаб чақирди.

— Кимни сўраяпсизлар?

— Куёвимиз ҳарбийда хизмат қилар эди. Жойини суриштириб юрибмиз.

— Хўжа Равошда ҳарбий мактаб бор, ўнг томонга юрасиз,— деди мисгар,— йўлнинг ўртасида дарвоза бор, атрофи сиз билан ўралган ҳарбий жой ўша.

— Барака топинг! Ташаккур!— деди тоға.

— Илоҳим бола-чақангизнинг мақсудига етинг,— деди Мадина.

Тоға-жиян ҳаллослаганича атрофи тиконли симлар билан ўралган, рўпарада, дарвоза ёнида автомат, туфанг ушлаган кишилар ёнига келишди. Солдатларга салом беришгандан кейин, тоға ўз куёви ишлайдиган жой шу ердами, марҳамат қилиб айтишлар, деб сўради.

— Биз ҳеч нарса билмаймиз!— деди солдат йигит.

— Биладиганлар бордир, биз ичкарига кириб суриштирайлик,— деди Мадина.

— Мумкин эмас,— жавоб қилди солдат.

— Гаплашиш ҳам мумкин эмас!— деди яна бир солдат,— тезда орқага қайтиб кетинглар.

— Наҳотки шунчалик бўлса! Ахир биз Қобулдан келдик. Уйда чақалоқ болам қолди... Раҳм-шафқат қилинглар, эрим шу ерда хизмат қилган.

— Эрингиз ким?— сўради нарироқда турган яна бир ҳарбий киши.

— Муҳаммад Азиз Сидқий.

— Офицери кўчек, шундайми? Мен у кишини танийман. Мен ҳам офицери кўчек. Сидқий хизматга келмаяпти...

— У кишини тунда қамоққа олиб кетишди. Бугун беш кун бўлди. Биз бунинг сабабини билмаётирмиз...

— У кишини қамоққа олиб кетди, дейсизми?

— Ҳа. Мен Муҳаммад Азиз Сидқийнинг рафиқаси бўламан.

Солдатлар ёнида турган кичик офицер ҳайрон бўлиб қолди. Унинг сал-пал ранги ўчганини ҳам Мадина пайқадди.

— Сизлар бу ердан кетинглар! Биз ҳеч нарса билмаймиз!— деди кичик офицер,— сизлар билан бунда гаплашиш ҳам қондага тўғри келмайди. Биз ҳеч нарса билмаймиз! Ичкарига кириш мумкин эмас!

Тоға-жиян ҳайрон бўлиб қолишди. Кичик офицер ҳам, солдатлар ҳам улардан ўзларини тортишди. Тезроқ бу ердан кетишни ишора қилишди.

— Э, тавба!— деди гаранг бўлиб тоға,— юр, жиян, кетдик. Биз билан гаплашишга уларнинг тортими ҳам бўлмаяпти. Улар ҳам ўзидан қўрқишяпти. Юр, кетдик!

Улар маънос орқага қайтишди

— Замон охир бўлганга ўхшайди, жиян, одамларда инсофу шафқат қолмайди, дейишарди. Уша замон бўляпти. Уйга кетдик энди. Сабр, фақат сабр қилмоқ керак. Худойи таолонинг ўзи йўл берсин. Эгамнинг ўзи унинг мушқулини осон қилсин.

Йўл-йўлакай мисгар ёнидан ўтиб, иш ўнгидан келмаганини айтишди. Тоғанинг томоғи қақраб, ранги ўчганини кўрган мисгар дўкони ёнига курсича қўйиб, чолнинг бир лаҳза дам олишини сўради. Тоға мисгарни дуо қилиб курсига ўтирди. Мисгар тахта устига белбоғини ёзиб, юпқа афғоний лочири синдирди, ёнидаги чойнакдан пиёлага чой қуйиб берди. Тоғанинг орқасида, йўл четида чўққайиб ўтирган Мадинага ҳам чой ва бир бурда нон узатди.

Бир муддатдан кейин улар шафқатли мисгар ҳақиға дуо ўқиб, ўринларидан туришди. Шаҳарга борадиган такси машиналари ёнига келиб, савдолашиб тўппа-тўғри уйга жўнашди.

Бурнини қисиб турадиган кўзойнак таққан адвокат йигитнинг «отни қамчилаш керак, бўлмаса кечикасиз...» деган гапи Мадинани яна оёққа турғизди. Қўлларида темир кишан, қамоқда ётган Муҳаммад Азиз Мадинага, ҳаракат қил, деб илтижо этаётгандек кўринарди. Тезроқ ҳаракат қилсам, унга осон бўлади, деб эртасига эрта билан Мадина яна тоғаси билан кўчага чиқишди. Бу гал улар Омонуллохон қасрига жойлашган адлия вазоратига йўл олишди. Эшикда турган қоровул уларни ичкарига киритмаган эди, сарсон-саргардонликдан юраги тўлиб кетган Мадина чодраси ичида ҳўнграб йиғлади. Инсоннинг бу даражада хор бўлиб кетганини кўрган қоровулнинг кўнгли бўшаб, расмиятдан чиқди.

— Кимнинг олдига кирасизлар? Мен тушунмаётибман. Сизларга ўзи ким керак?

— Бу ернинг каттаси ким?— тоға сўради.

— Энг каттакони ким?— деди қўшилиб Мадина.

— Энг каттакони— адлия вазири. Бу ерда жаноб Асадуллохондан бўзўрг одам йўқ. У киши ҳозир йўқлар. Майли, ҳув анави хонага кириңглар, у ерда Гешталой жаноблари бор, арзингизни у кишига айтсангиз ҳам бўлади.

Улар қоровулни дуо қилишиб, рўпарадаги эшикни очиб хонага киришди. Столда рангсиз, юзи заҳил бир одам ўтирарди. У ниманидир ўқир, ёнига кирган тоғажиянни пайқамагандай пинагини бузмади.

— Ассалому алайкум!—деди тоға.

— Ассалому алайкум, муҳтарам жаноб,—деди Мадина бош эгиб.

Заҳил мансабдор бош қимирлатди-ю, ипдамай ўтираверди.

— Куёвим қамалиб қолди, уни қидириб, ҳурматли жаноб, ёнингизга келдик.

— Қамалган бўлса, қамоқхонадан қидириб топиш керак.

— Қамоқхонага ҳам бордим,—деди Мадина,—улар менга бир тайинли гап айтишмади.

— Мен ҳам сенга бир тайинли гап айтолмайман,—деди мансабдор киши,—мен қаёқдаң билай!

— Нега билмас экансизлар? Ахир у «офцери кўчек»-ку?!—деди йиғлаш ўрнига ғазаби қўзғаб Мадина,—ахир эрим Афғонистон учун хизмат қилган-ку! Бир «офцери кўчек» пашшадек йўқ бўлиб кетавера-

дими?! Ахир у инсон-ку! Қаерга борсак «йўқ» дейсизлар? Сизларда инсоф борми?!

Юмшоқ креслода ўтирган заҳил одам ўрнидан турди-да, эшикни очиб коридорга чиқди. Дарвоза ёнида турган қоровулни имо билан чақириб, кабинетга олиб келди.

— Буларни чиқариб, ҳайдаб юбор!

Қоровул тоға-жиянга имо қилди:

— Қани, юринглар!

Мадина тоғаси билан бирга кабинетдан чиқишди. Дарвоза ёнига келишганда қоровул уларга секин гапирди: «Айб ўзингизда, гаплашишни билмабсизлар. У сариқ илонга пул кўрсатиш керак эди. Ишингизни тўғрилаб берарди. Сизларга ўхшаб бошига иш тушган одамлардан тортинмай пул оларди. Э, аттанг!»— деди.

— Мана, пул керак бўлса берамиз.

— Йўқ, энди кечикдинглар. Дориломон кўчасидаги суд идорасига боринглар. Мени айтди демасдан у ерда Қаҳҳорий деган чуваккина кимса бор. Ана у пул олади. Олганда ҳам шундоқ оладики, филни ҳам думини кўрсатмай ютади. Унинг қўлидан ҳамма иш келади. Қамоқдан чиқариб бериш ҳам, қаматиш ҳам унга ҳеч гап эмас. Ушанга боринглар.

Тоға-жиян хуноб бўлишди. Чақалоқнинг қорни очиб, йиғлаётгани Мадина қулоғига дамо-дам эшпитилаётгандай бўларди. Уларнинг тарвузлари қўлтиғидан тушиб, яна уйга қайтиб келишди.

VII боб

АЗИЗ-АВЛИЁЛАРНИНГ САҒАНАЛАРИГА СИҒИНИБ...

Муҳаммад Азиз Сидқийни қамоққа олиб кетганларидан кейин уч-тўрт кун бу хонадонга қариндош-уруғлар келиб, аҳвол сўрашди. Маҳалладаги баъзи яқин кишилар ҳам қўрқа-писа келиб-кетишди. Аммо кечқурунги бориб ҳовли кимсасиз бир чалдивордек ҳувиллаб қоларди. Эркак кишининг гулдур-шалдир кириб-чиқиб юргани яхши экан: кечқурун ҳовлида, томларда бароқ мушуклар ўйнаб мовуллашарди. Мадина мушукни ёмон кўради. У боласини бағрига босиб, деразадан ҳовлига

тикилар, юрагини қўрқув босар. Жимжитлик. Гўристон жимжитлиги... Мана шуни «шоми ғарибон» деб аталади! Бундай жимжитликда аксига кампир онаси ухлайди, чақалоқ ҳам аксига йиғламайди. Шу гўдакнинг ингалаб йиғлаши ҳам керак экан. Қани энди у мана шу «шоми ғарибон»ни бузиб йиғласа.

Эрта билан она бозордан ширмой нон, бир қадок қора майиз олиб, шу маҳаллалик отинойиникига чиқди, ундан «мушкул кушод» ўқишларини илтимос қилди. Фарзандидек азиз куёви қамалиб қолганини айтди. Отин ойи рози бўлиб, етти кун «мушкул кушод» ўқиди. У билан кампир она олдиларига псиріқ, майиз, ширмой нон, чой қўйиб, отин ойининг бир меъёрдаги узун, охири йўқ дуосига қулоқ осиб, баркаш четдаги қорамайиз чўпини узиб, бир сиқим пахта устига йиғишарди. Ҳар куни икки-уч соат отин ойи ёнида Мадина боласини кўтариб, етти кунни ўтказди. Саккизинчи кунни тоғасининг маслаҳати билан ҳазрат Санойи мақбараларига бориб, сиғиниб келиш, бу ердаги шайхларга унча-мунча садақа бериш ниятида Ғазнага йўл олди. Ҳукумат идораларига қатнашдан фойда чиқмади. Ҳукумат идораларидаги одамлар бешафқат, бедин бўлиб кетган, улардан яхшилик кутиб бўлмайди, деди тоғаси. Мусулмон — мусулмонга мурувват қилмаяпти, Афғонистонга тўлиб кетган ажнабийлар ота-боболаримиз гўрини ҳам оёқ ости қиляпти. Болам, бизнинг худодан бошқа паноҳимиз йўқ. Юр, сени Ғазнага олиб бораман, ҳазрати Санойи сағаналарига бошингни қўйиб, йиғла. Сеннинг нолаңг, мана шу гўдакнинг ноласи шояд ижобат бўлса...

Бу гап «мушкул кушод»ни тугатган кампир онага ҳам ёқди. Қизим Руҳилло юзига оёқ тирагани учун шундай ташвишларга учраяпти, деб ўйлаб юрган она тезда Ғазнага бориб келишни маъқул кўрди.

Эртасига Мадина бир кичик тугунни тоғасига бериб, ўзи чақалоғини ортмоқлаганича автобусга тушиб, Ғазнага жўнашди. Уйда кампир она ёлғиз қолди. Автобусда уч соатдан мўлроқ юриб, куннинг ўрталарида ота шаҳрига кириб келишди. Автобусдан тушгандан сўнг бир муддат пиёда юриб, қадимий ҳовлиларига боришди. Уруғлари уларни кутиб олиб, дастурхон ёзиб, ширинлик, нон-чой олиб киришди. Мадинанинг бошига тушган мусибатдан уларнинг хабари бор эди. Озгина тамадди қилгандан сўнг тоға таҳорат — тоза айлаб, пешин намозини уруғ-

лари билан бирга ўқиди. Мадина ҳам бошқа хотинлар қатори намоз ўқиди. Ундан сўнг, жиянини бошлаб, ҳазрат Абулҳаким Саноний мақбараларига олиб кетди. Мармар зинапоялардан кўтарилиб, ҳазрат сағаналарига боргунча йўлларда чордона қуриб ўтириб, тиловат қилаётган шайхларга бу ерга келиб, кўрпача ёзиб, қўлтиқтаёғи ёнда, ёнбошлаб ётган бемор, мажруҳ одамларга чодраси ичидан кўз ташлади. Шайхларга садақа берди. Сағанага яқинлашмасданоқ, эшик олдида чўққайиб, деворларга бошини теккизиб, худога ёлборди. «Лоилоҳа илло...» деди. Бу ердаги шайхнинг рухсати билан Мадина оёқяланг бўлиб, ҳазрат сағанаси ёнига борди, сағананинг оёқ томонида ерга ўтириб, уни ўпиб, нола қилди. «Азиз-авлиёлар, эй тангрим, Муҳаммад Азиз Сидқийнинг фалокатини аритгин, гуноҳларини кечиргин, Э худо, тавба қилдим, тавба қилдим! Ўзингга шукр, ўзингга шукр! У ғариб Муҳаммад Азиз Сидқийнинг гуноҳини кечир, фарзандини етим қилма, мушкулени осон, ҳожатини равон қил...»

Мадина йиғлаб, бутун борлиғи билан худойи таолога илтижо қилди. Сағанани ўн бир марта ўпди. Шу ерда ўтириб, «кулҳи облоҳу аҳад...»ни бир юз бир марта ўқиди.

Бир муддатдан сўнг орқароқда турган тоғаси келиб секин елкасидан туртди: «Кетдик, болам». Мадина ўрнидан туриб, ўгирилмай орқасига тисарилиб юра бошлади. У ташқарига чиққанича юзини сағанадан узмади. Ташқарида ҳазрат руҳига дуо ўқиб, юзларига фотиҳа тортишди. Шундан сўнг ҳовлига қайтиб келишди.

Эртасига эрта билан Мадинани тоғаси хусусий автобусчига тайинлаб, олдиндан пулини ҳам бериб, Кобулга кузатиб қолди.

Боласини кўтариб уйга кириб келган Мадинага онаси ҳам бошқа авлиёни топиб қўйган эди.

— Эт емас бобо қабри мўътабарларини зиёрат қилиб келишини тайинлашди,— деди она,— эртага эрта билан борамиз. Бошига мушкул тушганларнинг ҳаммаси Эт емас бобо сағаналарига борар экан...

Мадина нима ҳам дерди. У рози бўлди.

Эртасига эрта билан улар она-бола, чақалоқни галма-галдан кўтариб, Кобул четидаги бир мазористонга йўл олишди. Ярим йўлгача таксида, қолган йўл сўқмоқ бўлгани сабабли ҳаллослаб пиёда боришди. Жимжит

қабристон янтоқзорга айланган, биронта жонзот кўринмайди. Мадинанинг юрагини қўрқув босди. Мозорга кираверишдаги қуриган бир улкан дарахтда бўйнидаги патлари тўкилиб кетган бургут ўтирибди. Нураган сағаналар, тўппайиб-тўппайиб турган гўрлар... Уларнинг ҳисоби йўқ. Қабристонга кираверишда, чап томонда кўримсизгина ҳужра кўзга ташланади. Улар ўша томонга юриб, туйнукдан мўралашди. Ичкарида ўтирган бир кекса одам дарҳол ўрнидан туриб, кавушини кийди-да, эшик очиб, ташқарига чиқди.

— Ассалому алайкум!

— Ваалайкўм ассалом!

— Назр... олиб келган эдик,— кампир букланган ўн афғонийни, рўмолга тугилган қатламани гўрковга тутқазди. Гўрков тугунни тўнка устига, пулни ёнига солди-да, уларни узундан-уzun дуо қилди.

— Биз Эт емас бобо—авлиёни зиёрат қилгани келган эдик...

— Юринглар, буёққа юринглар!—деди гўрков, шоша-пиша тугунни ҳужрага қўйди-да, уларни бошлаб қабристон ичига олиб кирди.

Улар атрофи панжаралар билан ўралиб, ғиштдан кўтарилган, тепасига тунукадан янги ойнинг ҳилоли шаклида белги қўйилган сағаналар, меҳроб шаклидаги оқ мармарларга араб алифбесиди исми шарифи ёзилган қабрлар, устида ҳеч бир белгиси йўқ беҳисоб қабрлар, ўпирилиб ётган гўрлар ёнидан ўтишди. Сукунат. Ҳаммаёқда янтоқ ва қовжираган ўтлар. Фақат бир метёردа чигирткаларнинг чириллаши. Орқада «юк орқалаган» чумолилар югуришар, Мадина чодра ичидан ҳайҳотдек кенг ва жимжит қабристонга кўз ташлар, гарчи жимжит бўлса ҳам бу ерда қазо қилганларнинг руҳлари учиб юргандай, у чодра ичида ўзини бекитиб, бу дунёни кузатаётгани йўқ, аксинча, у дунёга кетганларнинг руҳи кўзга кўринмай уни кузатаётгандай бўларди. У, эҳтиёткорлик билан қадам ташлар, тўппайиб ётган қабрларга оёғи тегиб кетиб, бунда ётганларни раижитмаслик учун оралиқдаги сўқмоқдан асло четга чиқмасди. Бу ерда ётган марҳум ва марҳумаларнинг барчаси гўрдаи бош кўтариб, чодрали Мадина билан онасини кузатаётгандай. Руҳиллонинг ҳам шу ерга кўмилганини эшитган. «Бу ерда ётганлар орасида киши ачинмайдиганлар ҳам йўқ эмас,— деди ўзига ўзи Мадина,— гувоҳга ботган

кимсаларни ер ўз кўрпасига ўраб, бекитиб ётибди. Улар ҳаловат топган, таънали, дарғазаб кўзлардан узоқ...»

Ганчий сувоқлари кўчиб, гишлари очилган, эски бир сағана ёнида тўхтаган гўрков, у ерга чўкка тушди. Орқасидан келаётган Мадина билан она ҳам чўкка тушишди. Гўрков қуръондан узун бир сурани ўқиб, «субхона раббил иззати аммо ясифу-ун...»га, етгач, улар учалари ҳам баробар кафтларини очиб, юзларига фотиҳа тортишди. Шундан сўнг гўрков уларни бунда қолдириб, ҳужраси томон жўнади.

Мадина ҳазрат Саной мақбараларига сиғингандай, бундан ҳам сағана гишлари билан тупроқ олиб, юзига, қош-кўзларига суртди. Йиғлаб, нола қилди. «Муҳаммад Азиз Сидқийнинг фалокатини аритгин, э, азиз-авлиёлар! Муҳаммад Азиз Сидқий сенинг ғариб бир қулинг, эй худо! Унинг гуноҳини кечир, эй худо! Ўзингга шукр, ўзингга шукр, ўзингга шукр! Тавба қилдим, тавба қилдим, тавба қилдим! Муҳаммад Азиз Сидқийнинг фарзандига раҳминг келсин, э худо!»

Мадина эрининг исмини, отасининг исмини атай тўла айтарди. Гўё эрининг фақат исмини айтиб қўя қолса, бу камлик қиладигандек. Сағана атрофида тез чопар чумолилар у ёқдан-бу ёққа югуришар, жимжит ва ўлик бу муҳитнинг тирик юрганлари фақат шулардек. Улар руҳ ва фаришталардек овоз чиқаришмасди.

Бир соатлар чамаси она-бола сағана тагида нола қилиб ўтиришди. Улар бошидан чодрани олиб, пешоналарини кўҳна гишларга суркашди.

Орадан яна бир муддат ўтгач, чодра ёпинган бошқа бир хотин ҳам бошига лунгий, устига поту ўраган эри билан бирга келиб, сағана олдида чўкка тушишиб, юзларига фотиҳа тортишди. Улар тезда ўринларидан турдилар-да, орқасига қайтиб, қабристон ичидаги йўлда киминдир кутиб туришди. Мадина билан онаси ҳам ўринларидан туриб, орқаларига қайтиб келаётганларида, бояги, йўл четида турган, қўнғир чодрали аёл Мадинага мурожаат этди:

— Бир лаҳза тўхтанг, сизда гапимиз бор!

— Лаббай?—Мадина ҳайрон бўлиб, чодрадаги у нотаниш аёл ёнида тўхтади. Аёлниң ёнида турган киши Мадина билан онага тик боқмай, юзини узоқдаги дарахтларга тўғрилаб турарди.

— Бу киши менинг эрим. Сизга бир оғиз сўз айтиш

учун изингиздан бу ерга келдик. Биздан чўчманг, бад олманг. Менинг эрим Муҳаммад Азиз Сидқий жанобларининг дўсти. Бошингизга тушган катта мусибатдан бизлар хабардормиз. Ҳовлингизга бориш ёки кўчада одамлар орасида гаплашиш мумкин бўлмади...

Мадина чодра ичида уларга тикилганча ҳайрон бўлиб қолди. Атроф ёққа аланглаб турган йигитни бошдан-оёқ кузатди. Бу қароқчи ёки ёмон пиятли одам эмасмикин, деб қаттиқ тикилди. Эрининг номини айтгач, она-бола бир оз ўзларига келишди.

— Сиз Муҳаммад Азиз Сидқийнинг заифалари бўласизми?— у одам сўради.

— Ҳа.

— Рафиқам айтганидек, биз сизни бир ҳафтадан бунча учратиб, гаплаша олмаганимиз сабабли, изингизга тушиб бу ёққа келдик. Бу ерда яшириш полиция айғоқчилари йўқ, лекин мен сизга бир оғиз гап айтаману кетаман. Айтинг-чи, эрингизни полиция қамоққа олиб чиқиб кетаётганида сизга ҳеч нима сўз айтмадимми?

— Йўқ,— деди Мадина, номаълум одамдан кўз узмай,— у киши «боланга яхши қара, менинг гуноҳим йўқ, тезда қайтиб келаман», деган эдилар.

— Фақат шуми? Яна бошқа сўз айтмадиларми?

— Йўқ.

— «Устоз ёнига боргин...» демадиларми?

— Деган эдилар. Ёдимдан кўтарилибди...

— Устоз Чордеҳи маҳалласида турадилар... Уларнинг асли номларини айтманг, айғоқчилар кўп, билиб қолишса яхши бўлмайди. Муҳаммад Азиз Сидқий айтганини қилиш керак! Менинг гапларимга тушундингизми?

— Тушундим.

— Сарсон-саргардон бўлиб юрманг, бу ишдан фойда йўқ. Эрингиз айтган гапни ёдингизга солиб қўяйлик, деб сизни рафиқам билан бир ҳафтадан бери қидирамиз. Бу гаплар шу ерда қолсин, ҳеч кимга айтманг. Она ҳам эшитдилар. Агарда гап тарқалса Муҳаммад Азиз Сидқийга ҳам, сизга ҳам, менга ҳам жуда ёмон бўлади. Хайр, синглим, хайр, она! Худо дўстимнинг мушкулини осон қилсин, хайр!— нотаниш киши хотини билан қадамни тезлатиб, жўнаб кетди. Қабристонга кираверишда такси машинаси уларни кутиб турган экан, физиллаганча шаҳар томон учиб кетишди.

Мадина билан кампир ҳам битта-битта қадам ташлаб, гўрков ҳужраси томон келиб, унга бош қимирлатиб, хайр ишорасини қилишди. Шундан сўнг, шаҳарга пиёда жўнашди.

Она-боланинг боши қотиб қолди: бу нотаниш одам ким бўлди? Бир ҳафтадан буён қидириб юришгани, қабристонга ҳам изма-из келишгани жуда таажжуб! Бошига лунгий ўраган бу одам Муҳаммад Азизнинг дўстларидан бири эканига шубҳа қилишмади. Унинг юзида фариштаси бор одамга ўхшарди. Дарҳақиқат, Чордеҳи маҳалласига, Устоз ёнига боришни эри айтган эди. Лекин бу гапни айтиб кетганини у нотаниш одам қаёқдан билди экан? Эрининг гапини унутганидан Мадина хижолат бўлди. Наҳотки мен бу гапни унутдим, деди ўзига-ўзи.

VIII боб

СУРОҚ ЁКИ МАККОРОНА БЕРИЛГАН ЗАРБА

Қобул кўчаларидан бирида Ғарбий европалик миллионерлардан бири «Casino» қиморхонаси очган. Деҳли, Карочи, Техрон, Қобул ва бошқа яқин Шарқ мамлакатлари пойтахтларидаги бир хил лойиҳада қурилган «Интерконтинентал» меҳмонхоналарини ҳам шу миллионерларнинг отаси қуриб, ундан келган даромад аллақачон сарфланган сармояни қоплаб, йигирма йиллардан бери фақат фойда келтирарди. Шу «Casino»га афғоннинг катта пулдорлари, керилган савдогар йигитлар қатори, қора кўзойнак тақиб, илон чирмашган ҳассасини олиф-тагарчиликка кўтариб юрадиган Сулаймон— «Наполеонча» ҳам келиб ўйинга аралашарди. Америка ёки Ғарбий европаликлар нимани еса, у шу нарсани бир еб кўрмай иложи йўқ эди. Либосларини ўзгартириб, уларга таассуб қилиб кийинар, бу иш ҳам вақти билан уни зериктирарди. Джазга қатнади, ундан ҳам зерикди. Сақич ҳам чайнаб юрди, кейинчалик бу ҳам жонига тегди. Бўйнига фотоаппарат осиб, кўринганни суратга олиб юрди. Бу ҳам бўлмади. Мақсадсиз бу йигит кейинги йилларда Қазинога қатнаб юрарди. Қиморхона уни маҳкам ушлаб олди. Чириллаб айланадиган қимор ўскунаси унинг назарида картаю тўрт-ошиқлардан минг чандон аъло

эди. «Наполеонча» кўп вақт ютарди. У дамо-дам коньяк ичиб, ўйнар, олдида баъзан афғонийлар, баъзан долларлар уюлиб қоларди. Дадил ўйнаш ютуққа омил, дерди у кимдандир ўрганиб олган бу сўзни тез-тез такрорлаб, ютқазган чоғларида дарғазаб, кўзлари ғилай бўлиб кетарди. Бир кун катта пул ютқазиб, тўлолмай, чўнгагидаги тўппончасини олиб, тўғри келган томонга отди, одамларни ҳақорат қилиб, тўполон кўтарди. Кимлардир ўртага тушиб, тўполонни бостирди. Эртасига Сулаймон яна казинога кириб келиб, ўйинга аралашди. У бу гал ютаман деб, катта-катта ташлади, лекин минг афсус, бу сафар ҳам ютқазиб, йигирма минг афғоний қарз бўлди. Бу пулни тўламаслик учун яна чўнтагидан тўппончасини олиб, тўполон кўтармоқчи бўлган эди, кимдир унинг қўлидан тўппончани тортиб олиб, башарасига бир мушт туширди, «Наполеонча»нинг ёнида келган дўсти ҳай-ҳайлаб, бу «президентнинг ўғли» эканини бир неча бор такрорлаб, ёлбориб: қиморбозлар орасидан уни саломат олиб чиқиб кетди. «Агар йигирма минг афғонийни эртага эрта билан етказмасангиз, «Наполеонча»нгиз жонидан умид қилмасин...» деди орқадан бир киши.

Сулаймон йигирма минг афғонийни олиб келиб бермай, уйда «касал» бўлиб ётди. Шў йўл билан қарздан қутулиб кетаман, деб ўйлади. Қиморбозлар эса Садр аъзам ўғлини қанча соқчилар иҳотасида бўлган саройдан судраб олиб чиқиша олмади. Улар пайт пойлаб, Сулаймоннинг беш яшар ўғлини машинага босиб ўғирлаб кетишди. Шаҳар четидаги бир овлоқ ҳовлида уни гаровга ушлаб туриб отасига қарзни уч кун ичида тўламасанг, болангни ўлдирамиз, деб хат ёзишди.

Лекин бу хат почтахонада яширин полиция агентлари қўлига тушиб, дарҳол генерал Тоҳерга етказилди. Хатни ўқиса наинки Сулаймон, Садр аъзамнинг ўзи ҳам болани сақлаб қолиш учун юз минг афғоний беришга тайёр эди. Генерал Тоҳер ўйлаб-ўйлаб, бу хат жуда сирли бўлиб қолиши кераклигини ўз одамларига тайинлаб, хатни Сулаймонга кўрсатмади. Бир ойдан кейин ўша чалднвордан боланнинг ўлиги топилди...

Бўлган воқеа аслида мана шундай эди.

Лекин кейинги йилларда давлатга, полицияга халқнинг ҳуқуқсизлиги, мансабдорларнинг зулми, авом саводсиз— қоронғиликда қолаётгани ҳақида газеталарда кўпроқ мақолалар ёзиб, ташвиқот олиб бораётган

Халқ демократик партиясига зарба бериш яширин полиция зиммасида эди.

Халқ демократик партиясининг энг фаол аъзоларидан бири бўлган Сидқий изида анчадан буён айғоқчилар юрарди. «Бсла ўлдирилган жойда Сидқийнинг бош кийими, қўл излари ва шунга ўхшаш белгилари қолган. Кўрганлар ҳам бор...» деган, «далиллар» билан у қамоққа олинди.

Ҳар бир нарсанинг сабабини билмай туриб ҳақиқатни топиш қийин. Муҳаммад Азиз Сидқийнинг қамалгани ҳақида маҳаллада ҳар хил гап тарқалди. Ҳатто ўша кунининг бошини лунгий билан ўраб олиб чиқиб кетишганича кўришибди. Хона ичида полиция офицери билан муштрашиш ва бир полициячининг дабба бўлганича одамлар эшитибди. Қўшнилариинг барчаси ачинди. Лекин ҳар ким бу воқеани ҳар томонга йўйди: «Полицияни қўпол, жаллод деймиз, аммо шулар бўлмаса юртни қароқчилар босиб кетарди», деганлар ҳам бор. «Ўз амакиваччаси олий ҳазратдан давлатни тортиб олган Муҳаммад Довуд фуқародан жуда бад олмоқда, сал гапга одамларни қаммоқда. Зоҳиршоҳ тарафдорлари зимдан иш кўрадилар, деб гуруҳ-гуруҳ кишиларни қамаяпти.» дейишарди баъзилар. «Қўрққанга қўшалоқ кўринади, Довуд ниши заҳарга тўлган қовогаридек ғўнгиллаб учмоқда...» дерди яна бир хил одамлар. Дарҳақиқат, Довуд бошқа соҳаларини бир қадар қисқартирса ҳам, яширин полицияни, саройни қўриқловчи дивизиясини жуда ҳам оширган эди. Савқи табиий— бад олиш дардига ҳам мубтало, сарой аъёнлари уни Турк султони Абдулҳамид II га ўхшатишарди. Бошидан тамом сочи тушиб кетганининг сабаби ҳам савқи табиийлик дарди, дейишарди. Ҳатто баъзида шу катта ўғли Сулаймондан ҳам чўчир экан. У ўз ёнида тўппонча олиб юриши, озгина жаҳли чиққанида кўзларининг гилай бўлиб кетиши, тикилиб — бақа бўлиб қолиши бир кунини бошимга етади, деркан. Сулаймоннинг баъзан ўта қувноқ — босар-тусарини билмай қолиши, баъзан дарғазаб, ўзини қўйишга жой тополмай қолиши уни кўп ўйлатарди. Ҳар қалай тентак ўғил — «Наполеонча» бир шўриши ғавғони бошлашини ҳар дақиқа кутиш мумкин. Америка саполотхонаси билан алоқа тутиши ҳам Довудни баъзан ўйлатиб қўярди. «Наполеонча»га фақат отаси-

нинг гапи ўтмаса, унга бир нарсани гапириб тушунтириш қийин.

Тезлик билан қамоққа олинган Муҳаммад Азиз Сидқий, Абдумўмин ва Мирҳожии Ёқуб ўғлига Садри аъзамнинг беш яшар неварасини ўғирлаб кетиб, бир чалдиворда бўғиб ўлдириш айби қўйилди. «Болани машинада олиб кетаётгани»ни кўрган одамлар бор эмиш. Сидқийнинг боши қийими шу чалдивор яқинидаги кўчага тушиб қолган эмиш...

Яширин полиция тўқиган бу бўҳтонга Муҳаммад Довуд унча ишонқирамас ҳам, боланинг отаси— «Наполсеонча» ишонди. Қамоққа олинганларнинг учови ҳам Халқ демократик партиясининг аъзолари эди.

Сидқий шошилини тайёрланган айбномани ўқиб, ҳангу манг бўлиб қолди.

Генерал Тоҳер бу ўйлаб топилган маккорона режа билан Халқ партиясига кескин зарба бермоқчи эди. Тентак Сулаймоннинг дарғазаб, чўнтагидаги тўппончасини чангаллаб юриши Тоҳерга жуда қўл келди.

Яширин полиция сўроқни бошлаб юборди.

* * *

Муҳаммад Азиз Сидқий қамалган кундан бошлаб бир ҳафта сўроқсиз ётди. Пули-Чархининг цемент деворлар заҳи биқин-биқинидан ўтиб кетди. Бир ҳафтадан сўнг уни сўроққа олиб чиқишди. Тақирбош, йўғон бир одам уни сўроқ қила бошлади. Хонада яширин полициянинг яна икки кишиси ҳам ҳозир эди.

— Гуноҳингиз нима? Сизни бу ерга нега олиб келдилар?

— Билмайман,— деди Сидқий мулоимлик билан тикилиб турган терговчига.

— Полиция сизни олиб келишда қўполлик қилмадими? Агар қўполлик қилишган бўлса кечирим сўраймиз. Уларга теккан касал, сал-пал қўполлик қилишади.

Сидқий индамади.

— Жавобингизни кутяпман.

— Бунинг аҳамияти йўқ...

— Хўш, бўлмаса тўғридан-тўғри ишга ўтамиз. Ай-тиш-чи, Садри аъзамнинг неварасини ўлдиришдан мақсад нима? Беш яшар боланинг нима гуноҳи бор эди?

— Бу туҳмат!

— Хўш, беш яшар болани ўлдирганингиз билан мам-

лакатда сиёсий ўзгариш қила олармидингиз? Бу, нодонлик-ку! Лекин, сизнинг ҳамма ерда гапириб юрган гапларингиз ёмон. Бола ўлдиришдан маъно нима? Ёки, бу йўл билан Садр аъзамнинг сиёсий фаолиятини бўшаштирмоқчимисиз? Сизга берилган топшириқми бу?

— Бу тамоман уйдирма! Бўхтон! Сиз, нималар деяпсиз?!

— Агар ортиқ қийнамай, бор гапни айтиб берсангиз, иношоолло, гуноҳингиз енгиллашади, қўлимдан келган ҳамма ёрдамни бераман. Киши хато йўлга кириши, буни ўзи ҳам билмай қолиши мумкин.

— Бўйнимга оладиган гуноҳим йўқ!

— Худо бор, жаноб Сидқий. Шаккоклик қилманг! Шаккоклик қилган бўлсангиз, айтинг, кечирамиз. Тўғри, бўлмайдиган иш йўқ. Фақат самимий бўлиш керак.

— Йўқ, сиз «ғоятда хавфли, сиёсий ишлар»ни кўрадиган терговчисиз. Мен сизнинг эътиборингизга арзимайман. Мен Жоме масжидига бориб худога тавба қилсам бўладиган бир кишидирман. Сиз айтган ишлар менинг қўлимдан келмайди.

— Сиз, Халқ партиясининг аъзосисиз?!

— Ҳа, тўғри. Бизнинг партиямизга очиқ ишлашга ҳуқуқ берилган. Мен, Халқ Демократик партиясининг аъзосиман.

— Лекин давлатга қарши кескин кураш олиб боришга ҳуқуқ берилмаган!

— Биз халқимизни саводхон қилиш, жаҳолатга қарши, заминдорларнинг шафқатсиз бўлиб, деҳқонни ишлаётганига қаршимиз. Бунинг нимаси ёмон?

— Саволни фақат мен бераман сизга! Айтинг-чи, нега болани ўлдирдингиз?!

— Такрорлайман, бўхтон!

— Агар сиз яна шундай ўжарлик қила берсангиз, ўртамиздаги меҳр-оқибат йўқолади! Мен оғирроқ чоралар кўришга мажбур бўламан.

— Бу гапларнинг алоқаси йўқ.

Шу билан бугунги сўроқ тугаб, терговчининг буйруғи билан Сидқий яна бир киши ётадиган қамоқхонага олиб тушиб қўйилди. У бугунги бўлган гапларни бошдан-оёқ ўйлаб, мағзини чақди. Демак, полиция унга қотил деган айб қўймоқчи. Яна бунинг устига Садр аъзамнинг неварасини, ҳукумат раҳбарининг хонадонига суиқасд—унинг ўзига суиқасд, ҳукуматга суиқасд деган гап. Бун-

дай жинойтга фақат ўлим жазоси берилади. Бу ҳам ҳолва. Унинг Халқ партиясига мансуб эканлиги маълум. Демак, бу партия ман этилади. Улар тарқалиб кетишга ёки барча аъзолари қамалишга маҳкум. Жуда ҳам катта бир ишнинг ҳиди келаётгандай бўлди. Бу маккорона ишда фақат полиция эмас, генерал Тоҳер ва Муҳаммад Довуднинг қўли борлиги сезила бошлади. Сидқий бир кичик қурол бўлиб, гўё «давлат аҳамиятига эга» бўлган катта бир жинойтнинг очилишида сабабчи... бўлиб қолаётгандай туюлди. У тун билан ухламай, тонг отгунча бу «шахмат ўйини»ни синчковлик билан кўриб чиқди. Бўйинга олиш — юзлаб кишиларнинг калласи кетди деган гап. Умрида кўрмаган, ҳатто яқинидан ўтмаган болани у ўлдирган бўлса! Наҳотки бу бўҳтонни унинг елкасига қўйишади.

Эрта билан турма эшиги шақирлаб очилаётганида бурчакда ўтирган Сидқий бугун гап бошқачароқ бўлишини ўйлаб, чиқишга тайёргарлик кўрди. Лекин қамоқ баковули унинг ёнига поп, чой ва бошқа хўрақлар ташлаб, «ўтира беринг, сизни ҳали чақиринишга йўқ», деди. Сидқийнинг бир оз юраги тинчиди. Бу ертўлага на офтоб тушар, на ҳовли кўринади. Юқоридаги темир панжаралик яримта дераза ёришгандан тонг отгани сезиларди.

Тахминан куннинг ўрталарида яна Сидқийни юқорига олиб чиқишди. Яна ўша терговчи. У бу сафар илжаймади ҳам, илтифот ҳам қилмади. «Меҳр-оқибат...» тугаганга ўхшади.

— Мана бу қоғоздаги хатни ўқиб, имзо чекинг. Шундан кейин сизни лагерга чиқариб юборамиз, ишлаб юрасиз... Бўлмаса...

Сидқий стол устидаги уч варақдан иборат, араб алифбосида машинкада ёзилган «икрорнома»ни қўлига олиб ўқий бошлади:

«Биз Халқ партиясининг аъзолари— кичик офицер Муҳаммад Азиз Сидқий, дўкондор Абдумўмин ҳамда машинхона ишчиси, ўзбек Мирҳожии Ёқуб ўғли раббиал аввалнинг ўн тўртинчиси, 1356 ҳижрийда Сардори аъзамнинг набирасини бўғиб ўлдирдиқ..

«Иқрорнома»ни ўқиб туриб, Сидқийнинг кўзи қоронғилашиб кетди.

— Имзо чекмайман! Бу бошдан-оёқ ёлғон ва уйдирма! Сизлар худога ҳам ишонмайдиган одам экансизлар! Сизларда инсоф борми ахир?! Наҳотки йўқ нарсани, бўлмаган нарсани кишига тақайсизлар? Мен, номлари ёзилган икки одамни мутлақо танимайман. Агар менинг ўлимим керак бўлса ўлдира беринглар, бу нима деган шармандалик! Ахир сиз маҳшар кунни худои таолога қандай жавоб берасиз?! Ахир сиз ҳам мусулмонсиз, бундай ишни ҳеч бир инсон қилмайди-ку! Виждонингиз азоб чекмайдими?!

— Сен ҳам бир гўдакни бўғиб ўлдирганингда виждонинг азоб чекмадими?!

— Мен ўлдирган эмасман! Э худо, сенинг номингга қасам ичиб айтаманки, мен бу болани ўлдирган эмасман! Мен ҳеч инсон зотига қасд қилган одам эмасман. Каломулло урсин, ажодларим ҳаққи, менинг бу ишга алоқам йўқ.

Терговчи ёнида турган баланд бўйли барзанги полициячига ишора қилди. «Уни олиб чиқиб кетинг!»

— Урнингдан тур, кетдик!— барзанги Сидқийга йўғон овозда буйруқ берди. Барзанги стол устидаги қоғозни ҳам олди.

— Агар ақли кириб, имзо чекса, далага ишга чиқариб юборамиз...— деди терговчи барзангига.

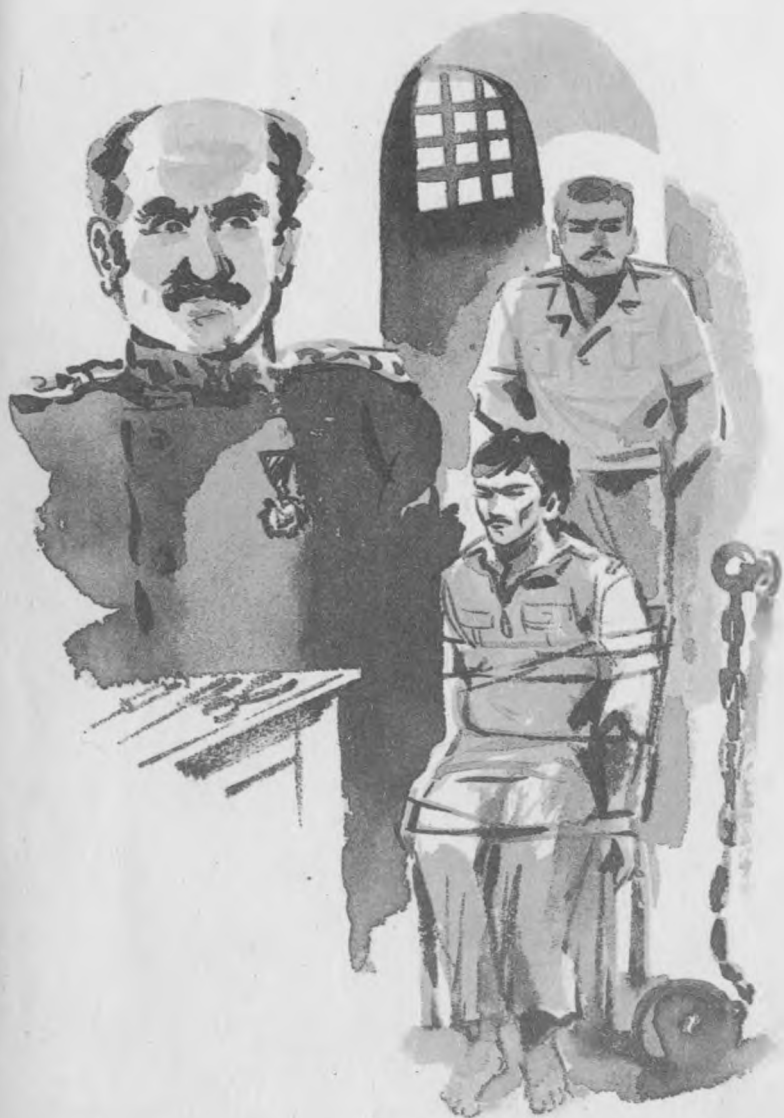
— Ақли кирмай нима!— деди барзанги терговчига илжайиб,— бу яхши йигит. У фақат сиздан уялиб турибди. Менинг кабинетимга кирганда дарҳол имзо чекади. Тушунтириб қўяман, муҳтарам саргорд¹, безовта бўлманг. Булар аввал шунақа инжиқлик қилишади, тушунгандан сўнг, гаҳ десангиз, қўлингизга қўнади. Булар зиёли-да! Қўлимга мана шунга ўхшаган олифта зиёлилар кўп тушган, улар рўмолчасига атир суриб, ҳидлаб, соқолини қириб, кўзойнак тақиб, китоб ўқиб юрадиганлардан. Улардан олий ҳазратга, э, афв этинг (у ўзини тузатди, ерга тупурди), Садр аъзамга ҳеч наф йўқ. Бу зиёли баччалар қўшинни чиритади, давлатга путур етказди. Уларни тамом йўқотиш керак! Улар газеталарга ҳам ёзиб, яхши одамларни масхара қилишади. Уларнинг бизга ҳеч кераги йўқ.

¹ Саргорд — полковник.

— Олиб чиқинг!— деди терговчи безовта бўлиб,— сиз бу жаноб олдида ҳар хил гап айтиб, ранжиятисиз! Ишингиз қийинлашиб кетди. Улар жуда ўжар, жиноятни қилиб, қилмадим, деб туриб оладилар.

— Э-э, муҳтарам саргорд, бунинг тилини биз биламиз. Қани юр!— Барзанги Сидқийни сўроқ бераётган хонадан олиб чиқиб, ярим қоронғи коридордан ўтиб, зинапоялардан пастга олиб тушди. Цемент ва совуқ деворларда усти сим билан қопланган лампочка хирагина ёниб турарди. Айланма зинапоялардан секин тушаётган Сидқий катта бинонинг чуқур ертўласига кираётганини пайқади. Юрагини яна қўрқув ёнжимлай бошлади. Сувга тушган одам сувдан сесканмаганидай, уйдан босиб олиб чиқиб кетишгани— қазойи муаллақдай бўлган эди. Кейинги кунларда у қамоқнинг баттарин хонасида ўтириб ҳам, айёр саргорд рўпарасида сўроқ бериб ҳам унча чўчимаган эди. Зўр келса тарсса отиё ташлайдилар, деб ўйлаган эди. Аммо ярим қоронғи совуқ коридордан пастга — ертўлага тушиб кетаётганида у бир сесканди. Бўғизланишга олиб кетилаётган қўйдек бора берадими?! Қўлларида кишан бўлмагани сабабли ёнма-ён кетаётган барзангининг биқинига яхшилаб туширсамикан? Шу ерда уни ўлдириши мумкин. Йўқ, деди у, бу ердан чиқиб кетиш асло мумкин эмас. Сал шовқин сезилиши билан қуролли қоровуллар югуриб келиши аниқ. Бунинг устига, барзанги — ҳўкизни болта билан чопиб қўлатмаса қўл билан уриб асло ағдариб бўлмайди. Сидқий индамай кетаверди. Бир оздан сўнг, эшиклари жуда ҳам мустаҳкам бир хонага олиб кириб, ўртадаги оёқлари йўғон, тагида арқону тасмалар осилиб ётган курсини кўрсатиб, «унга бориб ўтир!» ишорасини қилди. Хонада яна икки киши бор эди. Сидқий курсига ўтиришдан аввал катта хона ичидаги ашқол-дашқолларга кўз ташлади. Шифтга осиглиқ занжирлар, қассобларнинг гўшт иладиган қанораларидек учлик, катта қармоқлар, девор тагидаги тахта устида жарроҳ хонадек ҳар турли пичогу тиглик найзачалар, тоғора ичида жуводизга ўхшаш нарсалар ётарди. Примус, манқалдону қамчиғача бор. Барзанги қўлидаги қоғозни тахта устига қўяркан, атай Сидқий хонадаги унинг «иш қуроллари»га кўз ташлаб, яхшилаб кўришини истаб, серрайиб турди. «Ана шунақа...» дегандек афсус билан барзанги бош қимирлатди. Сидқий миқ этмай хона ичи-

даги қийноқ асбобларини кўздан кечиргач, енг шимариб тайёр турган икки жаллодга ҳам кўз ташлади. Улар ҳозироқ Сидқийни елкасидан ушлаб, қулатиб бўғизлашга тайёр эдилар. Бу хона дўзахнинг ўзгинаси эканини, бу ерда дод солиб, бақирганнинг товуши ҳатто нариги хонага ҳам эшитилмаслигини пайқади. Халқпарвар, жумҳурият тузган, гўё «подшоҳлик истибдодини ағдарган» Муҳаммад Довуднинг ким эканлигини яққол кўрди. Деворларга сачраган қон излари қотиб қолган. Обдон, яхшилаб кўриб олишни кутиб турган барзанги илжайиб, Сидқийга қаради.

— Муҳтарам жаноб, бизлар ҳукуматнинг айтган ишнни қиламиз. Худо ўзи кечирсин! Бошқа иложимиз йўқ,— деди мулойимлик билан,— нима, мана бу қоғозга имзо чекамизми ёки ишни бошлайликми? Бизга бари бир, аммо сиз яхшигина одам кўринасиз, ўзингизни қийнаб ўтирмай, имзо чекинг! Қутуласиз! Бўлмаса онадан туғилганингизга минг пушаймон бўлиб, ўлиб кетасиз. Тирноғингиз орасига номакопдаги ғаровдан тикамиз! Бунинг азоби жуда ёмон. Иложимиз йўқ, касбимиз шу!

— Қилинмаган гуноҳ, туҳматни ҳам бўйнимга олиб, имзо чекайми?! Худодан қўрқмайсизларми?!

— Туҳматми, туҳмат эмасми, бу бизнинг вазифамизга кирмайди. Уни саргорд жаноблари аниқлайдилар. Бизнинг вазифа ё имзо чекасиз, ё ғаров...

— Ундан кўра отиб ўлдиришлар!

— Отиш, мана шу зиндондан тушишингизда, ўнг томондаги катта хонада бўлади. У жуда катта хона, баъзан битталаб, баъзан уч-тўртталаб, баъзан ўнталаб ҳам отамиз. Бўлиб туради. Энг қийини—цемент ариқчалардаги қон-қусни ювиш. Мана бу иш анча қийин. Бу ишни мен қилмайман, мана бу валломатлар қилишади. У хона—якун, бу хона—бошланиш, ҳурматли жаноб! Мен ўз иш жойимни сизга сабр-тоқат билан таништирдим. Мана, биз, сир тутмаймиз, очиқ кўнгилли одамлармиз. Сиз кўрган Қобулу Ғазнаю Ҳироту Шибилгонларда юрган одамларнинг кўпчилиги бунга келади. Қўлимга тушади! Баъзи муллалар чучварани хом санаб юрибди. «Халқ» дейди, «Парчам» дейди... кейин балага қолади. Шу одамлар тинчгина, худо деб, нон-чойни ичиб ўтирса нима қилади! Менинг ҳам асабимни бузадилар. Кейинги пайтларда тез-тез нос чекаман. Бу менинг саломатлигимга таъсир қилмоқда. Одам қирговул эмаски, отсанг

«тап» этиб олдингга тушса. Оҳ-воҳ, ноласи бўлади, ранги оқаради, баъзиси ялинади, баъзиси хириллайди, ишқилиб бизнинг асабимизга тегади. Асабни сақлаш керак...

— Тушундим,— деди Сидқий.

— Тушунган бўлсангиз имзо чекинг. Иш бошламай қўя қоламиз. Саргорд ёнларига олиб чиқаман! Ҳайё-ҳув деб уйингизга кетасиз.

— Қуруқ бўҳтонга имзо чекадиган нодон йўқ!

— Бўлмаса ўзингиздан кўринг! Қани, бошла!

Муҳаммад Азиз Сидқий ёнида турган икки йигит дарҳол унинг гирибонидан ушлаб, курсига ўтқазишди, арқон билан курси оёғига маҳкам боғлашди. Ўнг қўлини ҳам белига тушириб, тасма билан ўрашди. Чап қўлини тахтага қўйиб, тоғорада турган узун ғаровлардан бирини олиб, ўрта бармоғи тирноғи орасига тика бошлади. Сидқий типирчилаб, ўтирган жойида оҳ уриб додлай бошлади. Кўзлари ола-кула бўлиб кетди. Бир лаҳзада пешоналари терга богди. У тинмай оҳ ура бошлади. Рўпарасида турган барзанги икки кўзини ундан узмас эди.

— Қалай?— у кулимсиради. Кейин шерикларига имо қилди,— тикавер! Бошмалдоғига ҳам тик! Икки шеригинг қоғозга имзо чекишган! Мана, кўрсанг бўлади. Улар бир кун ғаров тикишда имзо чекишди.

Сидқий мислсиз оғриққа чидолмай оҳ урарди. У бу азобдан кўра тарсса отиб ташлашса жони ором оладигандек, ўлимига жуда ҳам рози бўларди.

— Икки бармоғига ғаров тикдиларингми?

— Ҳа.

— Яна личкарироқ тикинглар.

Сидқий оҳ уриб оғриққа чидолмай ҳушсиз йиқилди.

— Энди ғаровларни тортиб олинглар. Бошига сув қўйиб, замбилда хонасига олиб чиқиб ташланглар. Эртага яна бошқатдан ишни бошлаймиз.

Икки жаллод беҳуш ётган Сидқий бошига сув уриб, кейин замбилда олиб чиқиб кетишди.

— Ярамас!— деди даргазаб барзанги,— ақли кириб, қоғозга имзо чекар деб ўйлаган эдим. Ҳа, сени, шошмай тур!

Бугунги бўлган воқеа терговчи қулоғига ҳам етди. У барзангига эртага олиб тушиб ўнг қўлига ҳам ғаров тикинглар, деб кўрсатма берди. У Мирҳожни Ёқуб ўғли

ва Абдумўминни танимаслигини айтгани, ўлдиришингиз мумкин, лекин ҳақиқатдан қайтмайман, ҳақиқатни гапираман, деб тургани терговчини ўйлатиб қўйди. У, иккинчи, учинчи учрашувлардан кейингина бу ҳақда генерал Тоҳерга хабар қилишини дилидан ўтказди.

Эртасига эрта билан Сидқийни яна ертўладаги қийноқ хонага олиб тушишди.

— Имзо чекасанми, йўқми?

— Йўқ!

Икки жаллод Сидқийнинг қўлини суғуриб олгандай тахта устига тортиб, оёқларини боғлаб ўтирмай чап қўли тирноқлари орасига ғаров тика бошлашди.

— Вой, вой! Жаллодлар! Иблислар! Вой, вой... Худонни танимайдиганлар! Имонсизлар! Ота-оналарингга лаънат! Сенлар афғон эмас, сенлар жаллодлар, илондан ҳам ёмон, майда қуртлар, вой-вой...

Оғриқ азобига чидолмай, ҳушдан кетиб йиқилган Сидқийни яна замбилда ёлғиз хонага олиб чиқиб ташлашди. У шу ётганча ўрнидан туролмади. Икки қўли шишиб, иситмалаб, ўзини билмай ётарди. Эртасига уни замбилда қамоқхона ичидаги касалхонага олиб кириб ётқизишди.

Бирон ҳафталардан кейин Муҳаммад Азиз Сидқий кўзини очди. Оқ халат кийиб, тепасига келган бошқа бир терговчи унга ортиқ азоб беришаётганига таассуф билдириб, ёнида тик турган врачга Сидқий жанобларига яхши қарашни, қўлларини компресс қилиш, ишқилиб, қон бузилмаган бўлсин, иссиқни тушириш лозимлигини таъкидлади. Бу гапларни врачнинг ўзи ҳам билади, терговчи тулкилик қилаётганини иситмада қоврилиб ётган Сидқий сезарди.

— Жаноб Сидқий, ўзингизни бунчалик қийнамай, ўша қоғозга имзо чекиб юборсангиз қутулардингиз,— деди каравот ёнидаги курсидада ўтирган янги терговчи,— шерикларингиз шўъравийлар жосуси экан, улар бўйинларига олдилар. Сиз ҳам Шўъравий учун иш қилар экансиз... Саполотхона билан алоқангиз бор экан. Биз, «болани ўлдириш...» ишини ҳозирча қолдирамиз. Менинг папкамда Халқ партиясининг аъзоси сифатида сиз, жаноб, шўъравий фойдаси учун хизмат қилганингизни фош этадиган далиллар бор. Агар шу айбонгизни эътироф этиб, имзо чексангиз, қамоқдан чиқариб юборамиз,

Сидқий иситма ичида алаҳсирагандай кулди.

— Фашистлар Гестапосида одамларни шундай қийноққа солганини эшитган эдим. Сизлар афғонлардан чиққан гестапочилар— разилларнинг разили бўлиб чиқдингиз! Минг қийноққа солиб, жодида қирққанингизда ҳам, мен бу қуруқ тухматларни бўйнимга олмайман! Овора бўласиз! Хоҳлаган вақтингизда ўлдиришингиз мумкин! Виждонимни сотмайман!

IX боб

МУШТГА МУШТ БИЛАН ЖАВОБ

Дарҳақиқат, Муҳаммад Азиз Сидқийнинг тўсатдан қамалиши Халқ партиясига тушган кучли зарба бўлди. Уни тезда қутқариб олиш учун чора излаша бошладилар. Устоз бу кўнгилсиз воқеанинг эртасигаёқ дўсти сартиб¹ Аслом Ватанжорга телефон қоқиб, уни «кўргиси келаётгани, соғингани»ни айтди. Дўкондор ошналарини «Бразилия қаҳваси»дан ташлаб кетишгани, Нурбиби хоним қаҳва дамлашга «моҳир»лигини айтди. Умуман, Сидқийнинг кутилмаганда қамалганини эшитган сартиб таажжубланган эди. Ниҳоят, эҳтиёткор ва пухта Сидқийнинг қамалишини унинг ҳам юрагига ларза солган. Лекин ўзининг давлату халқ олдидаги эътибори билан сартиб «бундай қамалишлар» унинг эътиборини лат едирмаслигини ҳам биларди. «Қаҳва...» сўзи ишнинг ниҳоятда муҳимлигидан дарак.

Сартиб эрта билан оддийгина кийиниб, машинага ҳам тушмай Устоз ҳовлисига кириб ўтди. Нурбиби хоним қаҳва олиб кирди. Устоз уни бетоқатлик билан кутарди. Уйчан, чақнаб турадиган кўзлари ҳам ғамгин, ҳам дарғазаб эди. Сартибнинг сарой олдида мавқеи катталигини, Тоҳер билан шахсий алоқаси борлигини, ошна ва ҳатто чатишиб кетган қариндошлигини сабабли у билан гаплашиш, қандай бўлмасин, Сидқийни тезроқ қутқариб олишни илтимос қилди. Тоҳер билан гаплашиш сиз учун унча мушкул эмас, деди Устоз. Сартиб тезда Устоз билан хайр-хўшлашиб, ҳовлидан чиқиб кетди. Шу куни тушлик пайтида сартиб йўл-йўлакай уйга келиб, ҳарбий

¹ С а р т и б — генерал.

либосини кийди. Тоҳерга телефон қоқиб, тезликда унинг хўмрайган ва сўмрайган маҳкамасига етиб борди.

— Келинг, сартиб, марҳамат! Қайси шамол учирди?

— Сизни соғиниб, кўргим келди, десам ёлгон гапирган бўламан,— деди кулимсираб сартиб,— зарур иш билан келдим. Сиз раҳнамолик қилаётган маҳкамада сохта гапларга ўрин йўқ.

— Марҳамат, эшитаман?

— Муҳаммад Азиз Сидқийни қамоққа олибсизлар, ахир у менга тобе киши. Уни жуда инсофли одам деб биламан. Гарчи менинг мавқеимга путур етса ҳам сизга ҳаддим сиғиб айтаётирман, унинг гуноҳи нима?

— Қотиллик.

— Йўғ-э! Ҳеч ишонмайман!

— Ишонмаслик сизнинг ишингиз, ҳурматли генерал, лекин афсуски шундай. Садр аъзамнинг неварасини ўлдирган.

— Бўлиши мумкин эмас!

— Одамларнинг юзига қараб билиб бўлмайди. Хужжатлар, далиллар жуда ўжар, ҳужжатлар тасдиқлаяпти. Мен ҳам бу одамни эшитган эдим, газеталарга мақолалар ёзади, шеър ёзади, яхши нутқ сўзлайди. Ашула ҳам айтади. Ўзи офицери кўчек... Мен ҳам ҳеч ишонгим келмади, лекин минг афсус, у қотиллик қилган...

— Нима мақсадда болани ўлдиради? Нима зарурияти бор экан? Билиш мумкинми?

— Сўроқда мана шу сабабини айтмаётир.

— Уни менга кафилга берсангиз, мен суриштирай... Мен жавобгарман, ҳеч қаёққа қочиб кетмайди.

Тоҳер бош чайқади.

— Хат ёзиб бераман, азизим, уни кафилга беринг.

— Улар уч киши. Бу, тўда деган гап... Мен қотиллик қилган бу тўдани сизга кафилга беролмайман. Бу мумкин эмас.

— Бари бир мен уларнинг қотиллик қилганига ҳеч ишонмайман. Сидқийдан бундай жирканч иш чиқмайди. Нега керак экан Садр аъзамнинг неварасини ўлдириш!

— Негача керак экан?..— деди ошнаси сартибга шубҳа билан тикилиб Тоҳер,— мана шунга тушунмаётирмиз.

Сартиб ошнаси ёнидан хомуш чиқди. У ҳеч қандай иш чиқара олмаган бўлса ҳам Сидқийга тўнкалаётган айбдан воқиф бўлди. У хизмат жойига етиб келгач, Устоз уйига телефон қоқиб, чет киши тушунмайдиган

бир тилда, кўпроқ «қаҳва навлари. бод касали», унга «бўрсик ёғини суркаш даво» эканини айтиб Сидқийга тўнкалаётган айбни тушунтирди. У ердан кафилга олиш асло мумкин эмаслигини ҳам маълум қилди. Сўроқ қилаётган кимсанинг номини аниқлашиб, бу одамнинг Кобул четидаги фоҳишахонага қатнашини ҳам суриштириб топишди. Сидқийга қотиллик тўнкалиб, қамоққа олингани, асли у бунақа иш қиладиган одам эмаслигини кенг тарқатиш кераклиги, иложи бўлса газетада ҳам ёзиш лозимлигини, хорижий мамлакатлар саполотхоналари қулоғига етказиш ва шов-шув кўтаришни яхши кўрадиган инглиз газетаси «Дейли уоррер» мухбирига етказишни мўлжаллашди. Тоҳер орқали бир иш чиқмагач, шов-шув кўтариш, Сидқий билан қамоқхонада мухбирларни учраштириш чорасини ахтаришди. Сидқийга тўнкалган бўхтон орқали, яширин полиция Халқ партиясига қақшатқич зарба бермоқчи бўлаётганини Марказий Комитет дарҳол пайқади. Маккор Тоҳер ҳам бу ишда «Наполеонча»дан фойдаланаётгани аниқ бўлиб қолди. Сидқий дўстларидан икки кишини бегидир қилиб, казино қиморхонасига қатнаб туриш, бу ердаги қиморбозлардан ташқари хўжайиннинг хизматкорлари билан гаплашишни, айниқса «Наполеонча» келадиган кунлари шу ерда ҳозир бўлишни тайинлашди. Кимнингдир оғзидан «болани гаровга ўғирлаб муттаҳам отаси ютқазган пулни тўламагани учун ўлдириб кетишди...» деган гапни эшитган эди. Муаллим бу ҳақиқатни тезда халққа етказиш лозимлигини таъкидлади. «Қанча кенг тарқалса шунча яхши, халқ Довуд башарасини, улар қиладиган зolimликларни яхшироқ кўради», деди. Бу хабар кенг тарқалиб, айниқса бозордаги дўкондорлар қулоғига етди. Машинохона, совун заводи, таксичилар ичида дув-дув гап бўлди. «Дейли уоррер» эмас, биринчи бўлиб Япон телеграф агентлиги хабар қилиб, газеталарда ҳам босилди. Орадан уч кун ўтгач, Довуд ҳукумати бу шов-шувдан воқиф бўлиб, Тоҳерни саройга чақиришди. Яна ўша жойда сарой залларидан биридаги одам бўйи баробар келадиган чинни кўза ёнидаги доира стол ва духоба креслода Муҳаммад Довуд Тоҳер билан учрашди.

— Хўш, генерал жаноблари, бу шов-шувларга нима дейсиз?

— Бу иш ҳам Халқ партиясининг иши.

— Шундай деб ҳисоблайлик. Сиз мамлакатдаги ақволни яхши биласиз, жаноб. Лекин бу «ўйин» сизники ку?! «Ўйин»нинг натижаси ёмон бўлмоқда-ку? Бунга нима дейсиз? Халқ партияси бир меъёردа тарғибот олиб бораётган эди. Сиз халқни исёнга тайёрлаб қўйдингиз!

Тоҳер ўйланиб қолди. У бармоқларини бурай бошлади. Асаби бузилганда қовоқлари пир-пир учарди — у ерга қараб, бармоқлари билан қовоғини силади.

— Чет эл радиоси Сидқий ва шерикларини тўхмат билан қамоққа олинган демоқда. «Би-би-си» ҳам бизнинг фойдамызга гапираётгани йўқ...

— Чора кўрамиз.

— Нима чора кўрардингиз?!— Довуд бақриб юборди. Унинг ранги ўчиб лаблари титрай бошлади,— ўйлаб иш қилиш керак эди! Ўғлимни ишонтиришингиз мумкин. нега мени алдайсиз? У тентак-ку! Мени ҳам тентак қил-япсизми?! Казинода қимор ўйнаб, ютқазган. Қарзни бермагандан сўнг болани опқочиб кетиб, ўлдиришган Сиз, генерал, бу фожнадан иш чиқармоқчи бўлдингиз! Оқибат, халқ тузумга қарши гапирмоқда. Қалқиб турибди. Исён кўтарилиб кетиши ҳам ҳеч гап эмас. Сиз ва сизнинг маҳкамангиз устидан қўйилган меннинг одамларим бу ишни аниқлашди!

— Муҳтарам Садр аъзам, биз ишни тўғрилаймиз. Ҳамма иш тўғри бўлади. Заррача хиёнатим бўлса бошим шамширингиз остида...

Саройда бундай асабий бақриқлар, режалар, югур-югурлар бўлишини Устоз ва унинг шоғирдлари яхши биларди. Ёшт қолипдан кўчди, энди орқага чекиниб йўқ, деди Устоз, бор кучимиз билан, иложи бўлса Сидқийни бегуноҳ қамаш воқеасини айюҳаннос солиб айтишимиз керак! Бу ноҳақлик фақат Қобулда қолмасин. Афғонистоннинг ҳамма шаҳар, ҳамма қишлоқ аҳолилари қулоғига етиб борсин. Довуд тузуми— зиндон, ҳар қандай эркинликни йўқотмқда, тентак ўғлининг ифлос ишлари жатига софдил Сидқийга ўхшаган кишилар қолмоқда, деб айтиш керак. Агар имконияти бўлса чет эл мухбирларига кўпроқ манба бериш керак. Қани энди «Машинхона» ишчилари, дорилфунун талабалари қўзғолон кўтарса...

Ҳамма ерда казино, Сулаймон — «Наполеонча» бегуноҳ боланинг ўлими, бегуноҳ Сидқийнинг қамалиш, ҳақида дув-дув гап тарқалди.

Жума бозор куні бу гап Жоме масжидида ҳам оғиздан-оғизга ўтди. Халқ Довуд ҳукуматидан нафратлана бошлади.

Х боб

«ЗОЛИМЛАР БИЛАН ҚУРАШИШ ЎРНИГА ЭЗИЛГАН ХАЛҚ ИЧИДА КЕКҚАЙИБ ЮРГАН БАЪЗИ ЗИЁЛИЛАРГА ЛАЪНАТ!»

Чарчаб қабристондан уйига қайтиб келган Мадина белини танғиб олган узун матони ечмасданоқ қўшнисиникидан чақалоқни бағрига босиб олиб чиқди.

— Йўлдан зўриқиб келиб эмизма, болам,— деди она.

— Вой, менинг полвоним! Арслоним! Сеннинг бу кулишларингни отанг кўрганида қандай қувонарди!— у кўзига ёш олди,— полислар ўлсин! Золимларнинг уйига ўт тушсин!

— Хафа бўлма, қизим, ойнинг ўн беш куні қоронғи бўлса, ўн беш куні ёруғ. Бизларга ёмонлик истаганларга худо кўрсатсин! Худога солавер, болам, худо ўзи кўрсатади!

Мадина ўз изларидан юриб, қабристонда рўпара келган одам ҳақида ўйлади. У одамнинг важоҳати, ёнидаги хотини ҳақида ҳам онаси билан гаплашишди. Эрининг ошналари фақат Хўжа Равошдаги ҳарбийлар ичида эмас, буёқларда ҳам бор эканлигини пайқаб, эртасига эрта билан чақалоғини кўтариб, Чордеҳи маҳалласига жўнади. Бу ерда Устознинг ҳовлиси борлиги, у кишидан маслаҳат сўрашни эри йўл-йўлакай айтиб кетгани ёди-га тушди. Қидириб-қидириб Маккани топибдилар, дегандек Мадина юра-юра Чордеҳи маҳалласини ҳам, бунда истиқомат қилувчи Устоз ҳовлисини ҳам топди. Эшик олдида уни ўн уч-ўн тўрт яшар, чиройли бир бола кутиб олди.

— Марҳамат, келинг. Сизга ким, керак?

— Менга Устознинг рафиқалари керак,— деди рўпарасида каттани кесиб кичик қилиб қўйгандек суриштириб, тикилиб турган болага,— сен ўзинг уларнинг фарзандлари эмасмисан?

— Шундай.

— Фарзандлари бўлсанг, онангларни чақир.

— Сиз ким бўласиз?

— Мен— Мадина холангман...

— Мен сизни танимайман, лекин кира беринг, онам-лар уйдалар.

Мадина ҳовлига кириб, эшикда ўғли билан гуфтигў қилаётганини сезиб, дарҳол ташқарига чиққан онага рўпара бўлди. Чодрасини кўтариб, юз очди-да, ҳовли бекаси билан омонлашди. Ўзининг Муҳаммад Азиз Сидқийнинг рафиқаси эканлигини айтди. Бу гапни эшитган хотин дарҳол уни ичкари хонага олиб кирди. Кета туриб, болага имо қилди. Бола бориб, кўча эшикнинг иллагини солди-да, ўзи томга— каптархонага чиқиб кетди.

— Хуш келибсиз,— деди уй бекаси Мадинани салқин, деворлари ганчин, жавонларда китоблар қатор терилган хонага олиб кириб.

Мадина бошидан чодрани олиб, курсига ўтирди. Уй бекаси дастурхон ёзиб чой, ширинликлар, нон келтирди. Бир ҳўқачада сут ҳам олиб кирди. Мадина Устоз хонадонининг анча ўзига тўқ, жавондаги китобу шифтдаги қандиллардан зиёли хонадон эканини фаҳмлади.

— Болангиз ухлаб қолибди, беринг, мана бу каравотга ётқизиб қўяман,— Мадина боласини қўлига олиб оппоқ каравотга ётқизди. Гўдак бир уйғонгандек бўлди-ю, юмшоқ каравотга ётгач, жони ором олиб, яна ухлаб қолди. Уй бекаси Мадина рўпарасига ўтириб, уни дилдорлик билан чойга таклиф қилди. Беканинг меҳрибонлиги узоқ кўришмаган эгачиларга ўхшарди,— олинг, дастурхонга қаранг!

— Ташаккур!— Мадина уялинқираб чой ҳўплади.

— Шакардан солинг, сутдан...

— Хўп.

— Сиз Сидқий жанобларининг рафиқаси бўласиз, исмингиз Мадина?

— Шундай.

— Бошингизга оғир мусибат тушди. Эрингиз қамалиб қолди... Хабаримиз бор. Сабр қилиш керак. Худо хоҳласа, қутулиб чиқадилар. У кишини жуда яхши одам деб биламиз. Бизнинг ҳовлида Сидқий жаноблари кўп бўлганлар... Лекин ҳозирги вазият сизнинг ҳам, илгари келган Сидқий жанобларини ҳам биз билан алоқани сир тутмоқни тақозо қилади. Гапимга тушунаётирсизми?

— Ҳа.

— Олинг, уялманг, бола эмизасиз, сутдан чойга ара-
таштириб ичинг.

— Раҳмат.

— Менинг исмим — Нурбиби.

— Раҳмат,— деди Мадина,— сиз билан танишга-
нимдан, менга лутфан муомалангиздан миннатдорман.

Уй бекаси Мадинанинг жуда ҳам содда аёл эмасли-
гини, гаплари мағизли, одобли эканини фаҳмлади.

— Отамиз сиз билан бир оғиз сўз айтиб гаплашмоқ-
чилар. У киши сизни анча кундан буён кутадилар. Ча-
қирсам мумкинми?

— Бемалол,— Мадина дарҳол ўрнидан туриб, чод-
расини бошига солди. Шу турганича ота киришини
кутди.

Нурбиби ташқарига чиқиб, эрини бошлаб кирди.

— Салом алайкум!— хонага кекса, муаллимларга
ўхшаб янгича кийинган киши кириб келди,— ўтира бе-
ринг, бемалол. Мен мана бу курсига ўтираман.— Нурби-
би билан Мадина кўрпача устига чўкишгач, учовлари
юзларига фотиҳа тортишди,— чақалоқ катта бўляптими?

— Шукур.

— Муҳтарама синглим, баъзи гапларни менинг
рафиқам сизга айтгандир. Бошингизга тушган мусибат-
дан хабардормиз. Худо хоҳласа, ҳамма иш яхши бўлади.
Биз ҳақимизда, бизнинг ҳовлига келганингиз ҳақида
зинҳор ҳеч кимга айтманг. Сизнинг кийим тикишни би-
лишингиз, отангиз матбуот— босмахона ишчиси эканини
ҳам биламиз. Уйингизга бизнинг одамлар менинг тикув
машинамни олиб боришади. Бу сизда йўқ. Бу машинани
сўраган кўшни ва бошқаларга бозордан сотиб олдим,
деб айтинг. Уйда ўтириб, тикувчилик қилсангиз, бу сер-
даромад иш. Қийналмайсизлар. Муҳаммад Азиз қамоқ-
дан чиққач, сизларнинг қийналиб қолмаганингизни кў-
риб, хурсанд бўлади. Бизнинг дастлабки ёрдамимиз шу.
Рафиқам Нурбиби кийим тиктириш баҳонаси билан
ҳовлинингизга боради. Баъзида сизнинг ўзингиз ҳам ки-
йим баҳонаси билан бизникига келасиз. Ҳозирча бор
гап шу!

— Хўп.

— Муҳаммад Азизнинг ишини тўғрилайман, деб
ҳеч қаяққа борманг. Бирон кимса келиб, сизга ёрдам
бермоқчи бўлса рози бўлманг, худонинг ўзи шафқат қил-
син, биз ёлғиз худога ёлборамиз, денг. Тушундингизми?

— Тушундим.

— Бу иш билан биз ўзимиз шуғулланамиз.

— Худо сизга ёр бўлсин.

— Хайр, менинг бошқа юмушларим бор, мактабга тайёргарлик кўрмоғим керак.

— Ташаккур!— Мадина дарҳол ўрнидан турди.

Устоз хонадан чиқиб кетгач, Мадина яна жойига ўтириб, бошидан чодрани олди. Қариндошдек яқин муомала қилаётган Нурбибидан хурсанд бўлди. Одамлар Қобулда бир-бирига ёв бўлиб кетган дейишади, унчалик эмаслигини, яхши одамлар ҳам кўплигини дилидан ўтказди. Омонуллохонни ағдарган Ҳабибуллохон тахтга чиққач, мамлакатда қама-қамалар, отишлар, осишлар кўпайиб кетган, илгари хоннинг яқинлари ўлдирилган. Ҳабибуллодан кейин Нодиршоҳ тахтга ўтириб, аввалгисининг яқинларини ўлдирди, Нодиршоҳдан кейин ўғли Зоҳиршоҳ тахтга чиқиб, отаси вақтидаги ёмон кўрганларини ўлдирди, Зоҳиршоҳ саёҳатга чиққанида, мана, амакиси Муҳаммад Довуд тахтни тортиб олиб, Зоҳирга яқинларнинг барчасини ўлдирди, қамади... Бу Қобул шунақа жой. Хўш, унинг эри на шоҳга ва на Довудга яқин одам эди-ку, нечун Сидқийни қамадилар? Мадина ўйларди, унинг эри мамлакатдаги бўлаётган ишлар ҳақида гапирарди, тажанг бўларди, у ҳамма подшоҳларни ёмон кўрарди, у доимо халқ ҳукумати, халқнинг манфаатини кўзлайдиган ҳукуматни гапирарди. Биз, халқ жумҳурияти тузамиз, дерди. Сидқийнинг бундай фикри билан на Зоҳиршоҳ ва на Довуд соғ қўяди!

Устоз уйда подшоҳларга қарши бир кайфият сезди. Устознинг сўзига ишонди. «Бизларнинг раҳнамомиз—партия. Партиямиз топшириғи билан бизлар сизни у ёқ-бу ёққа югуриб, сарсон-саргардон бўлиб юрганингизни билиб, тезда чора изладик. Муҳаммад Азиз Сидқий қамоқдан чиқиб келади. Албатта, чиқиб келади! Сиз тирикчилик қилиб турунг, менинг оилам ҳовлингизга бориш учун бир сабаб ҳам бўлсин дедик...»

Эртасига от қўшилган аравада «Зингер» машинасини олиб келишди. Кечаги бола аравакаш билан бирга машинани уйга олиб кириб берди. Мадина боланинг елкасига қоқиб, «ўтиринг, чой ичинг, ҳозир овқат қилиб юбораман», деганига ҳам қарамай улар яна орқаларига—бозор томонга жўнашди. Бола кўчага чиққач, шу ат-

рофдаги одамларга кўрсатиб, ёнидан пул олиб санадида, ундан эллик афғонийни аравакашга берди. Ўз машинасини сотиб чиққан кимсадек пулни яна чўнтагига солиб, жўнаб кетди. Бу сирли ўйинни аравакаш мутлақо пайқамади.

Мадина чақалоқни онасига бериб, машинани кўздан кечирди, курси қўйиб, оёқлари билан тебратиб, айлантирди. Ишлатилиб турган машина бўлганлиги сабабли жуда ҳам силлиқ айланиб, игналари ўткир, тепасида оқ-қора ипларигача тайёр эди. Яна бир халтачада қоғозга ўроғлиқ машина мойи, бир кийимлик мато, ип, игналар ҳам бор эди. Нурбиби машинани мукамал қилиб юборганини сизди. Шу кунёқ атрофидаги қўшнилари чиқиб, машинани кўришди:

— Худоё худовандо Муҳаммад Азиз жанобларининг мушқули осон бўлсин. У йўқлигида қийналиб қолмасликни, бундоқ иш қилиб туришни ўйлаб жуда яхши қилибсан. Яхши ўйлабсиз. Ҳозирги ёшлар жуда ақлли,— деди кампир,— бундан беш йилча бурун нариги кўчадаги Абдулқосим халфа қамалди. Анча вақт жим бўлиб кетди. Болалари уйидаги ҳамма нарсани олиб чиқиб сотиб тирикчилик қилишди. Тўзиб кетишди...

— Ўзингиз илгари бичиб-тикиб юрган бўлсангиз керак-а?— деди яна бир хотин.

— Ҳа,— деди Мадина,— аёллар қўйлагини тикаман. Ҳамма либосни тикаман. Болаларга ҳам тикаман...

— Сўраганларга айтсак майлими?

— Майли.

— Илоҳим умрингиздан барака топинг. Жуда яхши ўйлабсиз. Маҳалламызда тикувчи йўқ эди. Кўп вақт Дориломон кўчасига қатнардик.

— Машинани қанчага олдингиз?

— Икки ярим минг афғоний...

— Буюрсин, буюрсин.

Эртасига ён қўшнисини, етмишлардан ошган хотин сандиғидан кўк сатин мато олиб чиқиб, Мадинадан сипороқ, кенгроқ тикиб беришини илтимос қилди. Мадина халтачасини ичини кавлаган эди, кўк ип ҳам чиқди. Бунинг устига клеёнкадан ишланган метр газ ҳам бор экан. Кампирнинг бўй-бошини ўлчаб олиб, матонини бичди. Иш бошланиши, деб кечгача унналиб, эрталабгача битказиб берди. Кампир кийиб кўриб, қувониб кетди. Бир ойлаб, икки ойлаб бичиқчиникида ётадиган ишни

бир кунда битказиб, келиштириб олиб чиққан кампирни жуда ҳам қувонтирди. У хурсанд бўлиб эллик афгоний берди. Ўзининг чақалоғига ҳам жажжи кўйлак-иштон тикди. Эри Муҳаммад Азизга ҳам кўйлак-иштон тикиб, тоқчага тахлаб қўйди, кўрган тушларига қараганда, бугун-эрта эри галдир-шалдир кириб келадигандай лоп-лоп ёдига тушаётган эди. Кейинги куни бир-биридан эшитган бошқа хотинлар ҳам кўйлак тиктиргани келишди. Уларнинг қўлларида ипак матолар, яна бир хотин япон парчасини ҳам кўтариб келди. Қимматбаҳо матоларни олаётиб у бир оз ҳайиқса ҳам зерикмай, обдан ўлчади.

— Кўнглингиздагидек қилолмасам...

— Ишингизни кўрдик, яхши. Умид қиламиз, Мадина хоним,— деди бой хотин чиройли кулиб.

Бу иш синовдек кўринди. Тунни бўйи обдон ўйлаб зерикмай, чокини чокига тўғрилаб, кўйлак тикди. Бичишда ҳам зерикмай диққат билан ўлчаб олган эди. Бу кўйлакни ҳам эрталабга битказиб, бир қўлида чақалоқ, бир қўлида рўмолга ўроғлиқ кўйлак, бошига чодра ёпиниб, бой хотин ҳовлисига борди. Ҳеч бир тикувчи қилмайдиган ишни қилди. Одамларга навбат тегмай ҳафталаб, ойлаб кутишса, Мадина кечаси билан ухламай кўйлак тикиб, яна ўзи буюртмачининг уйига олиб борди. Эшикда Мадинани кўрган хотин югуриб келиб, уйга олиб кирди.

— Ўзингиз олиб келдингизми? Бола билан қийналибсиз. Қандай яхши хотин экансиз.

— Бир кўринг.

— Ичкарига кириб, курсига ўтиринг,— деди бой хотин. У дарҳол хизматкорига чой, ширинликлар олиб келишни буюрди. Ўзи ичкари хонага кириб, янги тикилган ипак кўйлакни кийиб чиқди.

У катта хонасидаги ойнага ўзини солиб, жуда хурсанд бўлди.

— Жуда яхши тикибсиз. Ташаккур! Кўнглимдагидек бўлибди. Мен жуда хурсандман.

— Сизга ёққан бўлса, мен ҳам хурсандман.

— Шунча вақтгача қаёқда эдингиз? Биз сизни нега билмас эканмиз?

— Ёшлигимда тикардим. Кейин қолиб кетди. Бошимга иш тушди, қийналиб қоладиган бўлгандан кейин

бозордан машина сотиб олиб, тикувчилик қилаётирман.

— Бошингизга нима иш тушди?

— Эрим қамалиб қолди.

— Э-э, эсиз... Ишқилиб худо ўзи йўл берсин, худои таоло мушкулнинг осон қилсин. Ёмон бўлибди.

— Ҳа,— деди Мадина. Кейин у ўрнидан туриб, боласини қучоқлаб, бошига чодра тортди. Бой хотин берган пулни санаб ҳам кўрмай, чўнтагига солди. Эшикдан чиқиб кетаётганида бой хотин унга яна гап қотди:

— Яна бораман, майлими?

— Марҳамат.

— Кўпроқ менинг кийимимни тикинг, ҳақини яхши тўлайман. Ҳамма қинғир-қийшиқларникини ола берманг.

Мадина унга қараб қўйди, нима дейишини билмай илжайди.

— Хайр, қўлингиз дард кўрмасин!

Мадина бош ирғади. Лекин «фақат менинг кийимимни тикинг, қинғир-қийшиқларникини тикманг», дегани дилини огритди. «Қинғир-қийшиқ» — унинг назарида бой бўлмаган бошқа хотинлар-да! Демак, унинг ён қўшниси, фариштадек кампир ҳам «қинғир-қийшиқлар»-га кирадими? Бу хотин жуда қизиқ экан-ку, деди ўзига ўзи Мадина. Уйга келиб, чўнтагидан пулни олиб санаган эди, беш юз афғоний қўйибди. Икки яхши кўйлакнинг пулини берибди. Бу пул Мадина хурсанд бўлган бўлса ҳам бой хотиннинг гаплари ёқмади.

Шу ой пичида Мадинанинг машинаси тинмай ишлаб, токчаларда матолар қалашиб кетди. Баъзилар матоларини ишни чўзган бошқа тикувчидан қайтариб олиб Мадинага беришарди. Дориломон кўчасидаги машиначи хотинга келадиганлар анча товсилиб қолиб, синаманми, деб қўрқди. У Мадина донгини эшитиб, уйига келиб кўриб кетди.

Ойнинг охирларида Нурбиби хоним ҳам чодрага ўралиб, кийимлик кўтариб келди. Мадина ёнидаги бегона хотин чиқиб кетишини пойлаб ўтириб, ёлғиз қолишгач, матони ёзиб, гаплашишди.

— Иш яхши кетяптими?

— Худога шукр.

— Қийналаётганингиз йўқми?

— Йўқ.

— Бизнинг одамлар Муҳаммад Азиз Сидқийнинг ҳолларидан хабар олишди. Соғ-саломат эканлар. Сўроқ кетяпти, шу сабабли кафилга олиб чиқиш мумкин эмас экан. Сизга салом айтибдилар. «Чақалогимни соғиндим, онаси яхши қарасин, дебдилар. Сўраганларнинг ҳам-масига салом айтинг, Устозга салом айтинг, дебди-лар...»

Мадина ўзига ёш қуйилиб келди. У ўзини тутолмай ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Мен кетдим, Мадина бегим,— деди Нурбиби,— кўп хафа бўлманг, яхши кунлар ҳам келиб қолади. Афғонис-тонда аёлларнинг кўрган куни қурсин! Саводсиз, қо-ронғи чодра ичида қолаётгани, турмушнинг оғир бўлиб кетаётганини хотинларга айтинг! Бу керак гап! Таниш орттиринг, кўпроқ дўст орттиринг, Устоз айтдилар.

— Хўп,— деди Мадина.

Нурбиби хонимни эшиккача кузатиб қўйди.

Орадан беш минут ўтар-ўтмас эшикда машина тўх-таб, ҳовлига бой хотин кириб келди. Унинг қўлида қо-ғозга ўроқлик бир даста мато.

— Мадина бегим, сизга бир ойга етарлик иш олиб келдим.

— Марҳамат!— Мадина бой хотинни ичкарига олиб кириб, курсига ўтқазди,— ҳозир, чой олиб келаман.

— Овора бўлманг.

— Овораси борми!

— Мен тезда кетаман. Эшикда машинам кутиб ту-рибди. Мен саройга, маликамиз ёнларига боришим керак. Эртага отам Европага жўнаяптилар...

— Отангиз ким бўладилар?

— Танимайсизми? Наҳотки эшитмаган бўлсангиз? У киши улуғ шонр-ку, Халилулло Халилий. Олий ҳазрат Муҳаммад Зоҳиршоҳнинг дўсти, саройнинг энг мўъта-бар шоири эдилар. Муҳаммад Зоҳиршоҳ тахтдан бекор бўлиб, Муҳаммад Довуд ҳазратлари тахтга чиққач, у киши ҳам отам — улуғ шонрни эъзозлаб, саройга чор-ладилар. Европадаги саполотхоналаримизга хизматга тайинладилар...

— Шундоқ шонрнинг қизиман денг?

— Катта қизлариман. Бизнинг оиламизни ҳамма би-лади, бизни Америкада ҳам, арабда ҳам, Японияда ҳам билишади. Отамни Муҳаммад Зоҳиршоҳ орден билан мукофотлаган. Нобель мукофоти берилади, деган гап

бор. Отам Афғонистоннинг фахри, наинки Афғонистон, уни бутун дунё танийди...

— Отангизлар менинг бегуноҳ эримни қамоқдан чиқариб беришга ёрдам бермасмиканлар? Менинг эрим ҳам шеър ёзарди.

— Эрингизнинг исми нима?

— Муҳаммад Азиз Сидқий.

— Сидқий? Мен бунақа шоирни эшитмаганман. Гуноҳи нима экан? Нега қамабдилар?

— Гуноҳи йўқ! Одам ўлдирдинг, деб қамабдилар. Унинг бегуноҳлиги ҳақида шаҳарда гап тарқалиб кетган. Эшитмадингизми? Бу туҳмат, дейишяпти. Бегуноҳ бир одамни қамоқхонага ташлашнинг ўзи гуноҳ эмасми?

Бу гапларни эшитган бой хотин данг қотиб қолди. Жуда ҳам оддий, чўри кўринган Мадинанинг тили бийронлигини, одамларни иккига ажратаётганини пайқаб ҳайрон бўлди. Саройга нисбатан ҳурмат эмас, жирканч назар билан қарашини ҳам сизди. Чунки шоир Халилullo Халилий хонадонининг қибласи ҳам, Қаъбаси ҳам сарой эди. Сарой шоирининг ҳаммаси ўғил-қизлари, куёвлари катта мартабали, муҳим ерларда хизмат қилишарди. Мамлакатдаги ғалаёнлар, «Халқ» партиясини «ғаламислар», «ифвогар тўдалар», «кофирлар» деб атарди. Улар — фирқа эмас, шўъравийларнинг одами, деб аташарди. Чунки бу ғоятда халқпарвар партияни Зоҳиршоҳ шундай атарди. Зоҳиршоҳ айтган гапни Халилullo Халилий шеърга соларди.

— Гуноҳи бўлмаса, эрингиз тезда чиқади, худога ёлборинг. Бундай воқеалар кўп бўлган... Лекин ҳар хил қаламги-қасангиларнинг гапига қулоқ солманг! Қобулда яхши одамдан кўра ёмон одам кўпайиб кетган. Оёқ-яланглар сал ҳуқуқ тегса ўзини билмай қолади. Муҳаммад Довуд олий ҳазратлари жумҳурият туздилар, таги пастлар бундан фойдаланиб, ҳукуматга қарши чиқишяпти. Худо бойни бой, камбағални камбағал, шоҳни шоҳ қилиб яратган. Худонинг иродасига қарши чиқиш шаккоклик! Фақат кофирлар қарши чиқади! «Халқ» деган тўда авомни чалғитмоқда!

Мадина миқ этмади.

Бой хотин матоларини қолдириб, енгилгина хайрлашди-да, чодрасини ёпиниб кўчага чиқиб кетди.

Орадан бир кун ўтказиб, Мадина ёнига Нурбиби хоним келди. У битган кўйлакни олиб, сўради:

— Ўтган куни мендан кейин келган аёл сарой маддоҳи Халилулло Халилийнинг қизи эди. Мен эшигингиз олдида кўриб танидим. Машинасини ҳам биламан.

— Ҳа, у ўзини танитди. Отаси номини айтиб, жуда мақтанди.

— Халилулло Халилий дарҳақиқат катта шоир. У кексайиб қолган одам. Лекин у Зоҳиршоҳнинг маддоҳига айланиб қолган. Унинг халқ билан мутлақо иши йўқ, ҳукмдорларнинг малайи. Обру оламан, мартабали бўламан, мукофот оламан... деб ҳукмдорларнинг оёғини ялайди. Халққа орқасини ўгириб, фақат ўзининг шуҳрати билан овора. Билмадим, бундай шоирни яхши шоир дейсизми? Халқ қоронғиликда қоладими, қирилиб ўладими, унинг иши йўқ. У шоҳга маҳлиё бўлиб, бутун маънони, гўзалликни подшоҳдан ахтаради. Подшо кеккириб юборса ҳам ғазал тўқийди... Мана шунақа шоир у!

— Вой, тавба!

— «Қошинг, кўзинг», «қомати аъло, кўзлари лайло...» деган гаплар барчаси ёлғон, пўрсилдоқ гаплар. Халилулло Халилий маддоҳ шоир. У ҳозирги вақтдаги «энг илғор», «энг пешқадам» зиёли ҳисобланади...

Мадина ағрайиб қолди. У Нурбиби сўзларини диққат билан тингларди.

— Устоз, Халилулло Халилийга ўхшаганлар ҳақида бундай деганлар: «Қурашиш, халқимиз корига яраб, ёрдам бериш ўрнига, ҳақоратланган, қийналган одамлар ичида кеккайиб, ўзини доно санаб юрган зиёлиларга лаънат!»

Мадинанинг кундан-кунга кўзи очилиб, фикри ёриша бошлади. Шу маҳалла, атроф-ёндаги кўпгина хотин-қизлар кийим баҳонаси билан унинг ёнига келишарди. Унга эрлари, оға-инилари ҳам кийимлар олиб келишарди. Мадинанинг чаққонлиги, галга солмаслиги одамларга ёқар, бошига тушган кулфатга шерикдек, доимо унга худодан мадад тиларди.

* * *

Мадинанинг иши юришиб, бозори чаққон бўлиб кетганини кўрган она яна уни азиз-авлиёлар сағанаси томон бошлади. Лекин бу оила билан тез кунлашиб

кетган Нурбиби, Дориламон кўчасида тикувчи-бичиқчиларнинг пири борлиги, у одам саксондан ошган, мункиллаб қолган чол эканини айтиб, уни топиб, назру ниёз бериб, фотиҳа олинса ёмон бўлмасди, деди. Тикувчилар пирининг бозорда, дўкондорлар ва бу ердаги тикувчилар ҳам жуда қадрлашар экан. Уйларида бу иш билан машғул кишилар ҳам уни ниҳоятда ҳурмат қилиши, умуман кобуллик тикувчилар ҳаммаси бичиш-тикишни шу одамдан ўрганганини айтди. Халқ ичида эътибори катта экани-ю, кейинги эллик йилдан буён косиблар уни Пир бобо деб аташликларини алоҳида уқтирди.

Мадина онаси билан бирга қатлама пишириб, бозордан яхши ҳолвалар сотиб олиб, Пир бобоникига жўнашди. Унга оқ сурпдан кўйлак ва лозим, бошига лунгий, оёғига кавуш ҳам олишди. Она неварани, Мадина назру ниёзни кўтарди. «Энг муҳими шуки,— деган эди Нурбиби,— Пир бобо жуда доно одам, бир-бири билан келишмай қолган косибларни яраштиради, сармоясини ишлатиб, синиб қолганларга бошқа косибдан қарз олиб бериб, мурувват қилади, ўзининг ҳам бор-йўғини бериб юборадиган сахий, хотамтой одам. Шу одамга қўл бериб, ихлос қўйганлар кўп. Ошнолар беомад бўлмайди. Кобулдаги жамки бичиқчи-тикувчилар шу одамга ихлос қўйган, десам хато бўлмайди, деган эди Нурбиби. Бу гап Мадинага ҳам, онасига ҳам жуда ёқиб тушиб, иш бошлагандан бир ой ўтар-ўтмас, мана, Пир бобо знёратига отланишди. Пир бобо шна ва сунний мазҳабдаги баъзи тикувчилар ўртасидаги низони ҳам бар-тараф қилиб юборган экан. Шундан сўнг у зотнинг обрўлари халқ ичида бениҳоя ошиб кетибди. Қадимдан Дориламон деб аталувчи шу катта кўча орқали Ғазна, Қандаҳор ва Ҳиротга борувчи йўл бошланади. Кўчанинг ўнг томонида гиёҳ ўсмайдиган, катта харсанглари пастга думалаб тушган қорамтир Етимтоғ ҳам бор. Етимтоғ этакларидан то ярим белигача арининг уясидек уйлар устма-уст қуриб ташланган. Бу «арининг уяси»да ҳам мингларча. хошадон яшайди. Уйларга борадиган йўллар тор, харсангдан харсангга ўтиб, чодра ёпинган жувонлар кўчаларда сув ташишади. Бу айланма тор кўчаларда баъзан мешкобчилар ҳам эгилиб, бурниларидан тер оқиб юқорига интиладилар. Бу ердаги хонадонлар эшигига от-арава, машина бора олмайди. Айланма, ёлғиз-оёқ йўлларда семизлар инқиллаб, ориқлар эчкиларга

Ўхшаб дикиллаб юришади. Тўрт юз, беш юз метр баланд-лигига қарамай бу ер аҳли тепаликка кўтарилиш ма-шаққатини унча сезмайди, ўрганиб кетишган. Бу ҳовли-ларда дарахт ўсмайди, ҳамма нарса ташиб келинади. «Ари уяси»нинг аҳли бир маҳалла бўлиб, асосий касби косиблик. Уларнинг тирикчилиги бозор билан боғлиқ, Лабидаё бозори, ундан сўнг Аҳмадхон растасига мо-кидай югуришади. Косиблар, тикувчилар, майда савдо аҳлининг деярли ҳаммаси бошига бир иш тушса Пир бобо ёнига бориб маслаҳат сўрашарди. Етимтоғ кифти-гача кўтарилиб чиққан «Ари уяси» маҳалласининг ўрта қисмида Пир бобонинг кулбаси. Чолнинг бола-чақалари йўқ, фақат унга эътиқод қўйган икки-уч содиқ кишилар билан бирга туради. Бу одамлар чолнинг кароматини кўрган, борарга жойлари бўлмаганлиги, ғарибликлари сабабли доим чол хизматида, эшикдан кириб келганлар-га тавозе кўрсатиб туришарди. Уларнинг бири— Мозори Шарифлик, иккинчиси— қачонлардир Бухородан келиб қолган сўққабаш киши эди.

Аёл тикувчилар— чодрадаги она-боланинг Пир бобо ҳузурига назру ниёз олиб келиб, унга эътиқоду ҳаққи-га дуо ўқиб, ҳовлида ўтириши чолга жуда ёқди. У хона ичи-дан чиқиб, ҳовли юзига ташланган эскигина гиламга келиб ўтириб, узундан-узоқ дуо ўқиб, Мадинага фотиҳа берди. Қампирнинг қўлидаги чақалоқ пешонасини тоқ занги каби беўхшов титроқ бармоқлари билан силаб қўйди

— Худо ишингга ривож берсин, болам,— деди Пир бобо.

— Илоҳи омин!— деди Пир ёнида турган бухоро-лик.

Улар юзларига фотиҳа тортганларидан кейин ўрин-ларидан туриб, хайр-хўшлашиб ташқарига чиқиша бош-лади. Мадинанинг онаси нимчаси чўнтагидан буклаб қўйилган пулни олиб, Пир бобо маҳрамларидан бирига узатди. «Худо ривожингни берсин», деган сўз эшитилди. Пир бобога эътиқод қўйган яна бир неча аёл тикувчилар ҳам бор эди. Хурсанд бўлган Пир бобо уларни эшикка-ча кузатиб борди.

Мадина боласини қучоқлаб олиб, онаси билан ай-ланма қиғ «Чалардан секин-аста пастга тушиша бош-лашди.

ҚИМОРБОЗЛАР ФОЖИА СИРИНИ ОЧДИ...

«Casino» қиморхонасига кираверишдаги деворга ёпиштириб кетилган тахта қоғоздаги ёзув бирдан одамлар диққатини ўзига тортди. Тўпланганлар орасида шов-шув бошланиши билан шу атрофда юрган икки полициячи югуриб келиб, тахта қоғозни девордан юлиб олиб чўнтагига солди-да, одамларга ўшқиритди: «Боринглар, ишларингизни қилинглар!»

Ёзув мана бундай эди:

«Халойиқ!

Номард Сулаймон, яъни «Наполеонча» қиморда йигирма минг афғоний ютқазиб, қарзини тўламай қочиб юрибди. У илгари ҳам шундай тирриқлик қилган. Биз унинг беш яшар ўғлини гаровга ўғирлаб, ютқазган қарзинини тўла, деб хат ёздик. Жавоб йўқ. Ундан кейин отаси Садр аъзам Муҳаммад Довуд ҳазратларига хат ёзиб, пулни тўлаб, неварангизни қутқариб олинг, дедик. Бир ой кутдик, икки хат ҳам оқибатсиз қолди. Бува билан отага бола керак эмас экан, дедик. Худонинг хоҳиши шундоқ бўлди... Аммо болани ўлдирган биз-ку, Муҳаммад Азиз Сидқий аталмиш беғуноҳ ёш бир офицер кишини қамаб, озор беришаётгани бизларнинг нафсониятимизга тегиб, ушбу хатни ёпиштирдик. Мирҳожидеган ўзбекни, Абдумўмин деганларни ҳам қамашган. Бизни тутиб бўлмайди! Биз Саланг тоғлари орасига яшириндик. Номард «Наполеонча» қўлимизга тушса, боши тоғдан юмалаши аниқ! Газеталарда ёзилаётган беғуноҳ Сидқийга қуруқ туҳмат тақаганлар худонинг қаҳрига учрасин! Омин, оллоҳу акбар!»

Бу эълон шу кунгек генерал Тоҳерга етиб келди. Букланган тахта қоғозини очиб, унга тикилиб қолган генерал ёнида ҳайрон бўлиб турган саргорд билан терговчига «бунга нима дейсизлар?» дегандек истехзоли қараш қилди.

— Сидқий кишилари уюштирган гап,— деди саргорд.

— Мен ҳам шундай деб ўйлайман,— деди терговчи,— халқчиларнинг ўйини!

— Йўқ,— деди Тоҳер,— бу ўйин эмас! Эртага эрта-лабдан бошлаб Казинога одам қўйиш керак. Қиморхона

атрофига ҳам! Чорикор, Қалласаркори йўлидаги бекатларга ҳам одам юбориш керак, Саланг тоғи томон юрадиган автомашиналар текширилсин. Ҳар эҳтимолга қарши Гардез, Ғазнага телефон қилиниб, янги пайдо бўлган шубҳали одамлар дарҳол қўлга олинин. Қиморга алоқадор белгилари сезилса қўлга олина берсин! Қаршилик кўрсатса отиб ташлансин! Бошқа иложимиз йўқ! Сидқий — қотил, бошқа гап бўлиши мумкин эмас! Садр аъзамга бу исботланди, деб айтганман!

— Албатта!

— Албатта!

— Кемага тушганинг жони бир! Биз чўксак ҳам бирга чўкамиз.

— Ҳурматли сартиб, ҳақ шубҳа қилманг,— деди полковник,— сўзимиз битта! Ичимизда хоин йўқ!

— Ташаккур,— деди кўзлари ола-кула бўлиб турган Тоҳер,— мен ҳам доимо шундоқ деб ўйлардим. Садоқатингиз учун ташаккур! Агар ўша қиморбозлар қўлга тушиб, бу гап аниқланса, «текшириш вақтида қочишга уринди...» деб отиб ташлаш керак. Бошқа гап бўлиши мумкин эмас. Бу, энг қулай йўл.

— Тушунарли.

— Казинога кечаю кундуз одам қўйиш керак.

— Айтганингиздек бўлади.

Қисқа муддатли учрашувдан сўнг, полковник билан терговчи Тоҳер кабинетидан чиқиб кетишди. Лекин бу иш Довуд билан «Наполеонча» қулоғига етиб қоладими, деб Тоҳернинг юрагига гулгула тушди.

Эртасига бозорда, Аҳмадхон растасида худди шунга ўхшаган сўзлар билан ёзилган тахта қоғоз деворга қоқиб кетилган. Бу ёзув атрофини одамлар ўраб, оғиздан-оғизга ўта бошлади.

«Мусулмонлар!

Садр аъзамнинг тентак ўғли Сулаймон, яъни «Наполеонча» йигирма минг афғоний ютқазиб, пулни тўламай қочди. Биз «Наполеонча»нинг боласини гаровга ўғирлаб, икки топқир ўзига, отаси Садр аъзамга хат ёзди. Бу ноинсофлар пулни тўламади. Бола шаҳодат топди... Ўзлари айбдор! Бизнинг кимлигимизни «Наполеонча» яхши билади. Биз ҳам «Наполеонча»нинг ёшликда ким бўлганини яхши биламиз... Лекин бегуноҳ Сидқий деган зиёли, кичик офицерга боланинг қотили деган айб қўйилиб, қамашганлар. Бу туҳмат! Болани

бизлар бўғиб ўлдирдик. Бегуноҳ Сидқий ва бошқаларни қамоқдан чиқариб юбориш керак, бўлмаса биз «Наполеонча»ни ўлдирамиз!»

Тезда Аҳмадхон растасига етиб келган полициячилар девордаги қоғозни олиб, буклаб ёнларига солишди. Бир полициячи шу лаҳза ғойиб бўлди-ю, бир неча полициячи буида қолиб, тўпланиб, шивир-шивир қилишаётган одамларни тарқатиб юборишди.

— Э, қанақа одамсизлар! Уйларингизга кетинглар! Бу ишдан яхшилик чиқмайди. Ёлғон гапларни ёзишган. Бу, халқчиларнинг иши. Улар ўша қотил Сидқийни қутқариб олиш учун турли найранглар қилмоқдалар... Бу ишларга ишонманглар! Полиция идораси қотилликни ким қилганини яхши билади...

Учинчи кун шаҳар почтаси эшигида ҳам «Мусулмонлар!..» деб бошланувчи мурожаат хат ёпиштириб кетишибди. Тўртинчи кун «Спинзар» меҳмонхонаси рўпарасидаги магазин деворига ҳам қоқиб кетишибди...

Бу ишлар генерал Тоҳерни ўйлатиб қўйди. У Саланг тоғига борадиган, Чорикор, Калласаркорни йўллариغا, Гардез, Ғазна шаҳарларига телефон қоқиб, уларни ҳовлиқтириб, аҳмоқ бўлишганини пайқади. Танти қиморбозлар шу ерда, Кобулда, тумшуқлари остида юрганини пайқашди.

— Бизларнинг ҳаммамизни хизматдан ҳайдаш керак!— деди генерал Тоҳер қашқирга ўхшаб ириллаб, оғзидан тупуги сачраб,— мен энди Садр аъзам юзларига қандай қарайман?! Жиноятчилар атай биз билан ўйнашаётган бўлса! Сидқий ва шериклари ўлимга ҳукм этилган, шериклари бўйнига олиб имзо чекди. Сидқий имзо чекмаган бўлса ҳам, ўлимга ҳукм этилди, у «Халқ»нинг ашаддий аъзоси. Унинг жиноятини бўйнига қўйдириш мумкин эмас. Қиморбозларни тутиш керак!

Бошини солиб турган полислар бир хўрсиниб қўйишди. Бу хўрсиниш йиртқич газандаларнинг ўпкаси тўлиб йиғлаганига ўхшарди. Улар ичида отаси ўлганида ҳам кўзига ёш келмайдиган баттарни кимсалар бор. Иттифоқо бўлган телефон қўнғироғи хўжайин ёнида мумдай юмшаб, бош солиб, жигари эзилиб турган қашқирчаларнинг қулоқларини динг қилди. Катта телефон жиринглагани учун у дарҳол кўтарди.

— Лаббай?!

У ёқдан шанғиллаб айтилаётган гап кабинетда ўтирганларга ҳам эшитилаётгани сабабли, генерал Тоҳер трубка микрофони кафти билан бекитиб туриб, тобеларига «ҳаммангизга жавоб!» ишорасини қилди. Кабинетда ўтирганлар тезда чиқиб кетишди.

— Эшитаман! Енимда одамлар бор эди.

— Шаҳарда нима гап?

— Билмадим, жаноб Сулаймон.

— Биласиз! Жуда биласиз! Билмаслигингиз мумкин эмас!

— ...

— Эшитяпсизми?!

— Ҳа.

— Нега нафасингиз чиқмай қолди?

— Эшитаман, жаноб Сулаймон!

— Шаҳарда бизларнинг ҳам агентларимиз бор, фақат сизники эмас! Бозорда қиморбозлар хат осиб кетибди-ку? Шармандалик-ку! Бундоқ жиноятчиларни нима сабабдан ушламайсиз?!

— Ушлаймиз! Жазолаймиз!

— Ўғлимни улар ўлдирган экан-ку?!

— Бу, ўйин. Ўғлингизни сидқийлар ўлдирган. Қиморбозлар, уларнинг одами ..

— Йў-ў-қ!

— Йигирма минг афғоний ютқазиб, қочиб юрганингиз ҳақми? Ёшлигингиздаги иш ҳақида ҳам ёзишибди...

— Ёлғон!!!

— Бўлмаса, нега менга ишонмайсиз?

— Ишонаман, лекин...— «Наполеонча» қиморбозлиги, йигирма мингни, «ёшлиги» сўзнини эшитиб, бирдан пасайиб қолди. Илгари ҳам бир ўпкаси йўқлик қилганида генерал Тоҳер унга ёшлигидаги «шўхлиги»ни эслатиб, ҳой азизим, ўша одамлар ҳозир тирик... деган эди. Шундан кейин «Наполеонча» жим бўлиб қолган. Бу гал ҳам айёр генерал унинг попугини пасайтирди.

— Генерал, бу ярамас, ифвогар қиморбозларни тезда ушлаб, сўроқ қилиб ўтирмай отиб ташлаш керак! Шу ишни қила оласизми? Менга тўғрисини айтинг?!

— Қиламан! Сиз айтганингиздек бўлади. Сўроқ қилиб ўтирмай, қочишмоқчи бўлди, деб ҳаммасини отиб ташлаймиз.

— Соғ бўлинг, генерал!

«Наполеонча» трубкани қўйганидан сўнг генерал энди ўзига кофе чақирмоқчи бўлиб турган эди, яна оқ телефон жиринглади...

— Бу, мен!

— Ассалому алайкум, Садр аъзам!

— Салом! Бу яна нима гап?

— Қайси масала, Садр аъзам ҳазратлари?

— Қайси масала бўларди! Шаҳар бутун тўполон-ку?!

— Қиморбозларни айтяпсизми?

— Ҳа!

— Бу, уюштирилган фитна!

— Икки топқир хат ёздик, дебди?

— Бари фитна!

— Демак, шунчалик фитнани ўйлаб топишган бўлса, сиз билан биздан ҳам ақлли эканлар-да! Ҳали бизнинг ҳукуматимиз бунчалик кучли зарбани билмайди. Халқ ичида тўполон. Бу бир ғалаённи бошлаб келмаса яхши эди!

— Йўқ. Садр аъзам ҳазратлари, бир зарбага қарши юз зарба берамиз! Халқчиларга мен шундай зарба берайки, келгусида бу номни эшитганларнинг ранги ўчсин! Бу уларнинг иши!

— Халқчилар ҳам нодон эмас, қараб турмаса керак?

— Халқчилар ичида қиморбозлар бор, буни агентларимиз хабар қилган.

— Агентларингиз қурсин! Иш чатоқ, генерал. Тезроқ тadbир кўриш керак! Ўша Сидқий Халқ партиясига алоқадорми?

— Халқчиларнинг энг фаол аъзоси.

— Неварамни ўлдирган ўшамми?

— Ўша! У ўлдирган! Шериги иқроор бўлди.

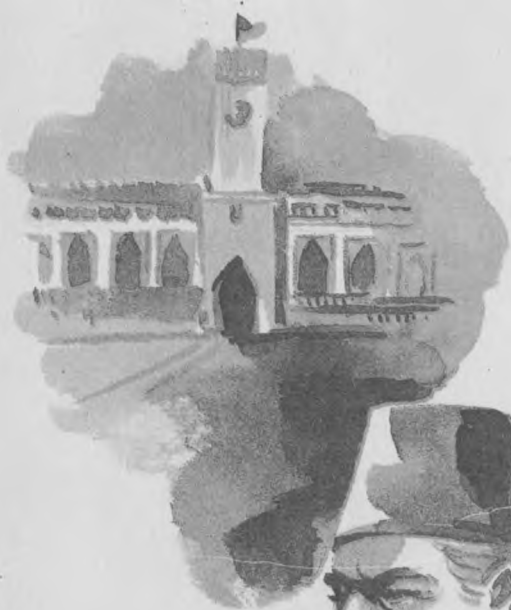
— Ярамаслар! Мен уларни ғоявий душман бўлса ҳам ҳурмат қилар эдим.

— ...
— Халқ партиясини тақиқлаганимиз тўғри бўлган экан. Мана улар, нима ишлар қиляпти!

— Тўғри. Жумҳуриятимизнинг содиқ кишиси. Сиз, Садр аъзам ҳазратларининг энг содиқ ходимингиз сифатида, қасамёд қилиб айтаманки, ҳамма кучларни ишга солиб, мамлакатни тинчитаман, ёмонларни жазолайман!

— Хайр!

— Хайр, доимо саломат бўлинг, Садр аъзам ҳазратлари,— генерал телефонда гаплаша туриб, боя ўрнидан

дик туриб кетган эди. У трубкани қўяркан, манглакидаги терларини рўмолчаси билан артди. Унинг кўз олдидида ориқ, ёш Сидқий Жоме масжид минорасидан бўй чўзиб, дарғазаб кўзларини кўзларига тикиб турарди. У ўзининг қўл-оёғидаги занжирларни узиб ташлайман, деб гувранарди. «Сен, золим, жаллод, туҳмат билан мени ўлдирмоқчисан. Менга қотиллик айбини тўнкаб, енгилмас партиямизга доғ туширмоқчисан! Сенинг найрангингни ҳамма билади? Мен, бир чумчуқни ўлдирмаган киши, болани ўлдираманми?! Афғонлар ичидан ҳам сендек жирканч махлуқлар чиқишини кўриб ёқамни ушлайман! Ҳеч бир давлат енголмаган инглизларни Ҳайбар доводидида икки бор уриб, дабдала қилган қаҳрамон афғон халқи шаънини булғаётган сендек «сиртлон»ларга лаънат!»

XII боб

СИДҚИЙНИНГ ОТИЛИШИ

Соқоллари ўсиб, қуруқ устихон бўлиб қолган Муҳаммад Азиз Сидқий нур тушмайдиган, цемент камерада ёлғиз ўтирарди. Гуноҳсиз гуноҳкор! Йўқ, дерди у ўзига-ўзи, жаллодлар ўз душманларини билиб бу ерга ташладилар! У дарҳақиқат Довуд тузумининг душмани. У, афғон деҳқонлари қул эмас, ўзлари меҳнат қилган ерга ўзлари эга бўлсинлар, деди. Заминдорлар зулукдек деҳқон қонини сўрмасин, деди. Халқ саводхон бўлсин, оқу қорани танисин, деди. Хотин-қизлар ҳам инсон, улар молдек сотилмасин, деди... Бу гаплар ҳазилакам сиёсат эмас. Бу ҳаракатлар билан Сидқий, у мансуб бўлган партия, ҳозирги тузумнинг жирканчлигини очиб ташлади. Албатта, у Довуд, Зоҳиршоҳ тузумининг душмани. Боланинг ўлими воқеаси шундоқ кўра била туриб ёпиштирилган. Қиморбозлар нидосини ҳам у камерада ётган ерида эшитди. Сиёсатдаги воқеаларни қамоқда ётганлар ҳаммадан аввал эшитишади. Ҳа, у тузум душмани. Генерал Тоҳер халқ партиясини тиз чўктириш, унинг фаол аъзоларини беобрў қилиб, йўқотиш йўлида ҳеч қандай пасткашликлардан, хунхорликлардан қайтмайди. Ёлғон ҳам тўқийди, номардларча қоронғиликда жанжар ҳам уради. Бу жирканч тузумда бойлик орттириш, шуҳрату мансабида доимо барқарор бўлиш учун йўлида тўғаноқ бўлганларни кўтариб ташлайди, мўмин-

ғарибларни чумолидек босиб ўтиб кета беради. Булар шунақа инсон! Шулар ҳам афгон, шуларни ҳам она туққан-а!

Бундай гапларни у минг бор дилидан ўтказган. Зах камера деворларига тикилиб, цемент девор юзидаги шўрлаган, кўчган, ёрилган, чизиқлару ердан зах сирқиб, нам бўлиб турган жойларини Афғонистон харитасига ўлшатарди. Афғон ери кўп: жаннат ҳам шунда, дўзах ҳам шунда... Бой ҳам шунда, ғариб ҳам шунда. Бировлар гадо, нонга зор, бировлар «Форд» машиналарида кеккайиб ўтириб, «Интерконтинентал» меҳмонхонасида ўйнашига бриллиант сирғалар тақиб, минг-минглаб афғонийларни совурмоқда. Бировлар тахтда, бировлар зиндонда... Афғон шунақа!

Бари-бари Сидқий кўнглидан ўтиб, кўз олдида пайдо бўлди. Лекин у ҳозир булар ҳақида эмас, кейинги ккки кун ичида ҳали бир ёшга тўлмаган чақалоқ ўғлини — Муродни ўйларди. Оталар бир яшар боласи кулгисини эшитмаса — дунёга келишнинг аҳамияти йўқ, деган экан бир донишманд. Сидқий гўзал Мадинаю бир яшар ўғли жамолидан маҳрум. Ҳар куни унинг тушига чақалоғи кирарди. У улғайиб, отаси билан гаплашадиган бўлиб қолгандай кўринарди. Бахтимни топдим, деганда Мадинанинг яна кулфатга дучор бўлгани дилини зирқиратарди. Қайси гуноҳларим учун бунча менга кулфат ёғдирасан, э худо!— дерди баъзан юраги сиқилиб,— мусулмонлар бир-бирини ғажийди, туҳмат қилади, қамайди. Шу ҳам мусулмонлик бўлди! Агар мен қайтиб чиқсам нима қилишимни ўзим билардим. Мен энди одамлар ичида ваъз айтиб юрмас эдим. Мен автомат ушлаб, саройга ҳужум қилардим. Мен кичик офицерларни, солдатларни қуроллантириб, саройга бошлаб борардим. Партиямиз айтганидек, фақат қуролли ҳужум билан биз озодликни қўлга киритишимиз мумкин. Дунё пролетариатининг улуғ доҳийси Ленин қуролли қўзғолонсиз ишчи ва деҳқонлар диктатурасини тузиб бўлмайди, деган. Бизнинг партиямиз афғон пролетариати, камбағал деҳқонларини курашга «Халқ» отлантирмоқда. Мен, ана шу озодлик курашининг биринчи сафидаман!

Ўлим қамоқхона ертўласидаги кичик бир камерада ҳаёт умидлари, интиқом ҳаяжонлари, режалар, ўйлар туғён урарди. Зах бир хонада юрак гурс-гурс тепиб, локиза қизил қон томирларда оқарди.

Уч кундан сўнг Наврўзи олам— ҳижрия бўйича янги 1356 йил (мелодий 1977 йил) киради деганда, эрта тонг-отарда камера эшиклари шарақ-шуруқ очилиб, терговчи, барзанги ва яна икки қамоқхона нозирлари йўлакда пайдо бўлишди. Терговчи билан тирноқлари орасига ғаров тикқан барзанги камера ичига бир-икки қадам ташлаб кириб, бурчакда ўтирган Сидқийга тикилди. Бу ўттиз яшар йигит эмас, соқол-сочларининг ўсиб кетганидан етмиш ёшлардаги чолга ўхшарди. Қовурғалари саналиб, ўрнидан туришга мажоли ҳам йўқ эди.

— Гуноҳкор Сидқий, таҳорат қилиб, саҳар намозини ўқиб оласизми?— деди терговчи унга чақчайиб,— жазо соати етди! Қўлтиғингиздан кўтаришиб, ёрдам беришинми?

— Йўқ! Ўзим бораман!— деди Сидқий ўрнидан туриб,— эшикни тўнғизга ўхшаб тўсманглар, йўлни очинглар!— у бошини кўтариб, эшикка томон қадам ташлай бошлади. Оҳ-воҳ қилади, ёлборади, ўриндан туrolмайди, деб хаёл қилган барзангининг руҳи тушиб, юзидаги кулгиси йўқолди. У негадир бу жасур йигитдан қўрқа бошлади. Сидқий ҳатто қамоқхона қондасини бузиб, вақтида овқат бермай, тозаламай, тиббий ёрдам бермай қийнаганларига ҳам қарамай, ўрнидан туриб, бошини баланд кўтаргани барзанги юрагига гулгула солди. Агар мамлакат ичидаги ҳамма халқчилар шунақа бўлса, улар билан олишиш жуда амримаҳоллигини дилидан ўтказди.

Сидқий дилидан Одамхон ва Дурхонийлар¹ ўтди. Улар ҳам Афғонистон учун курашиб, ҳалок бўлганлар.

Сидқий ўзини тутиб, бемадорлигини сездирмай камерадан чиқиб, автоматчилар орасини ёриб ўтиб, ярим қоронғи йўлакда ўн, ўн беш қадам юргач, чапга бурилиб, илгари барзанги ишора қилиб айтгани — одам отадиган ертўла эшигига келди. Терговчи билан барзанги бир-бирларига қараб қўйишди. Эшикка яқинлашгач, Сидқий орқадаги терговчига қаради.

— Қиравер!— деди барзанги.

Сидқий зинапоядан пастга тушди. Узун, катта ертўлада яна беш-олтита автомат ушлаган полициячилар сўмрайиб турарди. Ертўла бошида, девор тагида икки

¹ Афғон фольклоридаги халқ қаҳрамонлари.

одам бор, уларнинг бири беҳол. ерда ўтирар, иккинчиси деворга суяниб аранг турарди.

— Ўшалар ёнига бор!— деди барзанги Сидқийга.

Сидқий улар ёнига бориб, ерда беҳол бош солиб ўтирган Абдулмўминга мурожаат қилди:

— Дўстим, ўрнингиздан туринг! Биз қўрқоқлардан эмасмиз!

У бошини кўтариб, тепасида Сидқий турганини кўрди. У инқилаб ўрнидан туриб, деворга суялди. Бу томонда турган Мир Ҳожи Ёқуб ўғли ҳам бир оз ўзини тутди.

— Энди машҳар куни оллонинг ҳузурида юз кўришамиз,— деди Сидқий,— бошингизни баланд кўтаринг! Қазони мард туриб қабул қиламиз. Йўқолсин ғаддор. Довуд, жаллод Тоҳир, Расулийлар истибдоди! Яшасин Халқ партияси! Яшасин озод Афғонистон!

Ярим қоронғи ертўланинг бериги томонида қатор турган автоматчилар барзангининг ишораси билан «тарр» этиб ўт очишди. Девор олдида қаддиларини тик кўтариб турган уч киши бирдан ерга йиқилди. Уларнинг кўксидан, оғзидан, бўйнидан тирқираб чиққан қон немент ерда ариқча ясаб бурчакдаги чуқурга оқиб туша бошлади...

ХIII босб

ЎҚУБЛА ҒАЛАЕНЛАР. БИР КУНДА МАДИНАНИНГ СОЧИ ОЛПОҚ ОҚАРИБ КЕТДИ...

Президентнинг неварасини «ўлдиришда қатнашган»лардан Сидқий ва бошқаларнинг отилгани ҳақида газетада қисқа ахборот берилди. Бу билан ҳукумат ва полиция халқни қўрқитиб, баъзи «вайсақилар»нинг попугини пасайтириб қўймоқчи бўлди. Сидқий қатли ҳақидаги ахборот учинчи бетга, бошқа мақолалар орасига кўримсизгина қилиб берилган бўлса ҳам, катта шов-шувга сабаб бўлди; газета тезда сотилиб кетди. «Набидарё» бозор, Аҳмадхон расталарида, дўкондорлар олдида одамлар тўпланиб, бир-бирларидан сўра-

Эрта тонгда Нурбиби ўгли билан Мадиналарникига кириб келди. У ниҳоятда босиқ, ниҳоятда паришон эди. Очиқ чехра билан кутиб олиб, ишларнинг яхши юришиб кетганини айтмоқчи бўлиб, оғиз чоғлаган Мадинани тўхтатди.

— Мен жуда қайғули хабар олиб келдим. Ўзингизни қўлга олинг. Қазони яшириб бўлмайди...

— Нима? Нима дедингиз?!

— Қонхўр Довуд ҳукумати Муҳаммад Азиз Сидқийни отибди.

Нурбибининг оғзига тикилиб турган Мадинанинг бирдан ранги оқариб, лом-мим демай, чақчайиб қараб қолди. Бир лаҳзадан сўнг у гандираклаб ерга гурса йиқилди.

— Сув, сув беринглар!— деди Нурбиби ерга ётган Мадинани кучиб.— Бор, ўғлим, хона ичидан пиёлада сув олиб чиқ! Азизам, Мадина, кўзингизни очинг!

Бу гуфтигўни эшитган кампир сарпойчан ҳовлига чиқди.

--- Сув, сув олиб чиқинг!— деди Нурбиби.

Кампир ҳам, бола ҳам бири стаканда, бирлари челада сув олиб чиқишди. Нурбиби пақирдаги сувдан ҳовучлаб олиб, Мадинанинг юзига сепди. Сув ичиришди... У бир оз ўзига келгандек бўлди.

— Айтмасга иложим йўқ, она, қонхўр Довуд ҳукумати бегуноҳ Муҳаммад Азиз Сидқий жанобларини отган...

Кампир юзига фотиҳа тортди: «Оллоҳу акбар..!»

— Ўлимни яшириб бўлмайди, мен сизларни огоҳ қилиб, ёнингизда туриш учун келган эдим. Сидқий жанобларини қутқариб ололмадик, Сидқий жанобларини инсон эди. У киши халқимиз қаҳрамони. Кўчаларда шов-шув, ҳукуматининг бу қотиллигидан ғазаблари қўзғаган одамлар ҳамма ерда тўпланиб, лаънатламоқда.

— Одамлар?.. Кўчаларда?..— Мадина бир оз ўзига келиб, Нурбибига савол берди.

— Ҳа, азизим, бу фожияни ҳамма эшитиб, ғазаблари ўт олган. Садр аъзам ғаддор Довуднинг неварасини қиморбозлар ўлдирган. Уларнинг бири ўзи бориб айтибди. Қамашибди. Лекин Халқ партиясига зарба бериш учун бегуноҳ Сидқий ва яна икки кишига сохта айб қўйиб отишган. Мана, бу гап шундан иборат. Шаҳарда

ҳамма бу найрангбозликни билиб, дарғазаб бўлиб турибди.

— Энди мен нима қиламан, опажон! Вой, мен адо бўлдим! Мен энди нима қиламан! Мен шундай бахтсиз одамманми? Менинг болам етим қолаверадими?! Мен энди нима қиламан?— у кўксини чангаллаб юлиб оҳ-воҳ қила бошлади.

— Мадина, азизим, йиғлама!— деди Нурбиби.— Ўринингдан тур! Сенинг эринг Сидқий жангда ҳалок бўлди. Ўзингни қўлга ол! Эрингинг ўрнини бос! У йиқилган бўлса сен ҳали тириксан. Унинг қўлидан тушган қуролни сен ол!

— Опажон, мен ҳозир Довуднинг саройига бораман! Мен унинг гирибонидан ушлайман! Мен боламни кўтариб бораман! Мен ўт қўяман! Мен... бу Кобулни ёндириб юбораман!

— Мадина! Менга қулоқ бер! Тушдан кейин машина-хона, босмахона, ёғ-совуи заводи ишчилари келиб Жаддаи Майванд, Боғиумум майдонига тўпланишади. Бу иш ташлашни партия уюштирмоқда. Намойишда Ўстоз ҳам бўладилар...

— Мен энди нима қиламан, опажон, менга энди бу дунёнинг нима кераги бор!

— Сен эринг ўрнида халққа кераксан! Сен фарзандинг учун кераксан! Бизлар учун яшашинг керак! Агар сен унга ҳақиқатан ҳам содиқ бўлсанг, адолат учун курашасан! Пир бобо ёнига бор, бу гапни айт! Маҳаллага айт, қўшнилариингга айт! Дўстлариингга айт! Аҳмадхон растасига бор, ундаги тикувчиларга айт! Ҳаммага айт! Вақтни қўлдан бермай, айт! Ҳамма, ҳамма пешин намозидан кейин Жаддаи Майванд, Боғиумум майдонига тўплансин! Ундан саройга борамиз. Мен кетдим, ўзингни қўлга ол!

Мадина кўзларида оташ. У ҳовли ўртасида ёлғиз қолди. Қани энди ўша қозикда осиглиқ турадиган тўппонча ёки туфанг бўлса-ю, уни олиб, саройга юурса, ғаддор Довуднинг кўкрагидан отиб ташласа!

Мадина кампир кўтариб чиққан боласини обдон тўйдириб эмизди-да, бошига чодрани илиб, дод солиб, маҳаллани айланди. Бу хотин жинни бўлиб қолибди деб хаёл қилган дўкондорлар ёнига бориб, бегуноҳ эрини отишганини айтди. Қўшниларииникига кириб, пешин намозидан сўнг Боғиумум майдонига бораверишларини

айтди. Бу гап оғиздан оғизга ўтди. Отилган Сидқийнинг хотини эканини одамлар билади. Ундан сўнг, Дориламон томон югуриб, тоққа тирмашиб, юқориликка кўтарилди. Пир бобо ҳовлисига телбалардек кириб, рафиқи Сидқийни отишгани, Боғиумум майдонига тўпланиш кераклигини айтди. Ундан кейин Аҳмадхон растасига югурди, бундаги тикувчи дўкондорлар ёнига бориб, Сидқийнинг рафиқаси эканини, Сидқийни отишгани, одамларнинг Боғиумум майдонига тўпланиши кераклигини айтиб, яна шамолдек растадан чиқиб кетди.

Қобул кўчаларида югуриб, дод солиб юрган чодрадаги аёлни одамлар кўриб, аввал телба дейишди. Лекин баъзилар газетада хабар қилинган Сидқий фожиясига алоқадор экани, унинг ё синглиси, ё рафиқаси эканини билишарди. Аҳмадхон растасида шу лаҳза дув-дув гап тарқалди, баъзи дўкондорлар пешинни кутиб ўтирмай дўконини ёпиб, Жаддан Майванд, Боғиумум томон юра бошлашди. Пир бобо телбасифат, зир югуриб юрган Мадинага раҳми келиб, ҳовлида хизмат қилиб юрганларга: «Тезда ҳамма тикувчиларга айтинглар, Боғиумум, Жаддан Майвандга борсинлар! Бу ғариб бечора хотиннинг дардига шерик бўлсинлар! Довудшоҳнинг зулми Зоҳиршоҳдан ҳам ошиб кетди», деди.

Сиёсий курашларга ноқобил, фақат еб-ичишни биладиган, деб ҳақоратлашлари жонига теккан, камситилавериб юраги аламга тўлган халқ бир нидога зор эди. Қишлоқлардан хароб бўлиб келиб, Қобул бозорларини тўлдирган ҳаммоллар, айниқса ҳуқуқсизликда эзилган ўзбеклар, туркманлар, тожиклар бозорни тўлдирган эди. Улар дўкондорлар хизматида товонлари ёрилган, эртадан кечгача юк ташишарди. Жонидан тўйган ғариблар очликка чидарди-ю, лекин камситилишга, ҳақоратга чидаша олмасди. Сидқий фожияси билан Довуд ҳукумати халқни кўрқитмоқчи эди. Лекин бунинг акси бўлиб чиқди. Одамларнинг ғазаби кўзгади. Бу сирли фожияни саводлилардан кўра ҳам саводсизлар яхши фаҳмлаган эди. Қимор аҳли афюн егандек ёмон йўлга кирганини ўзлари билар эдилару, аммо уларнинг виждони поклиги, танти одамлар эканлиги, ёлғон гап айтмасликларини халқ англади. Шу сабабли ҳам Сидқий фожиясини аниқ билиб, Довуд ҳукуматига қарши халқ ғазаби ўт олди.

Мадина отаси ишлаган босмахонага ҳам борди, ка-

саба уюшмасининг кишилари дарвоза олдидаёқ чодрали аёл билан учрашиб, ўзларининг тайёр эканликларини, пешиндан кейин Боғиумумга, Жаддаи Майвандга боришажагини билдирдилар. Улар Сидқий портретини катта қилиб, кўпайтиришган эди. Бу аёлни Халқ партияси Марказий Комитети юборди, хаёл қилишди. Ўзларининг хабарлари борлигини айтишди. Лекин Мадина отаси ишлаган жой бўлганлиги сабабли келган эди. Матбуот босмахонасидан жўнаб, уйига борди. Очиқиб, йиғлаб ётган боласини эмизиб, Боғиумум, Жаддаи Майванд майдонига отланди.

— Болам, бир бурда нон еб ол,— деди она.

— Ҳеч нима егим келмаяпти.

— Болангни олиб турайми?

— Йўқ, уни олиб кетаман. Одамлар ичига кирсин. Кўрсин, бир кун отасининг ўчини олсин.

— Мен нима қилай, болам?

— Сиз ҳам юринг! Сиз ҳам биз билан бирга бўлинг, ойижон! Бутун Қобул оёққа туряпти!

— Уйга ким қарайди? Одам қолмади-ку?

— Э, уй ёниб кетмайдими, онажон! Ахир сизнинг фарзандиңизни отишди. У жуда яхши инсон эди,— бир оз ҳуши ўзига келган Мадина пиқиллаб йиғлади. Бу Сидқий фожиасидан кейинги биринчи йнги эди.

Кампир беллини боғлади. Бошига чодрасини илиб, боласини кўтариб, Мадина кўчага чиқди. Эшик-эшикларда турган хотинлар унинг кетидан эргашиб Боғиумум, Жаддаи Майванд томон юриша бошлади. Кўчанинг нариги йўлкасидан эркаклар, ўспиринлар ҳам юзларида ҳаяжон, бир-бирларидан фожиани суриштириб, майдон сари юришарди. Улар Боғиумумга яқинлашганда бошқа кўчалардан, «Лабидарё» бозори томондан ҳам одамлар кела бошлади. Майдонга яқинлашганида машинхона, ёғ заводи ишчилари, бир гуруҳ қуролсиз кичик офицерлар ҳам майдонда турарди. Бир лаҳзада Боғиумум, Жаддаи Майванд — улкан майдон одамга тўлди. Шу лаҳза кўча четларида қуролли полициячилар ҳам пайдо бўлиб, нима қилишини билмай одамларга сўмрайиб қараб туришарди. Мадина онасини етаклаб, юк машинаси атрофида Сидқий суратини кўтариб турганлар ёнига борди. Нурбиби мана шу белгини унга тушунтириб айтган, қизил байроқ кўтарган одамлар ёнига яқин боринг, деган эди. Муҳаммад Азиз Сидқийнинг фотосуратини катта қилиб,

тахтага ёпиштириб, кўтариб турганларга кўзи тушган кампир бақрайиб қолди. Бу одамлар бир кунда унинг фотосуратини топиб, катта қилиб кўтариб чиқишганига ҳайрон бўлди. Бир неча алвонлар кўтарганлар ҳам бор эди. «Сидқийнинг қотиллари жазосиз қолмасин!», «Сардор Довуд ҳукумати бегуноҳ кишиларни қатл этмоқда! Йўқолсин золимлар!..» Бу шиорлар араб алифбосида қизил алвонга оқ билан ёзилган.

Мадина билан кампир чақалоқларини кўтарганча ўзларидан унча узоқ бўлмаган жойда, одамлар боши устида турган Муҳаммад Азиз Сидқий фотосуратига тикилишарди

Орадан бир муддат ўтгач, юк машинаси устига Устоз кўтарилди. Мадина бу ерда Сидқийнинг ҳамма дўстлари борлигини пайқади. Юк машинаси устига чиқиб, одамлар билан тўлган Боғиумум майдонида кўз ташлаган Устоз курсича устидаги микрофони қўлга олди.

— Ватандошлар! Ўртоқлар! Опа-сингиллар! Биз бугун халқимизнинг асл фарзанди, бегуноҳ Муҳаммад Азиз Сидқий ва ўртоқларининг кеча қатл этилишига норозилик билдириб тўпландик. Бу йиғинни асил инсоннинг жанозаси деб ҳам билинглар. Лекин минг афсус, маъмурлар Сидқий жасадини бермади. («Жаллодларга лаънат! Жаллодларга лаънат!»— деган овозлар халқ ичидан эшитилди.) Биродарлар, Муҳаммад Азиз Сидқий ким эди? У — кичик офицер, зиёли, шоир, жуда ҳам инсофли одам, Афғонистоннинг келажаги эди. Муҳаммад Азиз Сидқий одам ўлдирган эмас, бу туҳмат! Болани қиморбозлар ўлдирган. Сидқий ҳозирги тузумни қоралаб мақола ёзди, деҳқонларга ер берилсин, халқ саводини чиқариш учун кечки мактаблар очилсин, қизларимиз молдек сотилмасин, у—инсон, деди. Афғонистон бойликлари чет эллик миллионерларга бериб юборилмасин, она-Ватанимиз оёқ ости қилинмасин, деди. Бунинг нимаси ёмон! Бизлар ҳозир саройга борамиз. Сидқий ва бошқа ватанпарварларнинг ҳалокатига сабабчи бўлганлар жазолансин! Ҳукумат бекор қилинсин, деймиз! Расулий, Юсуф, Абдулазиз, Али, Тоҳерлар мансабидан четлатилсин! Ҳукумат тузиш Халқ демократик партиясига топширилсин!

«Тўғри!», «Маъқуллаймиз!»— деган нидолар янгради.

Шундан сўнг Устоз юк машинасидан тушиб, пастга, одамлар ичида турган байроқлар ёнига келди. Улар ён-

ларида чодрали Нурбиби, Мадина ва бошқа аёлларни ҳам олиб, Жаддан Майванд, Боғшумум майдонидан почтахона рўпарасидаги Кобулдарё кўпригини тўлдириб ўтиб, Ҳукумат саройи томон йўл олишди. Мингларча оломон кўчаю кўприкларни тўлдириб, бетартиб олдинга юришди. Кобулнинг катта кўчаларида транспорт ҳаракати тамоман тўхтаб қолди. Дўкону магазинлар, почта, телеграф ва бошқа муассасалар бекилган. Баъзи тўрт қаватли бинолар деразасидан одамлар ғалаёни томоша қилар, полиция рухсат бермаганига ҳам қарамай «Spin Zag» меҳмонхонаси эшигида ажнабийлар ҳам тўдалашиб туришарди. Оломонни тўхтатишга мутлақо кучи етмаслиги, агарда ортиқча ҳаракат қилса даргазаб халқ мажақлаб ташлашини билган полициячилар чекка-чеккада номига ўзини кўрсатиб, жим туришарди.

Халқ Ҳукумат Саройи томон оқиб кетди.

* * *

Орадан кўп ўтмай сарой томондан бирдан автоматларнинг тариллаб отилгани эшитилди. Одамлар саросимага тушиб, ҳар томонга қочиша бошлади. Гаплашишни истамай, қуролсиз одамларни ўққа тутган Довуддан яхшилик чиқмаслигини билган намоийшчилар тўзиб кетишди. Бирон соатлардан кейин сарой атрофидаги кўчалар, майдонлар жимжит ва кимсасиз бўлиб қолди. Фақат саройга яқин ерда, кўча ўртасида беш-олти кишининг жасади ётарди...

Мадина боласини қучоқлаганча онаси билан Нурбибилар ҳовлисига келди. Бунда нафасини ростлади. Кампирни болага қўшиб, уйга элтишди-ю, Нурбиби билан Устоз маслаҳатига кўра Мадина бу кеча уларникида қолди. Тентак «Наполеонча» яна Сидқийнинг боласига зарар етказмасин, деб ўйлашди. Чунки унинг оғзидан шундай гап чиққан экан. Устоз телефон қоқиб, дўстларининг уйларига эсон-омон етиб келганини эшитди. Халқ демократик партияси аъзолари, айниқса ҳарбийлар бу намоийш — ғалаёндан кейин ўз уйларида, тўппончаларини ўқлаб, тайёр ётишди. Халқчилар шу куни телефон орқали бир-бирлари билан гаплашишди. Агар партия Марказий Комитети аъзоларини қамаш бошланса, раҳбарларини яшириш, вақтинча панага ўтиш лозимлигини ўйлашди.

ШУ КУНДАН БОШЛАБ...

Ғалаён кўтарган халққа автоматлардан ўқ узиб, тарқатиб юборилгандан кейин, Кобулдарё бўйлари, Жаддан Майванд, Боғиумум майдони, кўчалар бўм-бўш бўлиб қолди, Ҳукумат саройи ёнидан ўтадиган Нодиршоҳ кўчасида бешта мурда чўзилиб ётарди. Улардан оққан қон асфальт йўлда қотиб қолган. Кечга яқин полициячилар отилган намоёйишчилар жасадини юк машинасида ўлик-хонага олиб бориб ташлашди. Эртасига бу мурдаларни эгалари аравага солиб, олиб кетишди. Ғассол чақирмай, жаноза ўқиб, кўмиб юборишди.

Шу кундан бошлаб Мадина ўзгариб қолди: бир кунда унинг тароқ ўтмайдиган қалин сочи оппоқ оқариб кетди. Бизлар ҳам ўзимизни одам санаб юрган эканмиз, йўқ, бундай эмас экан, деди у ўзига-ўзи. Агар биз курашмасак, яна минг йиллар эзилиб, хор бўлиб яшай-верарканмиз. Кўчада, асфальтда қони ариқча бўлиб қотган, чўзилиб ётганларга кўзи тушган Мадина ҳамон ўзига келолмас эди.

Ғалаёнинг эртасига Мадина Нурбиби тайинлагани бўлиши ёш йигитча билан кўрқа-писа ўз ҳовлисига келди. Чақалогини, Мадинани кампир онаси қўлига эсон-омон топшириб, йигитча яна зингиллаганча ўз уйига қайтиб келди. Бу хонадоннинг отаси— Устоз агар Мадина рози бўлса бир ой уларнинг ҳовлисида туриб, агар унинг кўнглига келмаса, «хизматкор аёл» деган ном билан бу ерда юришини маслаҳат кўришди.

— Ғалаёндан кейин қаттиқ таъқиб бошланиши эҳтимолдан холи эмас,— деди Устоз Нурбибига,— полиция югурдаклари Мадинага шикаст етказиши мумкин. Шу сабабли у марҳум Муҳаммад Азиз Сидқийга аза очар экан, «йигирма»сидан кейиноқ сартиб ёки бизникида «хизматкор аёл» ниқобида юриши керак. Бунинг унга тушунтиришлар, бу— Устознинг илтимоси. Тикувчиликни вақтинча тўхтатсин. Аҳвол сал-пал тинчигандан кейин, эҳтимол, биз уни отаси ишлаган босмахонага ишга юборармиз. Бу иш партия учун керак.

Нурбиби эрининг гапларини пухта тушуниб олди. Боқиб олинган бола Саид ҳам диққат билан қулоқ солиб

турарди. Бу гапларни эртасига эрта билан Нурбиби Мадинага етказди.

— Менинг эрим афгон халқи озод бўлсин деб Устозга содиқ сафдош бўлиб, қурбон бўлган экан, менинг учун эрим тутган муқаддас йўлдан бошқа йўл йўқ,— деди Мадина кўзига ёш олиб,— мен ҳеч нарсасига тушунмайдиган бир аёл эдим, Муҳаммад Азиз Сидқий менинг кўзимни очдилар, мен чўри эмас, ўз инсонлигимни билганимда, мендайларнинг бахти учун у киши қурбон бўлдилар. Мен ҳамма нарсасига тушунаман! Кўр ҳассасини бир марта йўқотади! Ҳатто илон ҳам жуфтини ўлдирганлардан ўч олади! Илончалик ҳам бўлолмайманми! Боламини стим қилганларни мен қўймайман! Муҳаммад Азиз Сидқийнинг руҳи менинг атрофимда айланиб юрибди. Бу руҳ чақалоғим тепасида ҳақ деб тикилиб турибди. Унинг руҳи менинг бу гапларимни ҳам эшитиб турибди. Бу руҳ доимо менинг ёнимда.

Сидқийга аза очиб, қариндош-уруғлар, маҳалла, ёр-биродарлар ҳовлига тўпланишди. Маҳалладан бориб, му-рожаат этганларга қамоқхона нозирлари Сидқий кўмилган жойни ҳам айтишмабди. Қонун буни тақиқлашини айтиб, ҳайдаб юборишибди. Шунга қарамай, улар аза очиб йиғи-сиғи қилишди. Мадина машиначилик қилиб тонган олти минг афгоний пулни қутидан олиб, бир қисминини кампир онасига берди-да, қолганини бешга бўлиб, ғалаёнда ўқ тегиб ўлган кишилар ҳовлисини қидириб кетди. Бири нариги маҳаллалик мисгар, бири--босмахона ишчиси ва яна бири кўча қоровули экан. Уларнинг ҳовлисида бўлаётган йиғи-сиғига кириб бориб, марҳумларнинг қариндошларига ўзини танитиб, ёнидаги пулни тутқазди. «Менинг отилган эрим жасадини беришмади. Золим ҳукумат унинг мурдасидан ҳам қўрқади...» деди кўзига ёш олиб Мадина. «Озгина, арзимас бўлса ҳам олинглар бу пулни», деди. Бу билан у кишилар дилидаги ярани даволай олмас эди, бунга унинг кучи ҳам етмасди. Ҳатто баъзиларини бу иш билан хафа қилиб қўйишдан ҳам қўрқди. Сувдаги одам сувдан сесканмаганидек, менинг бошимга тушган фожиа уларнинг ҳам бошида. Шунинг учун улар буни далда, ҳамдардлик деган маънода қабул қилади, деб ўйларди. Худди шундай бўлди. Ғариб ғарибга ён босади, ғариб ҳолидан ғариб хабар олади, деб тушунишди.

Мадина уйга қайтиб келиб, эрининг руҳига фотиҳа

ўқиди. Ҳовлида, девордаги михларга илиб қўйилган кийимларига кўз ташлади.

Шу кундан бошлаб Мадина Нурбибиларникига тез-тез бориб турадиган бўлди. «Хизматкор аёл» баъзан «тикувчи» номи билан келиб, у ёқ-бу ёққа қараган бўлар, Устоз фикрларини Нурбиби орқали билиб келиб, маҳалласидаги ўзига яқин аёлларга айтиб берарди. Ҳадеб кўз ёш қилавериш шаҳид бўлганлар руҳини шод этмайдди. Аксинча, унинг ишини давом эттириб, боласини парвариш этиш тўғри йўл, деди Устоз. Мадина бу сўзларга амал қилди. Унинг сочлари оппоқ оқариб, нуроний онахонларга ўхшаб қолган эди. Қизининг жуда тез ўзгариб қолганига она ҳам ҳайрон. Лекин онанинг ҳам қалбида интиқом оташи аланга оларди. Афғонистонни қолоқ, одамларни ўта содда, еб-ичишдан бошқа нарсани билмайдиганлар, кўчманчиларни эса ярим бадавийлар, дейдиган инглизлар хато қилади! Кўринишда содда, лекин ўз қалби, ўз йўли, ўз фалсафасига эга халқ ғоятда баҳодир, ғоятда продали, ғоятда меҳнатсевар, ғоятда инсоний, ғоятда олижаноб эканлигини баъзи жаноблар билармикан? Улар билишни ҳам исташмайди. Афғонлар ўша қадимги замондаги қолоғу саводсизлигича қолишини истайдилар.

Гап Мадинанинг онаси ҳақида кетаётган эди. Бу аёлнинг серажини ҳасратли юзини сукут осудалиги қоплар, у не балолиқ кунга қолган, ҳасрат дарёсида оқаётган қизига тикиларди. У қизига насиҳат қилиб, сабр қил, ёмонлик қилганларга яхшилик қил, демас, қонни қон билан ювилмайди, деган насиҳатомуз гапларни айтгиси келмасди. Чунки бундай гапларни айтиш ҳозирги кунда нотўғри деб тушунарди.

* * *

«Вой-до-о-о-д, бўрилар, сиртлонлар ичида қолиб кетдим! Полиция мени алдади, генерал Тоҳерга ишонмайман! Бу ёмонларнинг ҳаммаси ёмон! Францияга кетаман! Генерал Вентури каби умримни муҳожирликда ўтказаман!»— деб юрган Сулаймон— «Наполеонча» қиморбозларнинг ҳамма ерга илиб кетган қоғозларидан кейин нафаси ўчиб, саройдан чиқмади. Дарҳақиқат, ўша қиморбозлар Кобулда ғалаён бўлиб, қон тўкилгандан кейин «Наполеонча» изига ўн олти киши қўйишган эди,

«Бу қолоқ афгонлар (тентакнинг ўзи ҳам афгон-ку?)» ҳеч нарсага тушунмайди, янги тенденцияларни билмайди. Мен ўз тоғорамнинг бўшаб қолаётганидан, унда бойлик қолмагани, аксинча, тоғорамга ёмонлар бурнини қоқиб кетаётганидан ранжияпман! Мен Францияга бориб, ўқимоқчиман», деб юрган Сулаймон — «Наполеонча» жим бўлиб қолди. Генерал Тоҳернинг бетоб ётиши ҳам уни пушишга олиб келган эди.

* * *

Кобулда ғалаён кўтарилган куниёқ, тунда Халқ демократик партияси Марказий Комитетининг фавқулодда мажлиси Чордехи маҳалласида, Устоз уйида бўлди. Ярим тунда ҳовлига Марказий Комитет аъзолари етиб келишди. Мажлис роппа-роса бир соат давом этди. Довуд тузумига қарши қуроли ҳужум планини тузиш ва бу планни Марказий Комитет тасдиғига бериш Бош секретарь Нурмуҳаммад Таракига топширилди, Мамлакатда сиёсий воқеаларни тез ривожланаётгани ҳисобга олиниб, бу план тез тузилиши сўралди...

XV боб

ИНҚИЛОВИ САВР

Орадан икки ой ўтди. Ғалаён шов-шуви анча пасайди. Халқ орасида Довуд ҳукуматидан норозилик кучайиб кетди. Бунинг акси — кундан-кунга обрў-эътибори ортиб бораётган Халқ демократик партияси раҳбарларининг жанговар фаолияти ҳукуматни чўчита бошлади. Бир кечада уларни қамоққа олиб, илғор фикр юритаётганларни бўғиб ташламоқчи бўлдилар. Халқ партияси раҳбарларининг ҳаёти қил устида турарди. 26 апрель (1978) куни, ярим тунда бир гуруҳ яширин полиция офицерлари Нурмуҳаммад Тараки уйига бостириб киришди.

Кўча эшикка икки машина келиб тўхтаб, қандайдир қўл фонарлари нури девор оша ҳовлига тушаётганини кўрган Мадина (У бир ҳафтадан буён Нурбиби хизматини қилиб юрарди) дарҳол ўрнидан туриб, бошига рўмолини ташлади-да, асранди бола Саид ухлаб ётган хона эшигини тақиллатди. Бунга ҳам қараб турмай ичкарига кириб, қўли билан туртиб уйғотди.

— Саид! Саид! Тур, укажон! Эшикда шубҳали одамлар! Ойингга, дадангга кириб айт!

Саид аввал бақрайиб турди-да, кейин Мадинанинг гапини тушунди. У югурганича ичкари хонага кириб, онасини «эшикда ё қароқчилар, ё полиция пайдо бўлгани»дан огоҳ этди. Сапчиб ўрнидан турган Устоз китоб жавони қопқасини очиб, китоблар орқасига жон ҳолатда қўл тикди. Эҳтиёткорлик билан букланган бир неча қават юпқа қоғозни олиб, шу лаҳза ёзув столи ёнига келди-да, тепасига нималардир ёзиб, Саидга берди: «Буни маҳкам ушлаб, болалар хонасига кириб ухлагандай бўлиб ёт. Пайт топиб, Мадинага бер. Қандай бўлмасини тонг отиши билан чодрасини ёпиниб, бу хатни сартибга етказсин! Бу жуда муҳим иш. Тушундингми?»— «Тушундим». Саид шу лаҳза ўз хонасига кириб, каравотига ётди. Бошига кўрпа ёпди. Кафтида «ниҳоятда муҳим ҳужжат». Орадан уч-тўрт дақиқа ўтар-ўтмас полиция ўғрилардек деворлардан тап-тап сакраб туриб, уйни босди. Ичкари хона эшигини зарб билан тақиллатишди. Уларнинг қўлларида қорамтир тўппонча борлигини ой нурида шундоқ кўрса бўларди. Хона деразасидан қараб кузатиб турган Мадинанинг юраги ўйнаб кетди. Бундай даҳшатли манзарани у иккинчи бор кўриши... Наҳотки Устоз ҳам Муҳаммад Азиз Сидқийдек қамалиб кетади. Наҳотки Садр аъзам аждаҳо бўлган, у ўз комига бу олижаноб одамларни тортади!

Бу полициячилар ҳам хонага киришлари билан ҳали кийимини кийиб улгурмаган Устознинг қўлларига кишан уришди. Уни хона бурчагига, бир стулга ўтқазиб, тинтув бошлашди. Ҳовлида, эшикларда, кўчада полициячилар... Нурбибининг капалаги учиб, уйнинг бир чеккасида дағ-дағ титраб турарди. Букланган қоғозни маҳкам ушлаб «ухлаб» ётган Саид кўрпа ичидан полициячиларни кузатар, ёзув столи тортмасида тўппонча борлигини кўнглидан ўтказиб, ота ишорасини кутарди.

Тинтув жуда ҳам узоқ давом этди. Тонг оқара бошладди. Саид ҳовлига чиқиб, челаكنи олди-да, уни Мадина қўлига тутқазди. У ўз қўлидаги букланиб, ихчам қилинган қоғозни ҳам челақ дастасига қўшиб узатган эди. «Сув олиб келинг, ундан аввал сутга ҳам боринг...» деди яна бир оқ бидончани ҳам «хизматкор хотин»га бериб. Кейин яна гапирди: «Челақни кран олдида қолдириб, аввал сутга боринг...» Бу гапни бир полициячи эшитиб

турарди. Саид яна полициячига атай кўрсатиб Довуд сурати бор ўн афғонийлик қоғоз пулни ҳам берди. Полициячи кўрсин деб, атай пулни ерга туширди. Кейин, йўл-йўлакай Мадинага шивирлади: «Отам айтдилар, бу хатни тезда сартиб жаноблари уйига етказиш керак. Бошқа ишни қўйиб, шуни қилинг! Бу муҳим!» «Тушунарли», деди бошидаги чодрасини тўғрилаб Мадина. У ҳовлида турган полициячиларни шубҳалантирмай, бир қўлида чақалоғи, бир қўлида пақир, бидон кўтариб кўчага чиқди. Дарвоза рўпарасидаги водопровод крани ёнида пақирни қолдириб, бидонни ликиллатганича ҳаллослаб «сутга...» жўнаб қолди. Чақалоқнинг йиғлаётгани полициячилар гашига тегаётган эди. «Чўри»нинг ҳовлидан чиқиб кетиб, йиғлаётган боланинг овози ўчгани аини мудлао бўлди.

Мадина етим чақалоғини қучоқлаганича, қатқалоқ ерларда қоқилиб, энтикиб, тупроқ ерларда сурилиб, саҳар пайти тор кўчаларда борарди. Инига илон кирган қушдек чирқираб, қалби йиғлаб қадимий Кобул кўчаларида саргардон қадам ташларди. Ҳар лаҳза юрак ҳовучлаб олдинга интиларди. Унинг кўкрагида букланган қоғоз— бу қоғоз унинг наздида каломуллодек мўътабар, қўлидаги ёлғиз фарзандидан ҳам аъло эди. У шипиллаганича борар, дамо-дам бидон ушлаган қўли билан кўксидаги қоғозни тушиб қолмагани, деб ушлаб қўяр, «ло-илоҳа илло анта субҳонака инни кунту миназ золимий...» деган дуони ўқиб, боласига, кўксидаги ҳужжатга, ўзига дам урарди. Наҳотки Афғонистоннинг энг яхши кишилари қўрқувда яшаб, бундай ҳалокатларга дучор бўлаверса! Авом халқ ҳам ёруғ кунни кўрармикан, дерди у ўзига-ўзи.

Бу хатни етказиш— инқилобий топшириқ экани, унинг эри Муҳаммад Азиз Сидқий мансуб бўлган партия, мингларча кишиларнинг ҳаёти қил устида қолганини Мадина сезарди. Бу ҳужжатни ҳозирги лаҳзада унда бўлак ҳеч ким сартиб жанобларига етказиши мумкин эмас. Мабодо жанобнинг ҳовлисида ҳам полициячилар бўлса, ундан нариги маҳаллада турувчи Бабрак ёки Абдул Қодир жаноблариникига элтиш кераклигини Саид айтган эди. Тонготарда Мадина чодрга ўралиб жадал борарди — унинг кўзи олдида қонли кўксини чангаллаб турган Сидқий намоён бўлди. Унинг оқ кўйлагини қип-қизил қон бўлган. Полициячилар отган ўқ уни ҳалок қил-

ди. У янги Афғонистон, золимларсиз, қотилларсиз, суд-хўру Тоҳеру Полислардек ярамас одамларсиз Афғонистон қураман, деб ҳалок бўлди. У Довудга ҳам, Зоҳир-шоҳга ҳам — ҳамма, ҳамма ҳукмдорларга қарши эди. Ҳозир унинг руҳи, Сидқийнинг арвоҳи Мадина орқасидан эргашиб кетаётгандай кўринарди. «Азизам, меҳрибоним, яккаю ягона Мадинам, кўксингдаги ҳужжатни генералга етказ, агар мен бир руҳ бўлмай, ўз жисмимда бўлганимда сенга кўмаклашардим, қўлинигдаги бидонни, чақалогимни кўтариб сен билан ёнма-ён югурган бўлардим. Мен бундай қилолмайман, мен ўлган одамман. Мен фақат руҳман. Мен сени кўриб, кузатиб турибман, лекин сенга кўрина олмайман. Мен учиб юрибман, сенинг ва кичкина чақалогим атрофида донмо парвона бўлиб учаман. Мен то қиёматгача сизларнинг атрофингизда айланиб юраман, мен ҳеч қаёққа кетмайман. Руҳ осмонга учиб кетади, деган гап ёлгон экан, мана мен руҳман энди, мен афгон еридан бошқа ҳеч қаёққа кетмайман! Мен фалакка ҳам учмайман, йўқолиб ҳам кетмайман — мен туғилиб ўсган еримда, сиз қадрдонларим атрофида айланиб юраман. Сизларни соғ-саломат кўриб, қувнайман, агар бетоб бўлсанглар, оч-наҳор қолсангизлар, қийналсангизлар мен эзиламан, ҳавода гир айланаман, афгон ерлари устида шамол бўлиб учаман. Мен, азизам, арвоҳман, сенинг Муҳаммад Азизнинг кўзга кўринмас руҳга айланди. Мен сенинг юрагингни, ниятингни, ўйлаган ўйларингни билиб турибман. Лекин мендан садо чиқмайди, менда на қўл ва на оёқ бор, мен руҳман... Мен ҳамма нарсани кўраман, биламан, мен сенинг ва боламнинг тепасида гирдикапалак бўлиб учиб юраман, лекин сиз азизларимни бағримга босолмайман, гаплаша олмайман. Сизлар тинч бўлсангиз андақ ҳаловат топаман, сен нотинч бўлсанг ёнингда айланаман, бетоб бўлсанг тонг отгунча тешигда ўтираман, сенинг соғайишингни худодан тилайман. Сен нотинч юрсанг изма-из, босган изингни ўпиб, орқангдан югураман, мен дунёга келиб, сен қадрдонимни топганимда, мени ўлдирдилар. Сенинг бахтсизлигингни асло кўрмай! Агар менинг Афғонистоним золимлар қўлида шундоқ пинграр экан, то қиёматгача зир югураман, бир лаҳза бўлса ҳам тинчимайман. Азизам — Мадинам, бу қоғозни жонинг билан бўлса ҳам етказ!» — дегандек бир нидо ламодам унинг қулогига эпитилиб турарди. Мадина Сидқий руҳидан мадад олиб, яна ҳам

қадамими тезлатарди. Эрининг руҳи мадад бердими, отанинг овозини эшитдими, чақалоқ она қўлида ухлаб қолди. Жадал кетаётган онага азоб бермаслик учун у пишиллаб ухларди. У эҳтимол ухлаб куч йиғиб катта бўлар, эртанги Афғонистон ишига ярар, балки Афғонистоннинг ҳақиқий тонгини кўрар...

Мадина генералнинг дабдабадор дарвозаси ёнига етиб келди. Занжирини узиб юборгудай ташланиб, во-вуллаётган сўқимдек кўппакнинг дағдағасига ҳам қарамай ичкарига кирди. Қўлидаги чақалоқ уйғониб кетди. Йўлини тўсган хизматкорга ҳам қарамай ичкарига нитиларди. Бу аёлни девона деб ҳайратланиб турган хизматкорга деразадан кўзи тушган хоним «уни ичкарига қўйиб юборинг!»— ишорасини қилди. Мадина зинапоялардан кўтарилиб, ҳаллослаб, ичкарига кириши биланоқ, унга кекса бир аёл билан генерал рўпара бўлди.

— Бу қоғоз сизга, жаноб!— деди тили оғзига тиқилиб Мадина.

Дарҳол уни ўриндиққа ўтқазиб, қўлидан бидонни, болани олишди. Аёл сув олиб келиб Мадинага ичирди. Бир оз ўзига келгач, чодраси билан юзини бекитиб, тепакал, кекса генералга Устоз ҳовлиларига ярим тунда полиция бостириб киргани, ўғиллари Санд бу қоғозни тезда Сизга етказишни илтимос қилганини айтди.

— Сиз марҳум Сидқий рафиқасисиз, шундайми?— генерал сўради.

— Шундай.

— Муҳаммад Азиз Сидқий афгон халқининг қаҳрамони,— деди генерал. У букланган қоғозни очиб, кўз югуртирди-да, хотинига тезда Мадинахоним бидонига сут тўлдириб, Устозникига қайтаришни, эҳтиёт бўлишни, кўчада одам бўлса бир оз чиқмай туришни тайинлади. Мадина боласини эмизаётганидаёқ генерал ҳазратлари зудлик билан ичкари хонага кириб, кимгадир телефон қоқди. Унинг гаплари яна «ҳавонинг булутлиги, қон босими бир оз кўтарилгани... доктор чақирмоқчи» эканига ўхшаган гаплар эди.

Мадина билан генерал хотини ҳовлида ёнма-ён юриб, дарвоза ёнига келишди. Ҳовли бурчагида ётган кўппак эгасини кўриб унча безовта бўлмади. Кўчада шубҳали кимса йўқлигини кўрган аёл Мадинани секин дарвозадан чиқариб юборди. Бир қўлида бола, бир қўлида сут тўла бидон, Мадина яна Устоз ҳовлиси томон юрди. У

Чордеҳи маҳалласига етиб келиб, узоқда, Устоз эшигида ҳамон полиция машинаси турганини кўрди. У эшик рўпарасидаги водопровод крани остидан кимдир тўлдириб четга олиб кўйган бир пақир сувни, болани, бидонни кўтариб ичкарига кирди. Ғўдайиб турган икки полициячи барзангилар Мадинага хўмрайиб қараб туришди-ю, аммо қўлидан сувни олишмади. Айвондан югуриб тушган Саид «хизматкор» қўлидан сув билан бидонни олди. «Ўз қўлларига бердим», деди секин Мадина, Саид миқ этмай сувни, сутни ичкарига олиб кириб кетди.

Устоз қўлида кишан, хона четида ўтирарди. Полициячилар тинтувни давом эттирарди. Озода, тартибли жиҳозланган хонани тўс-тўполон қилиб, ботинка, этикларининг лойи билан гиламларни молдек топташди. Жавонга терилган китобларни, қўлёзмаларни титкилаб сочишди. Устознинг рафиқасини ҳам турткилашиб, уйнинг нариги бурчагига ўтқазиб қўйишди.

— Сизлар офицер эмас, Аргандеҳ¹ томонлардаги йўлтўсар қароқчилардан ҳам расво экансиз!— деди қўлига кишан урилган Устоз ғазабланиб,— хотин кишига дўқ уриб қўлполлик қилишга нима ҳаққингиз бор!

— Алжимай, жим ўтираберинг!— деди бир офицер,— жиззакилик қилишнинг ўрнига, хотинингиздан рози-ризолик сўраганингиз маъқулмикан? Шуни маслаҳат берамиз...

— Йўқ, бу кимса унақа хилидан эмас!— деди бошқа полициячи.— Бу жаноб билан гаплашишнинг фойдаси йўқ. Пихи қайрилиб кетган. У, Карочида, кейин Нью-Йоркда хизмат қилган вақтидан бошлаб, мен бу шахс билан шуғулланаман. Мана, энди қолқонга тушди. Қуни битди... Қари нодонга ким ақл ўргатади, деганларидек, бунга гапирган гапимиз шамолга кетади. Энди қамоқда, еттинчи дўзахда, анави барзанги бунинг тирноғи орасига намоқобланган ғаровни тикса, ўшанда ақл киради.

— Сиз, Довуднинг йиртқич малайларидан бундан бошқа гап кутиш мумкин эмас,— деди дарғазаб Устоз.— Мен ҳеч қаёққа қочмоқчи эмасман, яна бунинг устига сизларга ўқ отмадим ҳам, қуролим шай эди.

¹ Аргандеҳ — Қобул четидаги қадимги қароқчилар уяси.

Шу лаҳза, қилинаётган ҳайвоний муомилани кўриб, Нурбиби тутоқиб кетди. Ёнида турган полициячи тўппончаси билан унинг кўтарилган қўлига бир туширди. Қўлдан сирқираб оққан қон юзига, кўйлагига, офицернинг ёқасига тегиб кетди.

— Аблаҳлар! — деди кишанли қўлини кўтариб Устоз, — бу қон учун жавоб берасиз!

Полиция офицерлари жавон ичидан Карл Маркс ва В. И. Ленин китобларини топиб олиб, Устозга масхара билан қарашди. Бир неча папка қўлёзмаларни, фотосуратларни қопга тиқишди. Хона шифтидаги қандил чироқ етмаганидек, стол устидаги, бошқа хоналардаги ҳамма чироқлар ҳам ёқилган эди. Ертўлага, томга, ҳатто ҳужраларга ҳам кириб, тинтув ўтказишди. Тонготарга яқин полиция офицерлари Устоз бошини, адёл билан ўраб, икки қўлидан маҳкам ушлаб, дарвозада турган машинага олиб чиқишди. Кўчада полиция офицерларидан бўлак ҳеч ким йўқлигига қарамай, уни биров кўриб қолмасин, дегандай юзини бекитиб, қамоққа олиб кетишди. Гала бўлиб изғиб юрган итлар ҳам узоқдан полициячинини, қора машинани кўриб, орқаларига қочиб кетишган эди.

Кетма-кет бошқа полициячилар икки-уч қонда китобу турли ёзувлар, дафтарларни кўтариб чиқишди. Устоз ўша пайт бир лаҳза тўхтаб, хотинига, ўғли Саидга, айвонда турган Мадинага қараган эди:

— Ҳақиқатни йўқотиб бўлмайди, ҳақиқат албатта юзага чиқади! Хафа бўлманглар, худо хоҳласа мен қайтиб келаман!

* * *

Шу лаҳза генерал дўстига телефон қоқди: «Жаноб, эшитяпсизми? Бундан бир соат аввал Устоз қамоққа олинган. Зудлик билан Бабракка, Асломга хабар қилинг! Бу ҳақда айтинг! Улар бошқаларга телефон қилишсин. Икковингиз тезда менинг ҳовлимга етиб келинглар. Махфий келиш керак. Бу ишни кечга қолдириб бўлмайди.»

Бир соат ўтар-ўтмас икки арбоб ўз машиналарида генерал ҳовлисига етиб келишди. Вақт зиқлиги сабабли улар унча ниқобланишмади ҳам. Генерал уларга тезда

Устоз йўллаган ҳужжатни кўрсатди. Тўрт варақлик юпқа қоғознинг биринчи саҳифаси тепасига шундай ёзилган:

«Халқ партияси Марказий Комитети аъзоларига! Бугун 26 апрель, тунда партия Марказий Комитети раҳбарларидан баъзи ўртоқларни полиция қамоққа олди. Фурсатни қўлдан бермаслик учун эртага 27 апрель, эрта билан соат 9 да инқилобий ҳужум бошлаш керак!

Имзо (*Нурмуҳаммад Тараки*)»

«ҚУРОЛЛИ ҲУЖУМ РЕЖАСИ

Қўмондонлик қуйидагича белгиланади:

1. Ўрт. Аслон Ватанжор— қуруқликдаги қўшинлар қўмондони этиб тайинланади.

2. Ўрт. Абдул Қодир— ҳарбий ҳаво кучлари қўшинининг қўмондони.

3. Ўрт. Абдул Мажид ва Мустафо — 15-танк бригадаси қўшилмасининг командирлари.

4. Ўрт. Оға Муҳаммад—гвардия бошлиғи.

5. Ўрт. Муҳаммад Али — 7-гвардия командири (Ришхор).

6. Ўрт. Муҳаммад Дўст — 32-полк командири,

Офицерлар 27 апрель, эрта билан соат 8 да ўз жойларида шай туришлари, қўмондоннинг соат 9 да умумий инқилобий ҳужум бошлаш кераклиги ҳақидаги буйруғни кутиб туришлари керак! Бу буйруғни Аслон Ватанжор танк бригадасида бўладиган митингда беради. Икки танк тезда Хўжа-Равош аэродромига йўл олиши керак. Бунда уларни ўртоқ Гулабзай кутиб туради. Ўртоқ Абдул Қодир вертолётда Баҳром аэродромига учиб бориши керак. Полковник Ҳошим билан алоқа ўрнатгандан кейин, у генерал Сахийни четлатиб, Ҳошимнинг буйруғи билан самолётларнинг ҳавога кўтарилишини ташкил этиши лозим. Бу иш бажарилгандан сўнг, Абдул Қодир тезда ўз вертолётида Хўжа Равошга қайтиб келиши ҳамда ҳарбий ҳаво кучларига қўмондонликни ўз қўлига олиши керак!

Бронетанк қисмлар аввал «Афғонистон радиоси» ва Қобулни эгаллаб, Саройга қарши ўт очишлари керак...»

Мадина бир қўлида бола, бир қўлида бидон, тонг-отарда титраб, кўксида олиб келгани, букланган тўрт варақдан иборат қоғоз— Афғонистон инқилобининг режаси эди. Генерал уйига келган Абдул Қодир инқилоб режасини обдан кўздан кечириб, жим бир-бирларига қарашди.

— Бу режани Марказий Комитет тузган,— деди генерал,— менинг хабарим бор. Эртага эрта билан соат 9 дан саройга қарши ҳарбий ҳаракатлар бошлаб юборишни ҳозирги аҳвол тақозо этиши ўзидан-ўзи маълум. Қандай фикрлар бор?

— Биз тайёرمىз,— деди Бабрак,— бошқа йўл йўқ. Инқилоб ҳаракатларини бошламаслик — ҳалокат демак.

— Мен ҳам шу фикрдаман,— деди генерал,— бош режа бўйича ҳаракат қиламиз. Йўл-йўлакай баъзи таҳрирлар бўлиши мумкин...

Қисқа маслаҳатдан сўнг, улар яна эшикка чиқиб, ўз машиналарига ўтириб тарқалишди. Лекин шу лаҳзадан бошлаб, телефон алоқаси, ишончли кишиларни юбориш, чақиртириш... жадал воситаларни ишга солишди. Бу ҳаракатдан Довуд ва генерал Тоҳер айғоқчилари мутлақо хабарсиз қолишларини таъминлаш— биринчи галдаги вазифа эканини уқтиришди. «Биз, инқилобни барбод этолмаймиз, бизларнинг самолётда қочиб кетадиган жойимиз йўқ, ё инқилоб, ё ўлим!»— деб режа тагига Устоз ўз қўли билан қўшиб ёзиб қўйган эди. Унинг ўз қўли билан ёзган хатини Гулабзай ҳам, Бабрак ҳам, бошқалар ҳам таниди. Инқилоб режаси дарҳол уч нусха кўчирилиб, яширин йўл билан Марказий Комитет аъзоларига юборилди. 27-апрель, тонготарда улар Деҳ Мазанг деган жойда учрашиб, бир неча соатдан кейин бошланажак ҳарбий ҳужумга алоқадор баъзи нарсаларни гаплашиб олишлари керак...

27 апрель— эрта билан соат йнгирма дақиқа кам 9.

Қобул одатдагидек барвақт уйғонди. Ҳамма ёққа офтоб ёйилиб, каппону Лабидарё, Чандавал бозорлари, Жадаи Майванд, Доруломон, Нодиршоҳ кўчаларида ҳаракат бошланиб кетган. Дўконлар олди гавжум, болаларнинг «Бору бегир! Беформа бегир!..» деган ўтқир шовқинлари ҳоким эди. Баззозлар, япон транзистори сотувчилар, оғир юк орқалаган ҳаммоллар ҳозироқ бошланиб қоладиган отишмалардан тамоман беҳабар эди.

Аммо шу бозорларни тўлдириб ўтирадиган командалар, синган дўкондорлар, ишчилар, далалардан келган ғариб деҳқонлар, аёллар худога ёлбориб, рўшнолик кутишарди-ю, лекин бу рўшноликни худо ўзи ҳаммага олтин патнисда улашади, деб хаёл қилишарди...

Иигирма минут ичида Саркардалар жуда ҳам вазминлик билан, жуда ҳам пухта тайёргарлик кўришарди. Устознинг ўнтар-тўнтар бўлиб, оёқ ости қилинган уйида Нурбиби мотамсаро ўтирарди. Ҳасрат афгон халқининг энг яқин дўсти, улар бир-бирларига кўпдан жуда ўрганишиб қолишган.

Афгонларининг аксарият қисми ҳаёт шундоқ бўлса керак, деб потусини елкага ташлаб, чоригини судраб юравсарди. Лекин дунёнинг лаззатини сураётган, мерседес машиналарида ширакайф юриб, бир лаҳзалик орому ишратига минг-минглаб афгоний сарфлаётганлар ҳам бор. Ҳам ғарибу қашшоқ, ҳам бою бадавлат, ҳам ҳақиру хор, ҳам ғуруру кибор Афғонистон бу! Бу гўзал мамлакатда бировлар шоҳ, бировлар гадо... Халқ партияси тенглик, саводхонлик, эркинлик, ер ҳуқуқи, киши киши кучидан фойдаланмаслик, жаҳон афкор оммаси билан байналминал оға-инилик бахти сари халқни бошлаб бормоқчи. Бу улуг иш хамирдан қил суғургандек бўлмайди. Бош бўлганларнинг боши кетади. Мана, Устознинг қўлларига кишан урилди. Муҳаммад Азиз Сидқий отилди... Тўс-тўполон бўлган уй хоналаридан биринда, диванда ўтирган Мадина билан Нурбиби хаёлидан булар ўтарди. Опа кўксини миқ-миқ эмаётган чақалоқ Мадинага, ундан сўнг Нурбибига қараб, илжайиб кўйди. У қорни тўйганигами, негадир куларди. Мадинанинг ғазаби қўзғаб, чақалоққа хўмрайди: «Вой, тусинг қурсин! Нега куласан! Буни қаранг!»— деди хижолат бўлиб. Унинг яна ғазаби қўзғади. «Бу шундай бадбахт боламикан-а? Буни қаранг!» Нурбиби Мадинага танбеҳ берди: «Ундоқ деманг, бу гўдак бахт учун туғилган. Унинг кулгиси зора катта кулгига айланса... Чақалоқ бекорга кулаётгани йўқ, Мадина. Унинг кулгиси, илоҳим, рост бўлсин!»

Худди шу лаҳза аллақандай гумбурлаш деразаларни зириллатиб, том бўғотларидан тупроқ туширди. Шу лаҳза яна икки, уч бор гумбурлаган тўп овозлари эшитилди. Мадина билан Нурбиби беихтиёр ўринларидан туриб кетишди. Тўплар гумбурлашидан ташқари автоматлар-

нинг тариллаши, қарсиллаган милтиқ овозлари ҳам баралла эшитила бошлади. Мадина кулиб турган боласини қучоқлаганча ҳовлига тушди. Ундан кейин Нурбиби, Саид ва бошқалар ҳам ҳовлига тушишди. Чақалоқ она кўксига ёпишганча гужанак бўлиб ётарди. У гумбурлашдан жуда ҳам кўрқиб кетган эди. Бу гумбурлашлар — баҳорда, бугдойлари қуриб қолаётган деҳқоннинг ёмғир кутиб ётганидан ҳам аъло эди. Шариллатиб қуйган ёмғирда деҳқонлар шалаббо бўлиб, сакраб-сакраб ўйнашганидек, Саиду Мадина ҳозироқ қўлларига милтиқ ушлаб кўчага чиқиб кетишга интилишарди.

— Опажон, боламни олиб туринг,— деди Мадина Нурбиби кўзларига тикилиб, ёлбориб,— менга милтиқни олиб беринг! Сиздан илтимос қиламан. Муҳаммад Азиз Сидқий душманларидан ўч олар пайти келди. Қонга — қон, жонга — жон!

— Йўқ, милтиқни беролмайман!

— Бўлмаса, болтани олиб чиқиб кетаман!

— Мумкин эмас, уйдан чиқмайсиз!— деди Нурбиби жиддий бир тусда,— сен ҳам, Саид, ҳовлидан чиқмайсан! Ҳамма иш, ҳаракат Марказий Комитет режаси билан боради. Инқилобда ўзбошимчалик ишга зиён етказади. Барча ҳаракат ўйланган. Устоз шундай деганлар. Ҳозир ҳарбийлар ҳужум бошлаб, Довудни ағдариб, давлатни қўлга оладилар. Ундан сўнг сен билан мен қиладиган ишлар тўлиб ётибди. Азизам Мадина, сен генерал ҳазратлари ҳовлисига олиб борган ҳужжат нима эканлигини билармидинг? Билмасдинг. Мана эшитяпсанми? Сен инқилоб режасини етказдинг. Катта иш қилдинг. Душман қўлига бу ҳужжат тушмагани бахт бўлди. Ҳозир бизнинг вазифа— қўни-қўшнилар ваҳимага тушса, далда бериш, бошбошдоқликка йўл қўймаслик.

Мадина боласини қучоқлаганча ҳовли ўртасида қолиб туриб қолди.

Гумбурлаш, тўпу пулемётлар овози борган сари қучая бошлади. Уларнинг ҳовлилари тепасидан ҳам тўп снарядлари гувиллаб учиб ўтар, автомат ўқлари баъзан шатирлаб тунука томларга тушарди.

Орадан бирон соатлар ўтган, осмонда самолётлар гувиллаши ҳам эшитилди.

Нодиршоҳ ва Жаддан Майванд, Сарой ва Почтахона томонларда қаттиқ тўқнашувлар бўлаётгани, Ко-

булдарёнинг икки томонида икки қўшин бир-бирига ўқ
отаётганини ҳам Саид сезиб, гапириб турарди.

* * *

Довуднинг таянчи, мудофаа министри генерал-лей-
тенант Сардор Ғулом Ҳайдар Расулий кеча саройдаги
зиёфатда ўтириб чарчаган, бугун соат ўн бирларгача ух-
ламоқчи эди. Лекин роса соат тўққиздаги тўпларнинг
гумбурлаши уни уйғотиб юбориб, ҳовлида қиличдек қо-
матини кериб турган адъютантига ички кийимда қаради.
Адъютант елкасини қисди. «Ҳарбий машқ бўлаётгандир»,
дегандек қилди. Бу «машқ»қа ўхшамайди, деди мудофаа
министри. Шу лаҳза телефон жириглади. У иштонини
кўтарганича юриб бориб телефон трубкасини олди.

— Эшитаман?

— Бу мен! Нима гап?

— Ҳайронман, Садр аъзам, олий ҳазратлари!— деди
ғўлдираб кекса генерал президент Довудга,— 12-дивизия
ҳарбий машқ ўтказмоқчи эди... ўшалардир...

— Саройга хужум бошланди. Кобулдарё ёқасида ав-
томатчилар отишяпти. Саройни еттинчи дивизия, Ёқубий
қўриқлаб турибди. Генерал, жинни бўлибсиз! Ҳозироқ
8-дивизияга югуринг, уни ёрдамга олиб келинг! Бир со-
атдан кейин кеч бўлади. Суф сизга!— Довуд трубкани
шиқ этиб қўйди.

Ҳангу манг бўлиб қолган мудофаа министри, кекса
генерал ҳовлида турган адъютантига муштумини кўрсат-
ди-да, апил-тапил кийина бошлади.

— Қани, кетдик! Ҳарбий исён кўтарилибди-ку, сен
билмабсан?! Ғафлатда қолибмиз-ку!— улар дарвоза ол-
дида тайёр турган машинага тушишди,— қайси генерал
хоинлик қилди экан?! Сотқин! Отаман! Бурдалайман!

— Қаёққа юрайлик?— бир муддатдан сўнг адъютант
мудофаа министридан сўради,— министрликками?

— Йўқ! 8-дивизияга!

Машина ғизиллаганча Кобулдан четга чиқиб кетди.
У шу даражада тез юрардики, агар йўлида одам тўғри
келса босиб кетавериши ҳеч гап эмасди. Ун беш минут-
лардан кейин генерал Расулий Хўжа Равошга етмай,
чапга бурилди-да, бу ерда шай турган 8-дивизия штаби-
га кириб келди. Шу лаҳза 8-дивизия тапклари шаҳарга,
сарой томон ўрмалай бошлади. Улар Кобулдарёнинг
шаҳарга кириш жойида генерал Ватанжор ва Маздур-

Ёр қўшини билан тўқнашди. Уртада кучли жанг бошланди. 7-дивизия саройни қаттиқ ҳимоя қилаётгани сабабли, соат 12 ларда Бабрак ва Ватанжор Абдул Қодир билан алоқа боғлаб, Сарой устига ҳаво ҳужуми бошлаш, бир-икки бомба ташлашни буюрди. Соат 12 дан 15 минут ўтганда Кобул тепасида айланиб юрган тўрт самолётдан иккиси Ҳукумат саройи устига шўнғиб, икки бомба ташлади. Кучли зириллаш Устоз ҳовлисида ўтирган Мадина билан Нурбибига ҳам эшитилиб кетди. Томга чиқиб, бемалол сарой атрофида бўлаётган отишмаларни эшитиб турган Саид ҳамма гапни пастдагиларга айтиб турарди.

Мана шу икки кучли бомба портлашидан сўнг, Аслом Ватанжор олдинги танклардан тинмай ўқ ёғдириб сарой томон йўл олди. Бу ҳаракатни томда турган Саиду ҳовлида чақалоғини қучоқлаб, ҳозироқ кўчага чиқишга тайёр турган Мадина кўролмади. Олдинма-кетин югуриб, сарой дарвозасини бузиб, шиддат билан ичкарига кирган икки танк, самолётлар ташлаган икки кучли бомба Довуд масаласини ҳал қилган эди, 7 ва 8-дивизия пароканда бўлиб, Халқ Демократик партиясига содиқ қўшин саройни ўраб олди. Бир лаҳзалик отишма тўхтаб, генерал ичкарига Имомиддин деган кичик офицерга икки солдат бериб, Довуд ёнига киритди. Уни асир олишни, шундан сўнг уруш ҳаракатлари тўхтатишини тайинлади.

Имомиддин саройга кириб, Довудга рўбарў бўлди. Лекин Довуд қўлидаги тўппончасидан ўқ узиб, офицерни ярадор қилди.

Сарой қамал қилиниб, ғалаба инқилоб қилганлар — Халқ демократик партияси қўлига ўтгач, дарҳол, бир гуруҳ олий офицерлар шаҳар қамоқхоналари сари югуришди. Улар соат иккидан то тўртгача бир неча қамоқхоналарга бориб, зиндон хоналарининг темир эшикларини очиб, ҳибс этилган раҳбарларни қидиришди. Кобул четидаги энг пастқам ва энг оғир жиноятлар қилишда айбланадиган кишилар ташланадиган ва отиб ўлдириладиган Пули-Чархи қамоғининг ичкари камераларидан партия раҳбарини топиб, беҳол, бемажол, қўлидаги кишан ҳам олинмай ташлаб қўйилган Устозни ёш офицерлар қўлларида кўтариб, зинапоялардан юқорига олиб чиқишди. Дарҳол кишанни узишди. Қамоқхона ҳовлисида тайёр турган машинага ўтқазиб, «Афғон радиоси» биносига олиб келишди. Бу ер — инқилоб штаби —

Смольний эди... Йўл-йўлакай офицер термосда дамланган чой ичириб, бир неча печенье истеъмол қилишни илтимос қилди. Устоз тушган автомашинани инқилобчи солдатлар ўраб келишарди. Жуда кўп сиёсий маҳбуслар озод этилди. Инқилоб ҳаракатларига «Афғон радиоси» биносидан раҳбарлик қилина бошланди...

* * *

Энди яна Сарой ичидаги аҳволга ўтамиз:

Министрлар, давлат арбобларини қабул қиладиган катта, тантанавор хонада Довуд билан рўпара келиб, уни таслим бўлишга чақирган офицер Имомиддин Довуд отган ўқдан қаттиқ жароҳатланиб, гилам устига йиқилди. Лекин Довуднинг ниятини пайқаган Имомиддиннинг ҳамроҳлари шу лаҳза қўлларидаги автоматдан ўқ узиб, Довудни ўлдирди. Гиламга қулаган аждар бирикки буралиб, оғзидан қон чиқариб, жон берди. Полга ёзилган гилам устида ётган Имомиддиннинг бир солдат кўтариб олди. Шу лаҳза саройнинг бошқа хоналарида қичқириқ, додлаш, автоматдан тариллаб отилган ўқ овозлари эшитиларди. Ярадор Имомиддин икки ҳамроҳи билан ичкари хона эшикларини очиб, тикилди. Деворлар қон, ичкари хоналарда Довуднинг хотини, қизлари, неваралари, кичик ўғли жонсиз ётишарди. Яна бир хонада келини, тентак ўғли Сулаймон — «Наполеонча» ҳам қорнига автомат учи тўғрилانганча, оғзини очиб, ўлиб ётарди. Маълум бўлишича, Муҳаммад Довуд иш қўлдан кетганини пайқагач, катта ўғли Сулаймонга: «Энди бизнинг кунимиз битди. Душманлар қўнига тушиб, хор бўлиб ўлгандан кўра, ўз қўлинг билан бутун оиламизни ўлдир! Кейин ўзингни ҳам от: мен ўз-ўзимни ўлдираман! Худонинг хоҳиши шундоқ!» — деб буйруқ қилгани маълум бўлди. Онаси зор-зор йиғлаб: «Сингилларингни отма, болаларни отма, уларнинг гуноҳи йўқ!» — дебди. Лекин Сулаймон — «Наполеонча» аввал онасини, кейин ялиниб деворга суяниб, йиғлаб турган сингилларини, ўзининг етти яшар қизини, хотинини, укасини, ҳаммани автоматдан ўқ узиб ўлдирган. Ўзини ҳам отган. У, фашист Геббельс қилган ишни қилибди.

Довудлар қисмати мана шундай бўлди. Сарой хоналари деворларидаги зарҳал бўёқлар орасига сачраган

одам қони, ўйиб кирган қўргошин ўқлар изи ҳамон турибди.

* * *

Кеч соат еттиларга бориб, инқилоб ғалаба қозонди. Отишмалар тўхтаб, осмонга кўтарилган самолётлар ҳам аэродромларига бориб қўнди. Тўпларнинг залворли гумбурлаши тинди. Ҳарбий ҳаракатлар тўхташи билан Саройдан унча узоқ бўлмаган Боғимум майдонига ўз-ўзидан одамлар оқиб кела бошлади. Жаддан Майванд, Лабидарё, Муҳаммадхон, Нодиршоҳ кўчалари одамга тўлди. Халқ ичидаги шинаванда йигитлар симёғочларга чиқиб узилган электр симларини улаб, майдон четидаги муассасалар тепасига қоқилган Довуд портретларини олиб ташлашди. Шу атрофдаги хусусий икки юк машинасини олиб келиб, устига гилам ташлашди. «Афғон радиоси» — инқилобнинг штаби бўлган бу икки қаватли кўркам бинодан чиққан «савр инқилоби»нинг раҳбарлари одамларни ёриб, пиёда Боғимум томон йўл олишди. Генерал ва бир неча олий офицерлар ярадор бўлгани сабабли госпиталга юборилган эди. Ҳамманинг тилида бир шир: «Зиндабод Инқилоби Савр!» «Зиндабод фирқан Халқ!»

* * *

26 апрель куни Кобулдаги элчихоналардан бирида «ўз иши яхши натижалар бераётгани»ни кузатиб, барқ уриб, бу ердаги шериклари билан коньяк ичиб, ақлли гаплар айтиб ўтирган жаноб Жемс Стенли, афғон пойтахтида қама-қамалар бўлаётганини телевизорда кўргандек, гўё аниқ билиб ўтирарди. Лекин эртасига эрта билан соат тўққиздаги тўпларнинг гумбурлаши, автоматларнинг тариллаб отилиши, осмонда пайдо бўлган қирувчи самолётларнинг шундоқ қулоқ тагида учган аридек ўткир гингиллаган овози кайфиятини учириб юборди. У дарҳол у ёқ-бу ёққа телефон қоқди, ҳеч қандай жавоб йўқ. Ҳукумат саройига телефон қилди, телефон аппаратлари соқов... Ҳамма алоқа симлари узиб ташлангани, элчихона олдидан шалдираб танклар ўтаётгани, ора-чора гумбурлатиб отаётганини дераза орқасида яшириниб туриб кўрди. Кўчага одам чиқаришининг иложи бўлмади, элчихона ходимлари эшик-

ларни маҳкам ёлиб, бу хорижий давлат элчихонаси эканини яна ҳам анқроқ билдириш мақсадида деразадан яна иккинчи ўз мамлакатни байроғини чиқариб, тикиб қўйди.

Соат ўн бирларга бориб, бу инқилоб экани, давлат тўнтариши бўлаётганини билди. Шу куни кечқурун Довудлар ўлганини ҳам эшитди. Боғиумум ва бошқа майдону катта кўчаларда қизил байроқ кўтарган халқ озодлик намоиши қилаётганини, инқилоб тўла ғалаба қозонганини ҳам кўрди.

Бир ҳафтадан кейин Хўжа Равош аэропорти очилиб, чет эллик кишилар кетишлари мумкин бўлганда, у, биринчи учиб келган «Бонинг» самолётида Кобулдан жўнаб кетди. Уни фақат ўз элчихонасининг маслаҳатчилари кузатиб қолишди.

Жаноб Стенли ўз мамлакатига етиб боргач, газета мухбирига интервью бериб, «Афғонистондаги апрель инқилоби деган тўнтариш натижасида юзага келган ҳукуматнинг умри уч-тўрт ойдан нарига ўтмайди,— дебди.— Афғонлар табиатига инқилоб тўғри келмайди, ислом инқилобни, тенгликни қабул қилмайди, уларнинг оллоси заминдорни заминдор, чоракорни чоракор қилиб яратган...» дебди.

Лекин «Ла инкилоби савр» газетаси ҳам бу игвогадан ғофил қолгани йўқ. У «Дажжол юртимиздан чиқиб кетди» деган сарлавҳа остида мақола босиб, жаноб Стенлини дажжолга ўхшатди. Қиёматда дажжол чиқиб, эшакка тескари миниб, одамларни чалғитиб, йўлдан оздирар эмиш. Одамлар шу дажжолнинг найрангига учиб, юртларини сотиб, имонларини сотиб, ёмон ишларга ружу қилармиш. Ҳамма эс-ҳушини йўқотиб, дажжолнинг қули бўлиб қолармиш. Дажжол юрт бойлигини шимиб қуриитармиш... Ана шу дажжол Афғонистондан қувилди, деб ёзди газета...

* * *

Инқилоб ташкилотчилари ва раҳбарлари Боғиумум майдонига етиб келишгач, икки юк машинасини ёнма-ён қўйиб, ясалган минбарга чиқишди. Халқ дарё каби оқар, майдонга тўлиб, денгиздек чайқаларди. Халқ Демократик партияси ва унинг раҳбарлари шаънига олқишлар, шиору нидолар, чалагу баланд кўтарилган қўллар, тинимсиз табриклар, шодлик аломатларини билдиришар-

ди. Одамлар ичида мингларча солдатлар, кичик офицерлар ҳам елкаларида қурол, инқилоби саврни олқишлашар эди. Бундан бир неча соат аввал шу солдатлар Кобул дарёси бўйида жанг қилишган эди. Сарой ва почтахона атрофида, дарё ёқаларида, кўприкда ҳалок бўлган солдатлар жасадини ҳали йиғиб улгуришмаган ҳам эди.

Бир муддатли сукутдан кейин ҳаяжондан бармоқларини ўйнаб турган Устоз олға икки қадам ташлаб, микрофон ёнига келди. Денгиздек чайқалиб турган халқ бир лаҳзада сув қуйгандек жим бўлди.

— Ўртоқлар! Халқ Демократик партияси раҳбарлик қилган инқилоб ғалаба қозонди,— деди.

Бирдан яна «Ура!» садолари янгради.

— Қурбон бўлганларнинг жойи жаннатда бўлсин, улар ватан озодлиги йўлида жон бағишладилар. Афғонистон асрий зулмдан озод бўлди.— Биз — киши кучидан киши фойдаланмаслиги, тенг ҳуқуқлилик, саводсизликни битириш, ватан бойликларини чет элликлар талон-торож қилмаслигига қарши ўн уч йилдан буён кураш олиб бордик... Биз бу ниятларни амалга ошириш учун яна кураш олиб борамиз. Инқилоби савр ғалабасида ҳамма эзилган халқнинг, шу халқ фарзандлари ишчилар, деҳқонлар, ҳарбийларнинг ҳиссаси катта. Мана, бизнинг ёнимизда чодрасига ўралган болали бир аёл турибди. Бу аёл оташин инқилобчи, марҳум Муҳаммад Азиз Сидқийнинг рафиқаси, инқилоби савр ғалабасида унинг ҳам ҳиссаси катта. Бизнинг қўлимизга кишан уриб, қамоққа олиб кетишганида, инқилобчи Сидқийнинг рафиқаси инқилоб режаси ёзилган ҳужжатни Марказий Комитет аъзолари қўлига етказиб берди. Агар у етказиб беролмаганида, бу ғалаба хавф остида қоларди. У, фақат қаҳрамон Сидқий рафиқаси бўлиб қолмайди, у афғон онасидир. У — модари қаҳрамони халқи мо!

Денгиздек чайқалиб турган одамлар ичидан яна «Ура!» садолари янгради. «Зиндабод қаҳрамони халқи мо!», «Зиндабод заҳматкашони Афғонистони озодий!», «Зиндабод рафиқ Нурмуҳаммад Тараки!»

Лекин шу лаҳза, Боғиумум четидаги кўп қаватли банд бино деразаларидан бирининг ярим тавақаси секин очилди. Буни ҳеч ким сезмади. Кобул шамоли ўйнаётган, деб ўйлаш ҳам мумкин эди. Кутилмаганда қарсиллаб ўқ узилди. Одамлар ялт этиб ўқ чиққан томонга қарашди.

Ундан сўнг яна бир ўқ овози эшитилди. Устоз ёнида турган партия арбобларидан бири кўксини чангаллаганча йиқилди. Иккинчи ўқ ҳам минбарда турган бошқа кишига тегиб, ярадор қилди. Лекин у йиқилмай, ёнидаги дўстига суянди.

Шу лаҳза майдон четида турган, енгига қизил боғланган бир неча қуролли инқилоб солдатлари югурганича бино ичига кириб кетишди. Микрофон ёнига келган Устоз митинг аҳлига мурожаат қилиб, саросимага тушманглар, инқилоб душманлари ҳозироқ қўлга олинади, деб далда берди. Орадан ўн минутча вақт ўтар-ўтмас қуролли инқилобчилар баланд бино эшигидан бош яланг, ёқавайрон бир барзанги одамни судраб чиқишди. Унинг снайпер милтигини бошқа бир инқилобчи йигит кўтариб олган эди. Бу шахс яширин полициядаги ўша барзанги жаллод бўлиб, инқилоб раҳбарларини отиб ташламоқчи бўлган. Муҳаммад Азиз Сидқийни ҳам ўз қўли билан отган мана шу эди. Аввал Жалолободга, ундан Кунар қишлоғи орқали Пешоварга қочиб ўтган, полиция генерали Тоҳер, бу барзангига савр инқилоби раҳбарларига суиқасд этишни топшириб кетгани кейинчалик маълум бўлди.

Қўли орқасига боғланган барзангини минбар яқинидан олиб ўтишаётганида Мадина бу қотилга қаради. Ярим тунда уларнинг уйига келиб, эрини қамоққа олиб кетган ҳам мана шу эди! Бу барзангини кеча Устоз уйига келган полициячилар ичида ҳам кўрган эди.

Устоз Тараки, Бабрак Кармал ва бошқа Савр Инқилоби раҳбарлари асрлар бўйи камситилган афгон онасидан кўз узишмасди. Чодра ичидаги бу аёл мамлакат тақдири ҳал бўлишида иштирок этди. Бу иш Афғонистон шароитида қаҳрамонликнинг ўзгинасидир.

Мадина қўлида чақалоғи, чодрага ўралган ҳолда орқароқда турар, денгиздек чайқалаётган халқдан кўз узмасди.

*1979 йил, апрель-май,
Кобул — Тошкент*

МУНДАРИЖА

I б о б.	Ўйғониш	5
II б о б.	Сершовқин Кобул	13
III б о б.	Бу тушми, ё ўнг? Эслаб бўлмайдиган кечмиш	18
IV б о б.	«Воғи боло»даги зиёфат.	28
V б о б.	Сидқийни Пули- чархи қамоқ хонасига ташла- ниши	36
VI б о б.	Маҳкамаларга югуриб, сарсон-сарғардон бўл- ган Мадина	44
VII б о б.	Азиз-авлиёларнинг сағаналарига сиғиниб	51
VIII б о б.	Сўроқ ёки маккорона берилган зарба	57
IX б о б.	Муштга мушт билан жавоб	68
X б о б.	Золимлар билан курашиш ўрнига эзилган халқ ичида кеккайиб юрган баъзи зиёлиларга лаънат!	72
XI б о б.	Қиморбозлар фожиа сирини очди	84
XII б о б.	Сидқийнинг отилиши	89
XIII б о б.	Кобулда ғалаёнлар. Бир кунда Мадинанинг сочи оппоқ оқариб кетди	92
XIV б о б.	Шу кундан бошлаб	99
XV б о б.	Иккилоби савр	102

На узбекском языке

МИРМУХСИН

ЖЕНЩИНА В ЧАДРЕ

Афганская повесть

Редактор *Н. Фозилов*

Рассом *А. Холиқов*

Расмылар редактори *А. Кива*

Техн. редактор *Н. Жураева*

Корректор *Р. Содиқбекова*

ИБ № 1562

Босмахонага берилди 29.01.80. Босингга рухсат этилди 20.05.80. Р. 09042. Формати 64x108¹/₃₂. Босмахона қоғози № 2 Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 6,3. Нашр л. 6,29+0,22 вкл. Тиражи 60.000 Заказ № 217. Баҳоси 60 т. Ғафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, 700129. Навоний кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат қомитетининг Тошкент „Матбуот“ полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг 1-босмахонаси, Тошкент, Ҳамза кўчаси, 21.